

ועשי אמונה רצונו

לימוד מוסר ואמונה
בדור התחייה

הרב ברוך וידר שליט"א

ראש ישיבת 'הכתל'

ידושלים שבין החומות

כל הזכויות שמורות.

שבט התשפ"ה

יוצא לאור על ידי

ישיבת הכתל

רחוב המקובלים 7 ת.ד. 603

ירושלים שבין החומות 9100601

02-6288175

misrad@hakotel.org.il | www.hakotel.org.il

עריכה, עימוד ועיצוב:

ליבא

אהד לבובי

052-5501464

liba4books@gmail.com

לעילוי נשמת הקדושים

שמסרו את נפשם במלחמת יחובות ברזל'

בוגרי ישיבת 'הכתל'

ר' רפאל קאודרס הי"ד

ר' שמואל הררי הי"ד

הרב אבי גולדברג הי"ד

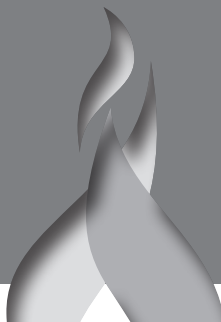
ר' זאב חנוך (ז'אבו) ארליך הי"ד

בוגרי מכינת 'אורות'

נהוראי סעיד הי"ד

רוצי גורי הי"ד

לעילוי נשמת
הלל יעקב בן אסתר

מוקדש לזכרם של שורדי השואה
אליעזר והדסה וידר זצ"ל,
הוריו של הרב ברוך וידר שליט"א,
ולזכות כל בניהם ונכדיהם
שלחמו במלחמות ארצנו הקדושה.

באמונה שלמה,
שרינה וידר, ינותן בלנק ומשפחתם
עם ישראל חי!

תוכן העניינים

”כִּי גְבוּהַ מֵעַל גְבוּהַ” 5

.....

הקדמה

נפשא דאורייתא 13

.....

לימוד מוסר

רוחא דאורייתא 31

.....

לימודי אמונה

נשמתא דאורייתא 55

.....

לימוד פנימיות התורה

נהורא דאורייתא 59

.....

לימוד תורת הראייה ובית מדרשו

ימא דאורייתא 75

.....

חתימה

”כִּי גְבוּהַ מֵעַל גְבוּהַ”

|||||||

הקדמה

”וְעַם רוּחִי גֹיְתִי”

המציאות על כל המצוי בה מורכבת מ'אור' ומ'כלים', כלומר: מנשמה ומגוף - הגוף הוא הכלי המכיל את הנשמה. הנשמה, בהיותה שייכת לעולמות העליונים, אינה מסוגלת להתקיים בעולם הזה ללא גוף שיכיל אותה. דומה הדבר למים שאינם ניתנים להכלה, מבלי כוס שתאגור אותם ותאפשר להשתמש בהם. אם כן, הכוס היא ה'כלי' המכיל את המים, הלוא הוא ה'אור'.

כך בנוי גם האדם. אבחנה זו רמוזה בפסוקים המתארים את יצירתו: ראשית, **”וַיִּצְרֶה אֱלֹקִים אֶת הָאָדָם עֶפְרָן מִן הָאֲדָמָה”**, ורק לאחר מכן: **”וַיַּפֶּחַ בְּאַפָּיו נְשִׁמַת חַיִּים”**.

כך הולך ומופיע גם סדר בניית העולם כולו. הגמרא בברכות מביאה את דרשת חז”ל:¹ **”הני חמשה 'בְּרָכִי נַפְשִׁי' כנגד מי אמרן דוד? - כלומר: מדוע השתמש דוד בספר תהילים חמש פעמים בביטוי 'בְּרָכִי נַפְשִׁי'? 'לא אמרן אלא כנגד הקדוש ברוך הוא וכנגד נשמה'.** כוונתו הייתה לרמוז על חמישה קווי-דמיון הנמתחים בין הקב”ה כביכול לבין נשמת האדם והעולם: **”מה הקדוש ברוך הוא מלא כל העולם - אף נשמה מלאה את כל הגוף; מה הקדוש ברוך הוא רואה ואינו נראה - אף נשמה רואה ואינה נראית; מה הקדוש ברוך הוא זן את כל העולם כולו - אף נשמה זנה את כל הגוף; מה הקדוש ברוך הוא טהור - אף נשמה טהורה; מה הקדוש ברוך הוא יושב בחדרי חדרים - אף נשמה יושבת בחדרי חדרים; יבא מי שיש בו חמשה דברים הללו וישבח למי שיש בו חמישה דברים הללו”**. כפי שמהות האדם היא נשמתו הנתונה בתוך גופו, כך היא גם מהות העולם שהקב”ה הוא כביכול נשמתו והוא המקיים אותו.³

1 בראשית ב, 1

2 ברכות י ע”א

3 עיין אורות, אורות התחייה, א: ”הבינה היותר שלמה ומתוקה של דעת האלקות היא הכרת היחש האלקי אל העולם הכללי ואל כל פרט ופרט מפרטיו, החמריים והרוחניים, כיחש הנשמה... אל הגוף...”. עיין עוד נפש החיים א, טז בהגה.

כך הוא גם סדר בניית גאולתם של ישראל, כפי שנאמר: **”וְאֹלֶךְ אֶתְכֶם קוֹמֵמִיּוֹת”** וביארו זאת חז”ל⁵: **”קומה על גבי קומה”** - בתחילה נבנית קומת הגוף של האומה, היא המדינה, ועל גבה אנו הולכים ובונים כעת בעזרת ה' את קומת הנשמה.

”נְאֻרִיתָא אֶתְבְּרִי עֲלֵמָא”

אכן, כשאנו אומרים שהקב”ה הוא ”נשמתו של עולם” אין כוונתנו חלילה לעצמותו, בה אין לנו כל תפיסה. כוונתנו היא לציין שהאלוקות מופיעה ומתגלה במציאות ומחיה אותה. במובן זה נכון לומר גם שהתורה, בה מתגלה האלוקות, היא סוד קיום מציאותו של העולם. בתורה גלומה התוכנית האלוקית העומדת ביסוד העולם, והיא המחיה ומקיימת אותו בכל רגע ורגע⁶. העולם כולו, על שלל מרחביו האינסופיים, הגשמיים והרוחניים, על כל הגלקסיות וההוויות העליונות הכלולות בו - יונק את חיותו משורש־החיים הנטוע בתורה.

רבי חיים מוולוז'ין, שהקים את 'אם הישיבות' הנודעת שהתקיימה בעירו, חיבר גם את ספר 'נפש החיים', שהוא אחד מהספרים הנחוצים לכל בן־תורה השואף להתעלות בעבודת ה'. בשער ד' של ספר זה מאריך המחבר לבאר את חשיבות לימוד התורה, וידועים הם דבריו בעניין שאנו עוסקים בו⁷: **”ולזאת עיקר חיותם ואורם וקיומם של העולמות כולם על נכון הוא רק כשאנחנו עוסקים בה כראוי, כי קודשא בריך הוא ואורייתא וישראל כולא חד. שכל אחד מישראל שרש נשמתו העליונה מדובק ונאחז באות אחת מהתורה והיו לאחדים ממש”**. הלוא מפורסם הוא הרמז שראשי התיבות של המילה 'ישראל' הם: יש שישים ריבוא אותיות לתורה⁸.

ממשיך 'נפש החיים' בדברים שראוי שנחרטם על לוח לבנו באותיות של קידוש לבנה: **”כל חיותם וקיומם של כל העולמות הוא רק על ידי הבל פינו והגיונינו בה. והאמת בלתי שום ספק כלל, שאם היה העולם כולו מקצה עד קצהו פנוי חס ושלום אף רגע אחת ממש מהעסק והתבוננות שלנו בתורה, כרגע היו נחרבים כל העולמות עליונים**

4 ויקרא כו, יג

5 על פי סנהדרין ק ע”א

6 עיין תפארת ישראל (למהר”ל) סב: ואם אין התורה, שהיא מתעלה על עולם הגשמי, אין קיום אל העולם שהוא למטה מן התורה... ובשביל כך התורה מקיימת ומעמדת העולם הגשמי, כמו כל דבר שהוא עליון מעמיד ומקיים דבר שהוא למטה ממנו במדרגה. ועוד, כי כל סדר עולם נמשך אחר התורה... ומתחייב סדר העולם מן התורה”.

7 נפש החיים ד, יא

8 מגלה עמוקות, פרשת ואתחנן, אופן קפו; חסד לאברהם, מעין ב, נהר יא. עיין שו”ת חתם סופר, סימן נב: ”כי אמרם ס' רבוא אותיות התורה הכוונה לומר, כמספר בני ישראל שנשמת כל אחד יונק מאות מאותיות התורה אף על פי שיתרבה עם ה' אלה עד אין מספר, מ”מ שרש נשמתם אינם יותר מששים רבוא שהיו על הר סיני ובם היו כלולים נשמת כל חי. וא”כ על כרחך צריך לומר כי ס' רבוא לאו דוקא”.

ותחתוננים והיו לאפס ותהו, חס ושלום, וכן שפעת אורם או מיעוטו, חס ושלום, הכל רק כפי ענין ורוב עסקנו בה."

האחריות על כך אינה מסורה לגדולי ישראל בלבד, אלא לכל אחד ואחד מאיתנו ישנה השפעה על כך. אל תאמר: 'אני רק בחור בשיעור א', מי אני ומה אני?' טעות בידך - אתה גדול! בידך לקבוע כמה שפע וכמה ברכה יהיו בעולם! ככל שתופיע בעולם נשמה יותר גדולה ואיתנה כך יהא אף הגוף חזק וחסון יותר. מי הוא הנותן כוח לראש הממשלה, לצבא, לכוחות הביטחון ולכל מערכות הקיום של עם ישראל, העולם והעולמות? אתה, הבחור בכיתה ט' או בכיתה י"א, בשנה א' או בשיעור י'! כלל לא משנה מי אתה, מה גילך, מהם כישוריך ומה מידת ידיעותיך! לימוד התורה על ידי כל יהודי ויהודי גורם ליותר שפע וברכה בעולם. התורה היא נשמת העולם, ועל כן העסק בה הוא המזרים כוחות וחיות לכל איברי המציאות⁹.

"אורייתא כלל סתים וגליא"

לאור יסוד זה ניתן להקיש על קורדמיון נוסף בין התורה לנפש האדם.

בנפש האדם ישנם מספר קומות ורבדים, כפי שמדגיש בפנינו הרמב"ם בהקדמתו לפרקי אבות¹⁰. בהתאם לכך נהוג בספרים רבים לחלק את נשמת האדם לשלושה רבדים עיקריים המכונים 'נר"ן' - 'נפש', 'רוח' ו'נשמה'¹¹. בנוסף לרבדים אלו קיימות גם קומות המכונות 'ח"י' - 'חיה' ו'יחידה', אך מקומן הוא במישור כה עילאי שאין אנו עוסקים בו. המושג 'נשמה' צופן אפוא בקרבו מספר גוונים ונדבכים.

אם כן, מאחר ולימדונו חז"ל כי "קודשא בריה הוא אסתכל באורייתא וברא עלמא"¹² - העולם נבנה בתבניתה של התורה, ניתן להסיק כי גם בתורה מצויים רבדים לפנים מרבדים.

9 עיין מעלות התורה (לרבי אברהם אחי הגר"א): "גם התורה היא כלי אומנתו של הקדוש ברוך הוא... ועל ידיה ברא הקדוש ברוך הוא כל העולמות בכל שיעוריהם ומידותיהם... ונמצא שע"י התורה מקיים כל העולמות ונעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית".

10 המכונה גם 'שמונה פרקים'. פרק א': דע, כי נפש האדם נפש אחת, ולה פעולות רבות חלוקות, ייקראו קצת הפעולות הן 'נפשות' ויחשב בעבור זה שיש לאדם נפשות רבות".

11 בראשית רבה יד, ט: "חמשה שמות נקראו לה: נפש, רוח, נשמה, יחידה, חיה". עיין ספר הכללים (לרמח"ל), כללי מאמר החכמה, טו; כללי התחלת החכמה, אות רח.

12 עיין זוהר שמות קסא ע"א: "נפאין אינון כל אינון דמשמדילי באורייתא. ובגין דכך ברא קב"ה עלמא, אסתכל בה באורייתא וברא עלמא, ובראורייתא אתברי עלמא, כמה דאוקמוה, דכתיב: 'נאקה אצלו אמון' - אל תקרי אמון אלא אמון". בראשית רבה א, א: "ד"א 'אמון' - אומן, התורה אומרת: אני הייתי כלי אומנתו של הקדוש ברוך הוא. בנוהג שבעולם מלך בשר ודם בונה פלטיין, אינו בונה אותה מדעת עצמו אלא מדעת אומן, והאומן אינו בונה אותה מדעת עצמו, אלא דיפתראות ופינקסאות יש לו, לדעת היאך הוא עושה חדרים, היאך הוא עושה שפשיין. כך היה הקדוש ברוך הוא מביט בתורה ובורא את העולם...".

גם לתורה עצמה ישנם שני ממדים: ראשית, התורה היא ספר הוראת הדרך המעשית, המשרטטת בפנינו את דרך החיים שהקב"ה הנחיל לנו לחיותנו בעולם הזה ובעולם הבא, מעין GPS רוחני. שמה של ה'תורה', מסביר המהר"ל¹³, אכן מצביע על כך שכלולה בה 'הוראה' כיצד להגיע אל חיי העולם הבא. חלק זה, שהוא הצד המעשי שבתורה, כולל את ההלכות ואת סוגיות הש"ס, המדריכות אותנו בנוגע לקיום המצוות בפועל ומלמדות אותנו כיצד יש לחיות לאור הדרכתה של התורה. לצד ההדרכה המעשית שבתורה קיים בתורה גם רובד נשמתי ועמוק - חלק האגדה והרוחניות שבה, המלמדנו כיצד יש לחשוב.

ב'נפש החיים'¹⁴ מובאים דברי רשב"י ב'זוהר'¹⁵: **"אורייתא, אית לה גופא, ואינון פקודי אורייתא, דאקרון גופי תורה'. האי גופא מתלבשא בלבושין, דאינון ספורין דהאי עלמא. טפשיין דעלמא, לא מסתפלי אלא בההוא לבושא, דאיהו ספור דאורייתא, ולא ידעי יתיר, ולא מסתפלי במה דאיהו תחות ההוא לבושא"**¹⁶. הטיפשים שבעולם חושבים שכל מובנה של התורה מתמצה בסיפורים שבה - על זה שחפר בארות ועל ההוא שרעה את צאנו במדבר וכדומה. ברם, המעמיקים יותר אינם מסתכלים בקנקן אלא במה שיש בו - **"אינון דידיעין יתיר, לא מסתפלין בלבושא, אלא בגופא, דאיהו תחות ההוא לבושא"**¹⁷. הם מתבוננים בגוף שתחת ללבושים, היינו במצוותיה של התורה. כשם שעל אף שעיקר האדם הוא נשמתו, מכל מקום לא ניתן להתקיים בעולמנו ללא גוף, כך גם לתורה ישנו 'גוף' המעגן אותה במציאות העולם הזה. סוגיות הש"ס ופרטי ההלכות הן 'גופי התורה', העוטים את נשמתה ומאפשרים לה להיאחז בעולמנו החומרי.

אולם, **"חפמיין עבדי דמלכא עלאה"**, החכמים עבדי המלך העליון, **"אינון דקיימו בטורא דסיני"** - תופשי התורה ובני הישיבות, שהן המשכו של מעמד הר סיני - **"לא מסתפלי אלא בנשמתא, דאיהי עקרא דכלא אורייתא ממש"**. יחידי סגולה אלו

13 נתיבות עולם נתיב התורה, פרק א: "שנקראת התורה בלשון זה ולא נקראת בשם חכמה כמו שנקראת שאר חכמה או תבונה, מפני כי הפרש יש, כי התורה מורה לאדם את הדרך, אשר בדרך ההוא יגיע אל תכליתו האחרון מה שאפשר לאדם להגיעו הוא אל עולם הבא, וזה אין בכח שום חכמה". עיין עוד גור אריה, בראשית א, א: "שהרי לשון 'תורה' הוא לשון הוראה - להורות לנו המעשה אשר נעשה. ולפיכך דוקא תורת משה נקרא 'תורה' (דברים לג, ד), מפני שבה כתובים המצוות. וכן פירש הרד"ק".

14 נפש החיים ד, כח

15 זוהר בהעלותך קנב ע"א

16 פירוש הסולם: "כעין זה היא התורה, יש לה גוף, והוא מצות התורה הנקראות גופי תורה. גוף זה מתלבש בלבושים שהם ספורים של עולם הזה, הטפשים שבעולם אינם מסתכלים אלא בלבוש ההוא, שהוא ספור התורה ואינם יודעים יותר, ואינם מסתכלים במה שיש תחת לבוש ההוא".

17 פירוש הסולם: "אלו שידועים יותר אינם מסתכלים בלבוש, אלא בגוף שהוא תחת הלבוש ההוא".

מתבוננים בנשמת התורה, ברובד הרוחני-אמוני העמוק שבה, שהוא הרובד העיקרי שבתורה.

מתבוננים עליונים אלה **”לְזַמְנָא דְאֵתֵי זְמִינִין לְאַסְתַּכְּלָא בְּנִשְׁמָתָא דְנִשְׁמָתָא דְאוּרִיִּיתָא”** - כלומר: לעתיד לבוא הם יהיו עתידים להסתכל בנשמתה של נשמת התורה. מבעד לגופי ההלכות שבתורה שהן ה'גוף', ומעבר אף לחלק הרוחני-נשמתי שבה, מצויה קומה פנימית אף יותר. בתוך חגווי סתריה של תורה טמונים סודות עמוקים עוד יותר, שהם מעין יחידת עילית שבתוך סירת מטכ"ל, שנכסו מעינינו בחטא אדם הראשון ועתידים להיגלות בשנית רק לעתיד לבוא¹⁸.

”טוֹב אֲשֶׁר תִּאָחַז בְּזֶה וְגַם מִזֶּה אַל תִּנָּח אֶת יָדְךָ”

עניינו של לימוד הגמרא וההלכה הוא קיום התורה. בלימוד זה אנו למדים על אודות סדרי החיים המתאימים לאור האלוקי המתגלה במציאות. כשישנו דיון הלכתי בענייני חזקות, נחלות או בשר בחלב, מאיר בו האור האלוקי שמתפלש בתוככי העולם הזה¹⁹. הקביעה כי **”אֲסִתְכַּל בְּאוּרִיִּיתָא וּבְרָא עֲלֵמָא”** איננה סיסמה חלולה אלא מציאות קיומית, ולפיכך יש לנו לחיות ולהנהיג את דרכנו בהתאם לדרכי הארתו של אור אלוקי זה בחגווי המציאות.

לעומת זאת, לימוד האמונה עוסק ברובד היותר פנימי של המציאות, שהוא גילוי אור ה' בְּמִדָּה הפנימי-נשמתי. על ידי לימוד חלק האגדה הנשמתי של התורה, ביכולתנו להכיר את הבורא ולהבחין בהתגלות ידו הפועלת במציאות ומוליכה אותה לקראת גאולתו של עם ישראל בגאולת-עולם²⁰.

בנוגע ליחס בין שני רבדים אלו שבתורה, יש להביא גמרא מפורסמת במסכת סוכה²¹: **”תנו רבנן: שמונים תלמידים היו לו להלל הזקן: שלושים מהם ראויים שתשרה עליהם שכינה כמשה רבינו; ושלושים מהן ראויים שתעמוד להם כמה כיהושע בן נון; עשרים**

18 עיין נפש החיים ד, כח: "אמנם עיקר הטעמי תורה סוד נשמתא לנשמתא דילה סתרי סתריה המה דברים שכיסה עתיק יומין... רק אבינו הראשון הוא אשר השיג בחינת נשמתא לנשמתא דילה, שבה היה מסתכל בזיהרא עלאה נשמתא לנשמתא של התורה הקדושה... ומעת אשר חטא... נסתמו גם הנתיבות ושביילין עליונים דחכמתא דאורייתא סוד הנשמתא לנשמתא דילה... עד אשר יערה רוח ממרום וישפוך הוא ית' את רוחו על כל בשר או יתגלו מבוועין דחכמתא נתיבות פליאות החכמה העליונה נשמתא לנשמתא דילה".

19 עיין תניא, פרק ד: "ולכן נמשלה התורה למים: מה מים יורדים ממקום גבוה למקום נמוך כך התורה ירדה ממקום כבוד, שהיא רצונו וחכמתו יתברך ואורייתא וקודשא בריך הוא כולא חד ולית מחשבה תפיסא ביה כלל, ומשם נסעה וירדה בסתר המדרגות ממדרגה למדרגה בהשתלשלות העולמות, עד שנתלכשה בדברים גשמיים וענייני עולם הזה, שהן רוב מצות התורה ככולם והלכותיהן".

20 עיין ילקוט שמעוני, עקב, רמז תתעג: "דורשי רשומות אומרים: רצונך שתכיר מי שאמר והיה העולם? למוד אנדה, שמתוך כך אתה מכיר את הקדוש ברוך הוא ומדבק בדרכיו".

21 סוכה כח ע"א

- בינונים. גדול שבכולן - יונתן בן עוזיאל; קטן שבכולן - רבן יוחנן בן זכאי. אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי שלא הניח מקרא ומשנה, תלמוד, הלכות ואגדות, דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים, קלים וחמורים וגזרות שוות, תקופות וגימטריאות, שיחת מלאכי השרת ושיחת שדים ושיחת דקלים, משלות כובסין, משלות שועלים, דבר גדול ודבר קטן. דבר גדול - מעשה מרכבה; דבר קטן - היות דאביי ורבא."

לאור הגדרתה של הגמרא מהו 'דבר גדול' ומהו 'דבר קטן' נשאלת השאלה: אם דווקא "מעשה מרכבה" הוא הדבר הגדול, מדוע עלינו לעסוק ב'דבר הקטן' במשך כל היום? לשם מה לעסוק בהוויות אביי ורבא? הלוא לכאורה עדיף לעסוק רק ב"מעשה מרכבה"! הרמב"ם עוסק בשאלה זו בהלכות 'יסודי התורה'²²: **"ואני אומר, שאין ראוי לטייל בפרדס אלא מי שנתמלא כריסו לחם ובשר. ולחם ובשר הוא לידע האסור והמותר וכיוצא בהם משאר המצוות, ואף על פי שדברים אלו 'דבר קטן' קראו אותן חכמים, שהרי אמרו חכמים: 'דבר גדול - מעשה מרכבה, ודבר קטן - הוויות דאביי ורבא, אף על פי כן ראויין הן להקדימן".** כלומר: הרמב"ם קובע כי על אף שהוויות אביי ורבא מכוננות 'דבר קטן' יש להקדים דווקא אותן בסדרי הלימוד. מדוע?

עונה הרמב"ם: **"שהן מיישבין דעתו של אדם תחלה. ועוד, שהם הטובה הגדולה שהשפיע הקדוש ברוך הוא ליישוב העולם הזה כדי לנחול חיי העולם הבא"²³, ואפשר שידעם הכל - קטן וגדול, איש ואשה, בעל לב רחב ובעל לב צר."**

כיצד יוותר אדם 'נורמלי' ומיושב בדעתו כאשר הוא מצוי בדור "משוגע" בו הכל משתנה במהירות הבזק, בדור בו מתעוררות קושיות רבות כל כך ודברים רבים מבלבלים את דעתו ללא הרף? מה יסייע לאדם להישאר יציב? מה יסייע ליציבותם של אשתו, ביתו ועבודתו? מה יתמוך בו כדי שלא להתבלבל מכל רוח הנושבת ברחוב? קובע הרמב"ם: **"לידע האסור והמותר וכיוצא בהם משאר המצוות... שהן מיישבין דעתו של אדם תחלה!"**

אסביר את דבריו לאור דברי ה'כסף משנה' על אתר²⁴: ודאי שמצד עצם הנושא הרי ש"מעשה מרכבה" - כלומר: העיון בדרכיו של הקב"ה בעולמו - הוא הגדול, העליון

22 משנה תורה, הלכות יסודי התורה ד, יג

23 עיין השגות הרמב"ן לספר המצוות לרמב"ם, שכחת העשין, מצווה טו: "שנצטוונו להודות לשמו ית' בכל עת שנקרא בתורה על הטובה הגדולה שעשה לנו בתתו תורתו אלינו והודיענו המעשים הרצויים לפניו שבהם ננחל חיי העולם הבא."

24 הלכות יסודי התורה, שם, בשם רבי אליהו מזרחי (הרא"ם): "ובשם הרב אליהו מזרחי ז"ל מצאתי כתוב, וז"ל: ... כי מעשה מרכבה אם נקרא גדול מהחכמה התלמודית הנה הוא גדול מצד גודל הדרוש ומעלתו... ואולם החכמה התלמודית אף על פי שאינה חוקרת על נושא גדול כגודל חכמת מעשה מרכבה... הנה בלי ספק שהחכמה התלמודית היא השרוש והעיקר אשר בה נזכה לחיי העולם הבא משאר מיני החכמות והיא החכמה היותר גדולה מזה הצד מכל מה שזולתה."

והעמוק ביותר. התורה הוא מצווה עלינו ללמוד על אודות דרכי הנהגת ה' את עולמו:²⁵
"יִדְעֶתָ הַיּוֹם וְהַשַּׁבָּת אֵל לְבַבְךָ כִּי ה' הוּא הָאֱלֹקִים בְּשָׁמַיִם מִמַּעַל וְעַל הָאָרֶץ מִתַּחַת".
עם זאת, מצד התועלת לבניינו של עולם הרי שלימוד הגמרא וההלכה הוא הגדול ביותר. אם כן, ניתן לומר כי אומנם הנושא הגדול ביותר הוא "מעשה מרכבה", אך הנושא החשוב ביותר הוא לימוד הגמרא וההלכה ביסודיות, בשקידה ובעמל.

שני הלימודים הללו פועלים בנשמתנו פעולות שונות, ועל כן אנו נזקקים לשניהם. כך הגדיר זאת הרב זצ"ל ב'אורות התורה'²⁶: **"הלימודים המעשיים" - היינו: לימודי ההלכה - "הם מזונה של הנשמה. הם בונים אותה בחלקיה באותה הצורה שהיא קבועה מעצם טיבה",** משום שהגוף והנשמה בנויים בהתאם לתורה, **"כדרך שהמזונות הגשמיים בונים את הגווייה".** הוא במידה ואדם לא יאכל את אבות המזון שהוא זקוק להם, גופו עלול שלא להחזיק מעמד, חלילה.

לעומת זאת, **"העיניים העליונים, הגיון הדעות, השירה והתעלות הרוח" -** כלומר: מכלול לימודי האמונה - **"הם אווירה של הנשימה אשר לנשמה",** דהיינו נשמתא דנשמתא. ברובד הנשמתי שבתורה ישנו רובד פנימי יותר, שהוא כאוויר לנשימה עבור הנשמה והוא המקיימה. **"ככל מה שיהיה האורגן (אורגניזם, מערכת-חיים) מְכֻוֹלֶכֶל במזון יותר מבריא" -** כפי שהגוף ניזון מפחמימות וחלבונים כך הנשמה זקוקה ללימודים מעשיים בגמרא ובהלכה, כך הוא **"יקבל יותר ויותר את השפעת הטוב, שהאוויר הטהור משפיע עליו".**

מאידך גיסא, בשל חשיבות העיון במרחביה העמוקים של התורה, צווח מרה רבי שמעון בר יוחאי ב'תיקוני זוהר'²⁷ על אלו הלומדים תורה, אך לא עוסקים בנשמתה. רשב"י קורא תיגר בחריפות רבה על אלו העוסקים רק בצידה החיצוני של התורה ואינם בונים את קומת הרוח והנשמה שבה. הוא אף טוען כי חוסר העיסוק בנשמת התורה, גורם לחורבן התורה ולסילוק השכינה. כבר ירמיהו הנביא זעק על המצב העגום בו **"תפְּשִׁי הַתּוֹרָה לֹא יִדְעוּנִי"**²⁸.

25 דברים ד, לט. עיין הקדמת חובות הלבבות (בתרגום אבן תיבון): "והענין הזה, אין המאמין רשא, שלא ידענו, שהתורה הזהירה עליו, דכתיב: 'ידעת היום והשבות אל וגו', וכן שאר מצוות הלבבות שזכרנו ושאונו עתידים לזכור, אשר לא יתגמר אמות המאמין אם לא ידעם ויעשם, והיא החכמה הצפונה, אשר היא אור הלבבות ונוגה הנפשות".

26 אורות התורה ה, ו

27 תיקוני זוהר, תיקון ל עג ע"ב: "וְאֶפְיֵלֵךְ כֹּל אִינוּן דְּמִשְׁתַּדְּלִין בְּאוֹרֵי יְתָא, כֹּל חֶסֶד דְּעֻבְדִּין לְגַרְמִייהו עֻבְדִּין... וְיִ לֹון מְאֹ דְּגַרְמִין דְּזִיל לִיה מִן עֶלְמָא וְלֹא יְתֻב לְעֶלְמָא, דְּאֵלִין אִינוּן דְּעֻבְדִּין לְאוֹרֵי יְתָא יְבֻשָׁה, וְלֹא בְּעָאן לְאִשְׁתַּדְּלֵא בְּחֻמְהָ דְּמַבְּרָה, דְּגַרְמִין דְּאִסְתַּלַּק נְבִיעֵי דְּחֻמְהָ דְּאִיהִי ' מִינָה, וְאִשְׁתַּאֲרַת ב' יְבִישָׁה, וְיִ לֹון דְּגַרְמִין עֲנִייתָא וְחֻרְבָא וְיִבִּיזָה וְהָרַג וְאֶבְדֵן בְּעֶלְמָא, וְהִיא רִיחַ דְּאִסְתַּלַּק אִיהוּ רִיחַ דְּמִשְׁחִים... וְאִיהוּ רִיחַ הַקֹּדֶשׁ, וְאִיהוּ רִיחַ חֻמְהָ וְכִינָה רִיחַ עֲצָה וְגִבּוֹרָה רִיחַ דְּעֵת וְיִרְאָת ה'". עיין אורות, עמ' קא, שיובא לקמן.

28 ירמיהו ב, ח - "ותופשי התורה ראוי שידעו את ה' כי זה תכלית הלימוד והם לא ידעונו" (מלבי"ם, שם), וראה

גם הרב זצ"ל בהקדמה לספרו 'אדר היקר'²⁹ מתריע כנגד "היראה הנפרזה מכל עיון ומחשבה בחלקי התורה הנוגעים ללב המרגיש ולמח החושב, שצווחו עליה גדולי הדורות, בייחוד המקובלים".

כך לימודי ה'גוף' ולימודי ה'נשמה', 'הדברים הקטנים' עם 'הדברים הגדולים', המזון המבריא שעומו מתווסף האוויר הצלול - בונים יחד את קומת התורה השלמה בקרבנו ונחוצים לנו כסמא דחיי.

"אֲנִי רֹחַ הָיָא בְּאַנְשִׁי"

כשם שבנפש האדם ישנה חלוקה ומצויים בה רבדים שונים, כמצוין לעיל, כך גם בחלק הרוחני שבתורה קיימים נדבכים וגוונים שונים, שכולם יחד בונים בקרבנו את הארתה השלמה של התורה.

ניתן אפוא להקביל בין שלוש הקומות המרכיבות את החלק הרוחני שבאדם - הנפש, הרוח והנשמה - לחלקיה הרוחניים של התורה. קומת הנפש שבאדם כוללת את עולם המידות, ותיקונה הוא על ידי לימוד המוסר. תיקון של קומות הרוח והנשמה שבאדם הוא בלימוד האמונה ובלימוד פנימיות התורה.

עלינו לברר את מקומם, עניינם ונחיצותם של שלושת הרבדים הללו בעולמה הפנימי של התורה.

עוד לקמן.

29 אדר היקר, מעט צרי, עמ' טו

נפש דאורייתא

|||||||

לימוד מוסר

ביארנו לעיל, שנשמת האדם מתפרטת למספר חלקים, כאשר הבסיסי שבהם הוא רובד הנפש, שהוא מקום משכן המידות.

ראשית לכל, יש לאדם לעמוד על מרכיב ה'נפש' שבנשמתו ולתקן את מידותיו. המידות הן קומת הבסיס שעליה תיכון כל אישיות האדם, כפי שהורונו חז"ל¹: **"דרך ארץ קדמה לתורה"**, וכך גם כל שאר ענייני המידות². עמל פנימי זה נחוץ והכרחי לכל אדם באשר הוא, כפי שכתב הגר"א³: **"עיקר חיות האדם הוא להתחזק תמיד בשבירת המידות, ואם לאו למה לו חיים?"** - וכי יכול אדם לחיות באופן שהוא רק נוהה אחר אכילה, שתייה ושאר מנעמי הזמן?

לפיכך, על האדם הלומד תורה לעסוק קודם לכל בתיקון מידותיו ובטהרת ליבו, שעל גבם ייבנה בניין רוחני מפואר⁴. זו הסיבה לכך שבימי ספירת העומר, ימי ההכנה לקראת מתן התורה, נהוג ללמוד במסכת 'אבות' העוסקת בענייני המידות ותיקון הנפש⁵.

1 ויקרא רבה ט, ג

2 עיין שערי קדושה (לרבי חיים ויטל) א, ב: "והנה ענין המידות הן מוטבעות באדם בנפש השפלה... והנה בנפש הזה תלויות המידות הטובות והרעות, והן כסא ויסוד ושורש אל הנפש העליונה השכלית, אשר בה תלוין תרי"ג מצות התורה... ולפיכך אין המידות מכלל התרי"ג מצות, ואמנם הן הכנות עיקריות אל תרי"ג המצוות בקיומן או בביטולם"; אבן שלמה א, א: "כל עבודת השם תלוי בתיקון המידות, שהם כמו לבוש למצוות וכללי תורה". עיין עוד עולת ראיה א, ד ד"ה ציצית.

3 אבן שלמה א, ב על פי דבריו בביאורו למשלי ד, יג

4 עיין שיחות הרב צבי יהודה-שמות, כי תשא א, 11: "בתור נכדים של אברהם אבינו זכינו למעמד הר סיני... מידות קודמות למצוות... בלי הכשרה, בלי טהרת המידות, אין אפשרות לזכות לכתר תורה... כל שקידת התורה... יכולה לבוא רק על יסוד טהרת הנפש והמידות, רק מתוכה יש לקוות לזכות בסייעתא דשמיא להתגדל בתורה

5 עיין אוהב ישראל, דברים, לר"ח אייר, ד"ה טעם: "טעם אמירת פרקי אבות בין פסח לעצרת הוא כי בימים האלו מחויב כל איש ואיש מישראל לטהר את עצמו בימי הספירה כמו שנטהרו ישראל מאז מטומאת מצרים... ולכך אומרים אז מסכת אבות, כדי לראות ולהבין כל המדות טובות הנזכרים שם, ולכסוף ולהשתוקק מתי אעשה גם כן גם אני, ולשוב בתשובה שלימה לפני ה' יתברך".

”ועשית הישר והטוב”

חומש 'בראשית' הוא ספרם של אבות האומה, ועל כן הוא מכונה 'ספר הישר'. בהקדמתו החשובה של הנצי"ב מוולוז'ין לפירושו לספר בראשית, הוא מרחיב על כך שהאבות זכו לכינוי זה בגין ניקיון וטהרתן של מידותיהם, כפי שהתבטא ביחסם כלפי אנשים שפלים ביותר⁷. האבות הקדושים הם, אם כן, אלו שסללו לפנינו את מסילת הישרים ואורחות חייהם מהוות עבורנו דוגמה לחיקוי. לימוד דרכי האבות הינו עבורנו הבסיס לחיים אישיים, משפחתיים, חברתיים ולאומיים המתנהלים לאור היושר והצדק.

מובנה של ישירות זו היא לחיות ביושר מוסרי, וזו תביעה המקיפה פינות רבות בחיינו. למשל: תלמיד ישיבה המתחמק מלנקות את החדר עם חבריו בתואנה שהוא כעת לומד תורה אינו נוהג בהנהגה ישרה המבטאת את רצון ה'. אדרבה, תורה הנלמדת על חשבון אחרים אינה תורה ישרה. עלינו ללמוד מן האבות כיצד להצליח לחיות לפי רצון ה' בכל פינה ופינה מחיינו, באופן מלא ישירות ובריאות רוחנית.

”אהב מוסר אהב דעות”

אם כן, מהי הדרך באמצעותה יצליח האדם לעבד את הכוחות הגלומים בנפשו ולתעלם אל הדרך הנכונה והרצויה?

הרמב"ם ב'שמונה פרקים' מברר את מהותה של נפש האדם ומצביע על הדרך בה יתקן את מידותיו⁸: **”ראוי לאדם להעביד כוחות נפשו כולם לפי הדעת.”**

ישנם כאלה שהצד הרגשי שבהם הוא המוביל אותם וכל החלטותיהם נגזרות מ'תחושות הבטן' שלהם. אולם, לא זוהי הדרך הראויה ועל האדם להתרגל להנהיג את אורחותיו בהתאם לצו השכל והדעת. גם על תיקון המידות להיעשות מתוך דעת, מתוך עולם התודעה ובאמצעות השכל⁹.

6 עיין עבודה זרה כה ע"א: "וַיֵּדֶם הַשָּׁמַיִשׁ וַיִּרְחַם עֲמָדוֹ עַד יִקָּם גּוֹי אֲבִיבֵי הָלֵא הָיָא כְּתוּבָה עַל סֵפֶר הַיְיָשָׁר (יהושע י, ג) - מאי 'ספר הישר'? אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: זה ספר אברהם יצחק ויעקב שנקראו ישרים, שנאמר (במדבר כג, ט): 'תָּמַת נַפְשֵׁי מוֹת יְשָׁרִים'."

7 העמק דבר, פתיחה לספר בראשית: "וזה היה שבח האבות שמלבד שהיו צדיקים וחסידים ואוהבי ה' באופן היותר אפשר. עוד היו ישרים. היינו שהתנהגו עם אה"ע אפילו עובדי אלילים מכוערים, מכל מקום היו עמם באהבה וחשו לטובתם באשר היא קיום הבריא... וכן הרבה למדנו מהליכות האבות בדרך ארץ. מה ששייך לקיום העולם המיוחד לזה הספר שהוא ספר הבריא, ומשום הכי נקרא כמ"כ 'ספר הישר' על מעשה אבות בזה הפרט."

8 הקדמה לפרקי אבות, ה

9 עין מידות הראי"ה, אל המידות, אות א: "זיווך המדות בדרך הדעת הוא קודם לזיווכן בדרך הרגש, כי אם לא ידע מה טוב ומה רע, איכה ירגיש לקנות את הטוב בטבע של קנין ולהרחיק את הרע שבנטיה הטבעית אחר ההרגל."

הדרך היחידה בה תודעה זו תלך ותיבנה בנו היא באמצעות לימוד מעמיק ומסודר. על ידו יוכל האדם לברר לעצמו מהם המרכיבים הנעלים באישיותו אותם יש להעצים, ומהו סולם הערכים הנכון שלאורו ישתית את חייו. ברם, כאשר חלילה **"אין דעת"** הרי ש**"הבדלה מניין?"**¹⁰ - כאשר האישיות אינה פוסעת אחר נר ה'דעת', הרי שיכולת ההבחנה והשיפוט נפגעת. לדוגמה: אדם שלמד 'עזרה ראשונה' ונקלע לאירוע רב-נפגעים עלול להתאמץ לחבוש את אחד הפצועים בשל הדם הרב הזב ממנו וזעקותיו המצמימות, במקום לבצע החייאה באיחור הנאבק על חייו בדממה. אלו דברים שנכשלים בהם לעיתים מזומנות בשל העדר שיקול דעת נכון. לפיכך, קובע הרמב"ם, לשם תיקון האישיות יש קודם לכל צורך בבניית דעת והשקפה צרופה.

ה'דעת' העוסקת בתיקון האישיות נוצרת על ידי לימוד המוסר, שהוא לימוד תורת תיקון המידות וביורור ערכן של המצוות.

"דַעַת ה' מוֹסֵר חֲכָמָה"

בהקדמתו של רבנו בחיי אבן פקודה לספרו החשוב 'חובות הלבבות' הוא כותב שהתורה נחלקת לשני חלקים: החלק העוסק בחובות האיברים והחלק העוסק בחובות הלבבות. 'חובות האיברים' הם ההלכות המפרטות את אופן קיום המצוות - כיצד להניח תפילין, כיצד להתלבש בצניעות, מהו לולב כשר וכדומה. בנוסף לכך, מונה התורה את 'חובות הלבבות', שהם ענייני האמונה והמידות.

מוסיף על כך רבנו בחיי בהמשך דבריו¹¹: **"ומצאתי שחובות הלבבות הם היסוד של כל המצוות, ושם חסר מאומה משלמותם אין באפשרותנו לקיים אף מצווה ממצוות האיברים"**. רבנו בחיי מצביע על כך שעבודת תיקון מידות הנפש היא הערובה לקיומן של המצוות המעשיות.

דוגמה לדבר: חוסר שמירת סדרי הישיבה או לימוד בעצלתיים נגרמים לעיתים מעיפות או בשל קשיים אחרים. עם זאת, דומה שיש להצביע על גורם משמעותי נוסף והוא חוסר בהבנת חשיבות הדבר. לזו היה ידוע למישהו שחייו תלויים בלימוד התורה שלו ובזכותו הוא עתיד להינצל בקרב, למשל, הוא היה נשאר ב'סדר' עד תומו והיה משתדל בכל כוחו שלא להתבטל ולו רגע אחד מלימודו. והרי כך למדנו מדברי 'נפש החיים' שהובאו לעיל: קיומו של העולם ושפעת אורו או מיעוטו תלויים במידת לימוד התורה שבעולם! כל אחד מאיתנו מחיה על ידי לימוד התורה שלו את משפחתו, את עם ישראל כולו, את כל יושבי תבל ומלואה. רפיון הידיים מן התורה נובע אפוא מחוסר

10 ירושלמי ברכות ה, ב

11 הלשון מעובדת על ידי פירוש טוב

ההכרה בחשיבותה. לעומת זאת, אנשים הספוגים בהכרה זו אינם מוותרים לעצמם ומשכימים קום מידי בוקר עשרות שנים. כך למשל, הרב אלישיב זצ"ל הסתפק, גם בהיותו כבן מאה, בשעתיים שינה בלבד, ומו"ר הרב הדרי זצ"ל היה משכים ללימודו בכל לילה כבר בשעה שלוש לפנות בוקר.

כמו כן, ניתן לתלות את התופעה שישנם המאחרים לקום משנתם במספר גורמים. למשל, ייתכן שלמדו או עסקו במלאכתם עד שעה מאוחרת וייתכן שחולשת גופם גרמה להם לכך. אולם, לאמתו של דבר האיחור בהשכמה לתפילה נובע גם הוא מחוסר הכרה במשמעות האדירה שיש לתפילה על חיינו כפרט וככלל. כאשר הכרה זו איננה חדורה בליבנו קשה לנו לקום בבוקר, משום שלא ברור לנו שהתפילה במניין או בשיבה היא הכלי העוצמתי ביותר, ולכן אנחנו מתירים לעצמנו "לעגל פינות". אם היינו יודעים שחיינו וחיי העולם כולו תלויים בזה לא היינו מעיזים לנהוג כך, אלא היינו מתגברים כארי ומזנקים גם אם היינו עולים על יצועינו בשעות מאוחרות.

כך הוא בכל דבר ודבר - החוסר בהבנת הערך והחשיבות הוא המזמין את החולשה והרפיון בביצוע. על כן, אומר רבנו בחיי, מבלי לעסוק בתורת חובות הלבבות, אלמלא דברי המוסר ובריור ערכן של המצוות, לא ניתן לקיים את חובות האיברים. הכוח הפנימי שלנו תלוי במחשבותינו ובהכרה שאנו מגבשים לעצמנו.

לפיכך זועק בעל 'חובות הלבבות': **"ומי מבני דורנו שלבו מתעורר לעיין בחכמת התורה, הוא פונה לדברים שהוא יקרא על ידם חכם אצל עמי הארץ ויעשו לו שם אצל הגדולים"**, הוא לומד דווקא תחומים בהם יתבלט כלמדן גדול ויעריצו את גאונותו, ובכך הוא **"נוטה מדרך התורה אל דברים שאינם מקנים לו מעלה יתרה בעבודת ה' ולא מנקים את נפשו ממכשול, ואל דברים שאם הוא לא היה יודע אותם הוא לא היה נענש על זה"**. לעומת זאת, הוא **"עוזב את העיון בשורשי דתו ויסודות תורתו, שלא היה לו להתעלם מהם ולהזניח אותם ואשר לא יוכל לקיים את המצוות אם לא ידע אותם ויעשה אותם"**.

גם ה'מסילת ישרים' מדגיש בהקדמתו את החובה הגדולה לעסוק בלימודי האהבה והיראה, שהם הם תוכן החיים של אדם מישראל: **"וכיון שכבר התאמת אצל כל חכם צורך תמימות העבודה וחובת טהרתה ונקיונה, שזולת אלה אינה נרצית ודאי כלל אלא נמאסת ומתועבת, כי כל לבבות דורש ה' וכל יצר מחשבות הוא מבין - מה נענה ביום תוכחה אם התרשלנו מן העיון הזה והנחנו דבר שהוא כל כך מוטל עלינו, שהוא עיקר מה ה' אלוקינו שואל מעימנו?"**.

אם כן, לימוד המוסר הוא המפתח לחיים שלמים ולקיום מצוות מתוך שלמות הנפש.

”וְדַרְךְ תִּימָם וְזִכְחוֹת מוֹסֵר”

אי לכך, חשוב מאוד לייחד זמן קבוע ללימוד המוסר במשך כל החיים¹², משום שלימוד זה יפנה ויעמיק את עולמנו הרוחני. לימוד זה אף קודם ללימודים אחרים בתורה, כפי שכתב ה'חיי אדם'¹³: **”ופשיטא שהוא חוב גמור על כל אדם שילמוד בכל יום בספרי היראה אם מעט ואם הרבה, שהוא יותר חיוב מכל לימודיו. ואפילו אם יתבטל על ידי זה מלימוד פרק משניות או שאר לימוד”**.

יש לשים לב שלימוד המוסר אינו מתמצה רק בלימוד תכנים, ועיקר עניינו הוא לקיים ולהפנים את הדברים הכתובים על גווילי הספרים. כך הדגיש הרמב”ן, ”מרא דאתרא של הרובע היהודי”, ב'אגרת המוסר' המפורסמת שכתב לבנו: **”וכאשר תקום מן הספר - תחפש באשר למדת אם יש בו דבר אשר תוכל לקיימו, ותפשפש במעשיך בבקר ובערב”**.

עיקר עניינו של לימוד זה הוא העבודה העצמית המתלווה אל התוכן. המטרה היא שכל אחד יבחן את עצמו לאור התכנים עימם נפש בספר המוסר אותו בחר ללמוד, וכך יתקדם אט-אט בסולם תיקון המידות.

קניין נפשי זה אינו מתרחש מעצמו, אלא נבנה ונרכש מתוך עמל ומאמץ. גם אם אדם מעוניין לשנות את נפשו ואת טבעה, לא יעלה על הדעת שתועיל לכך החלטה חד-פעמית שממנה והלאה יתהפך טבעו. מו”ר הרב יעקב כ”ץ שליט”א היה חוזר ומשנן בפנינו שאם אדם כעסן, לדוגמה, יחליט כי מהיום והלאה הוא לא יכעס יותר יהיו אלו דברים בטלים ומאומה לא ישתנה. כבר בחלוף רגע קט ייתכן שהוא יתמודד עם התקפת זעם. שינוי מעין זה יוכל להתבצע רק באופן מסודר ומדורג ומתוך לימוד והעמקה בהלכה ובמוסר.

לפיכך, הדרך הנכונה היא שבמקביל ללימוד בספרי המוסר ייחד האדם גם זמן לעבודה פנימית על המידות שהחליט שעליו לשפר¹⁴. בפרק זמן זה יברר הלומד לעצמו אם האופן בו הוא מתנהג בביתו או בחדרו, בחדר האוכל או בחברה, עם אשתו ועם ילדיו, עם ישיבתו, עם עובדיו או עם תלמידיו - עולה בקנה אחד עם הדרך הנכונה והרצויה.

12 עיין משנה ברורה א ס”ק יב: ”וצריך האדם לקבוע לו עת ללמוד ספרי מוסר בכל יום ויום אם מעט ואם הרבה כי הגדול מחבירו יצרו גדול הימנו, ותבלין היצה”ר הוא תוכחת מאמרי חז”ל”.

13 הלכות יום הכיפורים, כלל קמג

14 עיין מוסר אביך א, ג

”שִׁימוּ לְבַבְכֶם עַל דְּרֹכֵיכֶם”

את זאת מדגיש ה'מסילת ישרים' כאשר הוא מבאר את המדרגה הראשונה בסולם העולה בית אֶל, מדרגת הזהירות¹⁵: **”ההולך בעולמו בלי התבוננות אם טובה דרכו או רעה”**, אדם שאינו בוחן את דרכו בחיים, אלא ממשיך את חייו מבלי לשים לב - **”הנה הוא כסומא ההולך על שפת הנהר אשר סכנתו ודאי עצומה ורעתו קרובה מהצלתו”**. כאשר עיוור מהלך על שפת הנהר יש סיכון רב יותר שיפול למים, מאשר כשפוסע שם אדם אחר המשתדל לבחון את צעדיו.

זוהי דרכו של יצר הרע, המתאמץ לשדל את האדם שלא להתבונן פנימה אל אישיותו ומידותיו ושלא לבחון את אורחות חייו: **”הנה זאת באמת אחת מתחבולות היצר הרע וערמתו להכביד עבודתו בתמידות על לבות בני האדם עד שלא יישאר להם רווח להתבונן ולהסתכל באיזה דרך הם הולכים”**. היצר הרע אף מסוגל לעודד את האדם ללמוד יותר ויותר, העיקר שהוא לא יעבד את אישיותו ולא ילטש את מידותיו. לכך הוא אינו מוכן. **”כי יודע הוא שאילולי היו שמים לבם כמעט קט על דרכיהם, ודאי שמיד היו מתחילים להינחם ממעשיהם, והייתה החרטה הולכת ומתגברת בהם עד שהיו עוזבים החטא לגמרי”**¹⁶.

אמנם, היצר כמובן מפריע לכל לימודי התורה, אך ללימוד המוסר הוא מפריע ביותר. זאת משום שלמשל, אדם שבחר להקדיש את זמנו ללימוד אם לא יברר לעצמו את מטרת הלימוד, הרי שעם הזמן חשק הלימוד הבוער בו כעת ילך וידעך עד שייפסק, חלילה. הלוא הרצון ללמוד אינו מגיע כבמטה קסם ואינו מובטח להיות איתן לנצח, שהרי החיים מורכבים ומלאים בצרכים שונים ובתהיות למיניהן.

בהמשך דבריו מבאר הרמח”ל שהיגיון זה עמד גם מאחורי עצת פרעה: **”תִּכְבַּד הָעֶבֶדָה עַל הָאֲנָשִׁים וַיַּעֲשׂוּ בָהּ וְאֵל יִשְׁעוּ בְּדַבְרֵי שָׂקֵר”**¹⁷. פרעה רצה להביא לכך שמפאת כובד העבודה לא ייוותר לבני ישראל פנאי לחשוב. אם הם אכן יתהו על מצבם, סבר פרעה, הם עלולים להגיע למסקנה שעליהם לשנות את המצב הקיים ולפעול לשם כך, ואת זאת הוא שאף למנוע. תרגיל-הסחה זה לא נעלם גם מעיניו של היצר הרע, וגם הוא נעזר בו לעיתים מזומנות.

15 מסילת ישרים ב

16 עיין אור ישראל (לרבי ישראל מסלנט), אגרת ג: ”מדוע לא ננוס אל בית הרופאים, אולי נמצא איזה מזור ותרופה למכתנו? כי מי פתי חסר לב אשר לא יבקש מזור למחלתו? אין זאת כי אם עצת היצר המלומד במלחמותיו, כי איש מלחמה מנעוריו הוא, לא יעצרוהו טרדי הבלי הזמן כמונו, וכל מגמותיו הוא רק להסיר מלפנינו כלי מלחמתנו, הוא לימוד המוסר, ובוזה יאסור אותנו לפניו ואין מושיע”.

17 שמות ה, ט

”פִּלְס מַעֲזַל רַגְלֶךָ”

לפיכך, בפרק הבא אומר הרמח”ל דבר, אותו הדגיש בפנינו מו”ר הרב יעקב כ”ץ שליט”א פעמים רבות¹⁸: **”והנני רואה צורך לאדם שיהיה מדקדק ושוכל דרכיו דבר יום ביומו, כסוחרים הגדולים אשר יפלו תמיד כל עסקיהם למען לא יתקלקלו. ויקבע עתים ושעות לזה שלא יהיה משקלו עראי, אלא בקביעות גדול, כי רב התולדה הוא”**. תועלת רבה תעלה לאדם אם ישקיע בקניין מידת הזהירות ובחינת תכונות נפשו.

את לימוד המוסר עלינו לראות לא רק כעיון בטקסט, אלא כהתוויית דרך חיים. על אדם לבחון באיזה אופן הוא שואף לחיות את חייו, ולגבש לעצמו את הדרך שעל ידה ישיג את יעדיו. סלילת המסילה הישרה לפני כל אחד ואחד מצריכה חשיבה, לימוד ועבודה גדולה. לימוד מוסר המתבצע כראוי הוא אפוא עבודת חיים עבור האדם הרוצה באמת להשתנות ולהתרומם.

מו”ר הרב יעקב כ”ץ שליט”א, שהיה מדבר עימנו רבות על חובת לימוד המוסר ינק זאת מביטו, בהיותו בנו של הרב דב כ”ץ זצ”ל, בעל ספר ‘תנועת המוסר’. הרב יעקב אמר לי פעם על אביו, שהיה שריד לדורות הקודמים של בעלי המוסר, שהוא היה בבחינת הכתוב¹⁹: **”וַיִּשְׂא עֵינָיו וַיֵּרָא”** - כל פעולה הייתה מחושבת אצלו. אינני יודע אם אנו אכן מסוגלים להגיע לדרגה זו, בה לא נרים את עינינו מבלי מחשבה האם אכן הדבר נצרך, אולם ודאי שגם בדורנו עלינו לעמול רבות על בניין מידות הנפש ועל התנהגותנו, בעיקר בין אדם לחברו.

”הֵן יֵרָאֵת ה’ הִיא חֻמָּה”

ללימודי המוסר והיראה ישנו מאפיין ייחודי, המקנה להם משנה חשיבות. הפסוק אומר²⁰: **”הֵן יֵרָאֵת ה’ הִיא חֻמָּה”**, והוסיפה הגמרא²¹ שכוונת המילה ‘הן’ היא אחת, “שכן בלשון יוני קורין לאחת - הן”. מסביר ה’מסילת ישרים’²²: **”הרי שהיראה היא חכמה והיא לבדה חכמה, וודאי שאין נקרא חכמה מה שאין בו עיון”**. מהו העיון הייחודי המאפיין את לימודי היראה, העולה על העיון בשאר הלימודים?

18 מסילת ישרים, ג

19 בראשית יח, ב. עיין אור הצפון (לסבא מסלבודקה), חלק ב, ההרגשה המתמדת בחידוש הבריאה: “ולכאורה הרי זה מיותר, כי אם רצה לראות, הרי מובן שנשא את עיניו? אלא הכתוב בא ללמדנו שאברהם הרגיש בכל ניד עינים שה’ מטביען בו בכל רגע ודקדק לא להניען סתם, כי אם כוונה מיוחדת ולשם מטרה מסוימת, בהתאם לרצון יוצרן ובוראן”.

20 איוב כח, כח

21 שבת לא ע”ב

22 מסילת ישרים, הקדמה

מִרְן הָרֵב זָצ"ל בַּתְחִילַת סַפְרוֹ 'מוֹסֵר אֲבִיךָ' עוֹמֵד עַל נִקּוּדָה זוֹ וּמִסְבִּיר שֶׁבַע עוּד שֶׁאֵד הַחוֹכְמוֹת נִיתְנּוֹת לְהַקְנִיָּה וְלִהְנַחֵלָה אִישׁ מִפִּי אִישׁ, הִרִי שֶׁבְּלִימוּדֵי הִירָאָה, לְעוֹמֵת זֹאת, הַעֲבֵרַת הַיָּדַע הִיא בְּלִתֵּי־אִפְשָׁרִית. אָדָם שֶׁלֹּא מִדְּתוֹרָה אוֹ תַחֲמוֹם מִקְצוּעֵי יוֹכַל לְהַעֲבִיר לְתַלְמִידָיו אֶת הַיְדִיעוֹת הַנְּחוּצוֹת, שֶׁהֲלוֹא לִימוּדִים אֱלוֹ תַלְוִיִּים בַּעֲמַל חִיצוֹנִי. מִנְגַּד, לִימוּדֵי הִירָאָה מוֹשְׁתֵּתִים עַל קִנְיִן נִפְשִׁי וְעַל חוֹשׁ פְּנִימִי הַהוֹלֵךְ וּמִתְפַּתַּח. אֶת זֹאת לֹא נִיתַן לְהַעֲבִיר כִּמְטַבַּע הָעוֹבֵר לְסוּחָר, אֶת זֹאת עַל כָּל אָדָם לְפָתַח בְּנִפְשׁוֹ שְׁלוֹ.

יְסוּדֵם שֶׁל הַדְּבָרִים הוּא בְּדַבְרֵי הַרְמַח"ל בְּהַקְדַּמְתּוֹ ל'מִסִּילָה', בְּהֵם הַצְבִּיעַ עַל הַקּוּשִׁי בְּלִימוּד חֲלָקֵי שְׁלִימוֹת הָעֲבוּדָה דּוּקָא מִפְּנֵי שֶׁאֵנּוּ רִגִּילִים לְדַבֵּר עַל אוֹדוֹתֵם: **"מָה שֶׁלֹּא יִרְבוּ לְעֵינַי עֲלָיו הוּא מִפְּנֵי רוֹב פְּרָסוּם הַדְּבָרִים וּפְשִׁיטוֹתֵם אֲצִלֵּם שֶׁלֹּא יִרְאָה לְהֵם צוּרָךְ לְהוֹצִיא בְּעֵינֵם זְמַן רֵב".**

הָרֵב זָצ"ל מְבַאֵר שֶׁהַקּוּשִׁי נוֹבַע מִכֶּךָ שֶׁמוֹשְׁגֵי הָאֱמוּנָה וְהַמוֹסֵר כִּבְר טְבוּעִים בְּנִפְשׁ הָאָדָם, וְאֵינֵם זְקוּקִים אֲלֵא לְהוֹצִיאָה אֶל הַפּוֹעֵל²³: **"שֶׁכֵּל עֲנִינִי חוֹבֵת הַלֵּב וְטִהַרְתָּה בְּזִיכּוֹן הַנִּפְשׁוֹת, וְכָל פְּרָטֵי הַמַּדּוֹת, נִמְצָאִים בְּאָדָם בְּטַבַּע, שֶׁהֵם כְּלִי־מַעֲשֵׂהוּ לְכָל עֲנִינֵי הַחַיִּים, כְּמוֹ עֲנִינֵי הִירָאָה, הָאֵהָבָה, הַחֲמָדָה, הַדְּבָקוֹת וְכִיּוּצָא בְּאֵלָה, שֶׁהֵם נִמְצָאִים בְּנִפְשׁ הָאָדָם וְאֵינּוּ צָרִיךְ לְחַדְשֵׁם מִצַּד עֲצָמָם, רַק צָרִיךְ לְהַעֲלוֹתָם שִׁיהִיו הוֹלְכִים אֶל הַדֶּרֶךְ הַטּוֹב, וְהוּא שִׁיהִיו כּוֹלֵם פּוֹנִים אֶל הַשֵּׁם יְת' שֶׁהוּא תַכְלִית כָּל תְּקוּוּהָ".** שִׁיכּוֹת פְּנִימִית זוֹ יוֹצֵרַת אֲשֵׁלִיָּה כִּאִילוֹ הַמִּידָה כִּבְר קְנוּיָה לָנוּ, וְלֹא נַחוּץ לָנוּ לְבַרְרָה וְלַעֲבָדָה. אוֹלָם, לֹאמַתּוֹ שֶׁל דְּבַר, אִם אָדָם לֹא יִטְרַח לְפַתַּח אֶת נְטִיית הָאֱמוּנָה וְאֶת הַמִּידוֹת הַיִּשְׁרָוֹת הַגְּלוּמוֹת בּוֹ מִיִּצְרָתּוֹ, הֵן עֲלוּלוֹת לְהִישְׁכַּח בְּשִׁטְף־הַחַיִּים וְלְהִישָׂאֵר טְמוּנוֹת בַּעֲמוֹק לִיבּוֹ.

מֵאִידֶךָ גִּיסָא, הַקֶּשֶׁר הַפְּנִימִי מִקַּל עֲלֵינוּ לְקַנּוֹת אֶת הַמִּידוֹת בְּאוֹפֵן עֲמוֹק וְיִצִּיב, כִּפִּי שֶׁמִּמְשִׁיךְ הֵרֵב: **"וְלִדְבַר גְּדוֹל שֵׁם הַבּוֹרָא יְת' אֱלוֹ הַכּוֹחוֹת קְבוּעוֹת בְּנוֹ, שֶׁאַחֲרָי שְׁהֵהִיִּשְׁרָה הָאֱמִיטִית לְעַבּוֹד אֶת ד' תְּמִיד אֵינָה רְאוּיָה שֶׁתְּסוּר מִן הָאָדָם כְּמַעֲט רִגְעַ, וְכָל דְּבַר קִנְיִן שֶׁאֵינּוּ מוֹטַבַּע בְּאָדָם הוּא נוֹחַ לְאֲבָדוֹ וְקוּשָׁה לְשִׁמְרוֹ בְּכָל רִגְעַ, עַל כֵּן שֵׁם הַשֵּׁם יִתְבַּרַךְ בְּחַסְדּוֹ כָּל אֱלוֹ הַדְּבָרִים קְבוּעִים בְּטַבַּעֲנוּ, וְכִאֲשֶׁר יִשְׁכִּיל הַשֶּׁכֵּל לְהַעֲלוֹתָם, אִזְ אִם אֵךְ יִלֵּךְ בַּחוּקֵי תוֹרַת ד' יִתְבַּרַךְ יִשְׂאֲרוּ קְבוּעִים בְּלִבָּבוֹ תְּמִיד מִמֶּשׁ".**

תְּכוּנָה שֶׁאֵינָנָה טְבַעִית לְאָדָם תִּיּוֹתֵר כְּזוֹ, גַּם אִם הָאָדָם יַעֲמוֹל רְבוֹת לְקַנּוֹתָהּ, מִפְּנֵי שֶׁבְּסוֹפּוֹ שֶׁל דְּבַר קִנְיִן זֶה אֵינּוּ מוֹטַבַּע בַּעֲצָמֵיתּוֹ. לְעוֹמֵת זֹאת, כּוֹחוֹת נִפְשׁ שֶׁהוֹטְבַעוּ בְּנוֹ מְטַבַּעֲנוּ לֹא יִהְיוּ בְּרִי־חֲלוּף בְּמַהֲרָה. אֲמֵנָם, כּוֹחוֹת אַחֲרִים הַגְּלוּמִים בְּאָדָם מְטַבַּעוּ אֵינֵם זְקוּקִים לְפִיתּוּחַ וְלַעֲיּוּב, כְּכּוֹחַ הָאֲכִילָה וְהַיִּשְׁרָדוֹת, אֵךְ כָּל אֱלֹהֵי נַמְנִים עַל הַצַּד הַנִּמּוּךְ שֶׁבְּאִישִׁיוֹתוֹ הַמִּקְבִּיל לְחַיֵּי הַבְּהֵמָה. לְעוֹמַתָּם, אֶת הַתְּכוּנוֹת הַמִּיִּחְדוֹת אֶת הָאָדָם בַּחַיִּי יֵשׁ לְפָתַח וְלַעֲלוֹת עַל פְּנֵי הַשֶּׁטַח.

לפיקך, דווקא **”יִרְאֵת ה’ הַיָּא חֶכְמָה”**, מפני שהיא החכמה היחידה המזקיקה לימוד ועיון, בניין וחקר, באופן אישי ופרטי. **”שאף על פי שלימוד היראה שווה לשאר לימודים, בסידור כללים וחוקים, המודיעים לנו גדולת יוצרנו יתברך ויתרומם, וישנם מקומות וענינים הדורשים לבון ובידור - מכל מקום, גם אחרי הבידור, כשיאמר קיצור הדברים למי שלא ירד לעומק הענינים, לא יבין”**²⁴. כל שכן, שכאשר ירצה הלומד לפרוט את העקרונות הכלליים לנתיבות פרטיות יהיה עליו לסלול הדרכים בכוחות עצמו. מעין זה כתב כבר רבנו יונה בספרו החשוב ‘שערי תשובה’, שהוא ספר יסוד בלימוד המוסר בישיבות²⁵: **”אם האדם לא עורר נפשו מה יועילוהו המוסרים... צריך האדם בשמעו המוסר לעורר נפשו וְלָשׂוּם הדברים אל לבו, ולחשוב בהם תמיד, ועליהם יוסיף לקח, ומליבו יוציא מְלִין”**. למשל, אם יבקש אדם מחברו שייעוררו לתפילה השכם בבוקר, ניסיונות החבר לעוררו יישאו פרי רק במידה בה הוא עצמו ירצה בכך ויכיר בחשיבות הדבר.

ב’אורות הקודש’ מבאר הרב את הדברים בצורה יותר עמוקה. פעמים רבות הסיבוכים שלנו במושגי היראה נגזרים מהתפישה הבוסרית בה הם טבועים בנו²⁶: **”מפני שהמחשבות הטבעיות הן מלאות ציורים באלה הענינים הרוחניים... ומתוך שהם מחשבות של בוסר, והרבה דברים אויליים וחשוכים מעורבים בהם... יש גם כן בטבע של עניני היראה והמוסר בבוסריותם מרירות בלתי טבעית כזאת, שמחשכת את אור השכל, ומכשלת את כח החיים הפורחים באדם, עד שהם מזדקקים ועומדים על המעמד השכלי וההרגשה הנאורה הטהורה ברוח קדוש מלא ומשוכלל”**.

לעיתים, הצורה הבוסרית שבה מצטיירים האמונה והמוסר בליבנו מְשַׁנָּה להם חזות בלתי־נכונה, הגורמת לנו ללאות רוחנית ולתחושת־מחנק. הפתרון הוא לעבד ולשכלל את הכרתנו המוסרית והאמונית, ולהתרומם מעל קומת ה”מְצַנֵּת אֲנָשִׁים מְלֻמְדָּה” אליה הורגלנו. כאשר אדם ילך וייצוק בקרבו תוכן אמיתי בעל רוממות ושיעור קומה, הוא יבנה בתוכו עולם מוסרי פנימי ויעלה אט־אט במדרגות האהבה והיראה.

”הָבֵרוּ נִשְׂאֵי כָלִי ה’”

על כן, בבואנו לבנות את הקומה הפנימית בלימוד התורה שלנו בבניין יציב ואמיתי, יש לנו להחל בבניית קומת הנפש שבקרבו ולקבוע לעצמנו זמן בו נעסוק עם חברותא

24 שם, אות ב

25 שערי תשובה ב, ו

26 אורות הקודש ג, ראש דבר, ג

או לבדנו ב"יִרְאֵת ה' הִיא חֻקָּמָה", היינו בלימוד המוסר. כך נלך וניצל מקטרוגו של רבי שמעון בר יוחאי, אותו הבאנו בתחילה.

בישיבות רבות מוקדש זמן מיוחד המיועד לכך, וחבל שלעיתים דווקא פרק זמן חשוב ועיקרי זה מתמסמס בשל עניינים של מה בכך. אדרבה, המצופה היה שדווקא 'סדר' זה יהיה ה'סדר' החזק ביותר. אמנם איננו משקיעים בכך את כל סדר יומנו, אך בטוחנו שגם במקרה שה'סדר' קצר רב כוחו, בבחינת מעט המחזיק את המרובה²⁷. כאמור, עניינו של לימוד מוסר אינו מסתכם בלימוד הטקסט, אלא נמשך במחשבה שבאה לאחרי וביכולת להפוך את המחשבות הללו לאבן יסוד בחיינו ובמבנה אישיותנו.

"וְתָמַךְ דְּבָרֵי לִגְיָן"

רבי ישראל מסלנט, מייסד 'תנועת המוסר', מציע היבט נוסף שביכולתו לסייע לעבודה המוסרית²⁸: **"הנשגב והעיקר בשימוש רפואות התורה לתחלואי היצר, הוא ללמוד בעוז ועיון עמוק היטב, דיני העבירה עצמה, ההלכה עם כל סעיפיה"**.

ישנם איסורי תורה שנטמעו היטב בקרב עם ישראל, ולא רבים הם אלו שיעברו עליהם בשאט-נפש. גם קל שבקלים לא יאכל חלב מיד לאחר שאכל בשר, איש איש לפי מנהגו. בתת-המודע שלו מצוי גבול אותו הוא לא יחצה. כיצד אפוא ייתכן שבענייני לשון הרע, למשל, אנשים אינם זהירים מספיק? התשובה לכך ברורה: הדבר נובע מכך שאין מודעות מספקת לחומרת האיסור. אם כן, מה עלינו לעשות לשם תיקון הדבר? מציע רבי ישראל מסלנט ללמוד את ההלכות הנוגעות לְאִיסוּר בעיון ובדקדוק, בנוסף ללימוד המוסר הנוגע אליו. על ידי כך תשתנה המודעות, ועימה גם תשומת הלב.

לאור זאת, ממשיך רבי ישראל מסלנט: **"ולכן היסוד העקרי והעמוד הנכון, להכין את עצמו לשמירה מהעבירות ועשיית המצוות, הוא רק הלימוד הרב בהלכה זו הנוגעת לעבירה זו או למצווה זו, ובפרט בעיון הַדָּק היטב, כי זה הלימוד עושה קנין חזק בנפש, להיות העבירה מרוחקת ממנו בטבע"**. כאשר אדם עִמַּל להבין את גדר המצווה והלכותיה, ומוסיף לכך את דברי חז"ל ושאר רבותינו בנוגע לחשיבות השמירה עליה, הוא חווה תהליך שביכולתו ליצור במשך השנים שינוי ממשי בטבע האדם.

"אִם אֵין דָּרָךְ אֶרֶץ, אֵין תּוֹרָה"

ייתכן שיאמר אדם, ואפילו תלמיד חכם, שלימוד תיאורטי של עבודת המידות הוא

27 עיין נפש החיים ד, ח; אורות התורה, לחיזוק דברי תורה, ה. ראה עוד לקמן.

28 אור ישראל השלם, אגרת המוסר, עמ' צה

מיותר ולא נחוץ להקדיש לו זמן, משום שניתן לקנות את כל בניין המידות באמצעות לימוד התורה הצרוף. ואכן, מסופר שרבי ישראל מסלנט, מייסד 'תנועת המוסר', שלח את תלמידו הגדול רבי יצחק בלאזר, בעל 'כוכבי אור', למקום חשוב של תורה במטרה לשכנע את ראשי המקום שינהיגו במקום לימוד מוסר. כאשר רבי יצחק נועד עימם ושטח בפניהם את טענותיו, השיב לו עליהן תלמיד חכם חשוב וידוע: "תרופות נותנים לאנשים חולים. הלומד תורה הוא בריא ואינו צריך ללמוד מוסר".

דומני שהמציאות מוכיחה כנגד טענה זו. ואכן, לא כך הדריכו הגר"א²⁹ ותלמידו הדגול רבי חיים מוולוז'ין³⁰.

הגמרא³¹ מספרת על יוחנן כהן גדול ששימש בכהונה גדולה במשך שמונים שנה, ובאחרית ימיו נעשה צדוקי. כמה קשים הדברים לשמיעה. כהן גדול שהיה רגיל להיכנס אחת בשנה לקודש הקודשים ו"כְּלֵי כִפָּרָה לְיִשְׂרָאֵל שָׁמְתוּ"³², אדם שהגיע לפסגת קרבת ה' שביכולת אדם מִיִּשְׂרָאֵל להשיג, ולמרות כל זאת זְקֻנוֹתוֹ בִּישָׁא את ילדותו. הגמרא מסיקה מכך מסקנה הנוקבת עד התהום: "אל תִּאֱמָן בַּעֲצֻמְךָ עַד יוֹם מוֹתְךָ"!

כיצד נוכל להבין זאת? הפתח להבנת תופעה כאובה זו מצוי בהכרה בכך שהאדם הוא ברייה מיוחדת ומורכבת, הבלולה מחומר ומרוח. פעמים רבות שמענו ממו"ר הרב הדרי זצ"ל ששָׁמוֹ של ה'אדם' מרמז על השניית שבו: מחד גיסא, המילה 'אדם' היא מלשון "אֲדָמָה לְעֵלְיוֹן"³³, משום שביכולתו להעפיל לגובהי־מרומים, ומאידך גיסא, המילה 'אדם' היא מלשון 'אֲדָמָה', בשל יכולתו להידרדר אל עבר פִּיפחת³⁴. מו"ר הרב יעקב כץ שליט"א היה נוהג להזכיר את ביאור ה'ספורנו' לפסוק המתאר את בריאת האדם³⁵: "וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נְשָׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה". את פסוק זה ראה ה'ספורנו'³⁶ כמציינ את שני הצדדים שיש באדם: מצד אחד שוכנת בו נפש אלוקית, אולם מצד שני יש בו מִיָּמֵד של 'חיה'. מאבק־איתנים מתחולל בנפשו של כל אחד מאיתנו בין העליונים

29 מעשה רב, הלכות קריאת שמע ותפילה, ס

30 נפש החיים ד, ד

31 ברכות כט ע"א

32 מתוך סדר העבודה 'אתה כוננת' ליום הכיפורים

33 ישעיהו יד, יד: "אֶעֱלֶה עַל בְּמִתֵּי עֵב אֲדָמָה לְעֵלְיוֹן".

34 עיין הקדמת השל"ה: "אם דבוק הוא למעלה ומתדמה לו יתברך לילך בדרכיו, נקרא שמו בעצם 'אדם', מלשון: 'אֲדָמָה לְעֵלְיוֹן', וְעַל דְּמוֹת הַפֶּסָא דְּמוֹת כְּמִרְאֵה אָדָם' (יחזקאל א, כו), ואם הוא מפריד את עצמו מהדבקות, אז נקרא 'אדם' על שם האדמה אשר לוקח ממנה, ועפר הוא ולעפר ישוב (עפ"י בראשית ג, יט). אמנם שם 'אדם' המורה על 'אדמה לעליון' זהו עיקר התכלית, כי הרע לא נברא רק בעבור הטוב".

35 בראשית ב, ז - "עשאו מן התחתונים ומן העליונים, גוף מן התחתונים ונשמה מן העליונים" (רש"י, ע"פ בראשית רבה יב, ח).

36 ז"ל: "וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נְשָׁמַת חַיִּים" - נפש חיונית מוכנת לקבל 'צלם א-להים'... מכל מקום 'ויהי האדם לנפש חיה' - היה עם כל זה 'חיה' בלבד, בלתי מדברת, עד שנברא בצלם ודמות".

והתחנתונים. על התיווך והחיבור בין שני הממדים הללו אנו מופקדים במשך כל חייו, וזהו תורף העבודה המוסרית לה אנו נדרשים. לשם כך נדרש לימוד המוסר לכל אדם באשר הוא, משום שהוא המנוע לעבודה הפנימית הנצרכת כל כך.

עבודת-חיים זו אינה פוסחת על לומדי התורה, ואף על תלמידי-החכמים. אדרבה, הרב זצ"ל מדגיש ב'אורות הקודש' עד כמה זיכך המידות נחוץ באופן מיוחד דווקא לתלמידי-חכמים ועובדי ה'³⁷: "אף על פי שהתורה והמצוות מזככות הן את המידות, מכל מקום אי אפשר לסמוך על זאת לבד, והכרח לעסוק בזיקוק המידות, ותיקון המוסר בייחוד. הדרישה לזיכך המידות אינה נפסקת מעולם, כי גם אם זיכך האדם את מידותיו בהיותו במעמד רוחני ממוצע, כשמתגדל מוציא הוא תעלומות חיים ממעמקי התהו, שבאים אצלו לידי גילוי נפשי, ואלה החלקים עדיין לא נתבררו מעולם, וצריכים תמיד זיכך חדש. ומתוך כך צדיקים שאין הגידול פוסק מהם, שהרי הם הולכים מחיל אל חיל, עוסקים תמיד בתשובה בפועל, שאחד מחלקיה החשובים הוא זיכך המידות וברורן".

גם בשם הגאון מווילנה נמסרו בעניין זה דברים נפלאים ונוראים³⁸: "עניין התורה לנפש, דוגמת המטר לארץ, שמצמיח מה שנזרע בה - סם חיים או סם מוות. כן בתורה מצמיח מה שבלבו, אם לבו טוב - תגדיל יראתו, ואם בלבו שורש פורה ראש ולענה - יגדל הטינא בלבו, כמו שכתוב³⁹: 'צִדְקִים יִלְכוּ בָם וּפְשָׁעִים יִפְשְׁלוּ בָם'". באותה דרך עצמה ניתן להעצים את כוחות החיוב שבאדם או להזין את נקודות החולשה שבו. "על כן", מדרך הגאון, "צריך לִפְנֹת לְבוּ בְּכָל יוֹם קוֹדֵם הַלְמוּד וְאַחֲרָיו, מִעֲפֹשׂ הַדַּעוֹת וְהַמִּידוֹת בִּירֵאת חֹטָא וּמַעֲשִׂים טוֹבִים"⁴⁰.

ייתכן שבעקבות הדברים הללו או דומיהם כתב בעל ה'חיי אדם'⁴¹: "יותר טוב כאשר יהיה אדם ירא שמים אף שהוא עם הארץ, יותר ויותר טוב מלמדן ואין לו יראה".

דווקא על תלמיד חכם לטרוח יותר על כך שיהיה מעוטר במידותיו. כאשר רואים התנהגות לא ראויה על ידי נושא כתר של תורה, זהו דבר מזעזע - כיצד ייתכן שחכמה

37 אורות הקודש, ג, עמ' רלג

38 אבן שלמה א, יא. עיין עוד בביאור הגר"א למשלי יט, ט.

39 הושע יד, י

40 עיין ארך אפים, הקדמה, ו: "ולפי מה שהרבתי לחוות בענין זה הוחזק כמעט כללא אצלי בדור הזה שגברה הקליפה ונתמעט האמת ונתרבה הגאות שכל אשר יתמיד מאד בפשט ופלפול בלי שום התעסקות בעבודות הפרטיות הנ"ל על יראת שמיים ותיקון המידות, ודאי יש בו גאות ומידות פחותות יותר משאר אדם, כי מרוב לימודו ליבו מתנשא עליו ובא עי"ז להרבה קלקולים".

41 חלק ב, כלל קמג

מפוארת תשכון בכלי מכוער? כמה כואב כשרואים ושומעים דברים שהאוזן אינה סובלתם על לומדי תורה, כלל לא מחוור איזו תורה ינקו הללו לקרבם. הלוא הגמרא אומרת על הפסוק⁴²: **וְאֶהְבֶּתְ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ**, שכאשר אדם לומד תורה ויש לו מידות מתקנות הרי **"שיהא שם שמים מתאהב על ידך - שיהא קורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים ויהא משאו ומתנו בנחת עם הבריות. מה הבריות אומרות עליו? אשרי אביו שלמדו תורה! אשרי רבו שלמדו תורה!"**⁴³ על אדם כזה הבריות סומכות שהוא לא ירמה, לא ישקר ובוודאי שלא יגנוב, אלא תמיד יהיה ישר־דרך. **"פלוני שלמד תורה - ראו כמה נאים דרכיו"** במסחר, בבית־הכנסת ואפילו בתור לחדר־האוכל, בכל מקום אליו יפנה. "פלוני שלמד תורה" התורה מכרזת עליו⁴⁴ במידותיו המעודנות ובאורחותיו הנעימות, ואם לא כך הם פני הדברים הרי שישנה בעיה גדולה וחרפה.

הגמרא⁴⁵ קובעת ש**"כל תלמיד חכם שנמצא רבב על בגדו - חייב מיתה"**. בהיותי בשיעור א' שמעתי על כך ביאור נפלא מהרב יהושע צוקרמן זצ"ל בשיעורו ב'מסילת ישרים': המידות הן לבושי הנפש. תלמיד חכם שנמצא רבב בבגדו, היינו שנמצא פגם במידותיו, חייב מיתה, משום שהרי זהו חילול השם גדול ביותר. הגמרא מוסיפה ודורשת פסוק: **"שנאמר⁴⁶: 'פֶּל מְשֻׁנָּא אֶהְבֵּנוּ מוֹת' - אַל תְּקִרִי מְשֻׁנָּא אֵלָא מְשֻׁנָּאִי"**. מי הם אלו המשניאים את התורה על אנשים? לצערנו הגדול, אנו אכן נפגשים לעיתים מידי פעם בתופעתו שכאלו, וחילול השם שיש בדבר הזה הוא נורא ואיום. תלמידי חכמים מייצגים את התורה, וכאשר הם מקולקלים, חלילה, זוהי פגיעה תורה, וכביכול גם פגיעה בקודשא בריך הוא המתגלה אלינו דרכה. הלוא אדם נמדד בראש ובראשונה במידותיו, ולא במספר הפעמים שסיים את הש"ס. לכן, אם ידוע לאדם שישנו תחום מסויים שהוא לוקה בו - למשל שהוא כעסן או שקשה לו לשמור על עיניו - חובה עליו להשתנות ולהשתפר בכך, ולימוד המוסר הוא הדרך בה יוכל להצליח להשתפר. לכן, בעל 'מסילת ישרים' קובל מרה בהקדמתו על כך שלעיתים אנו נתקלים באנשים המעריצים את החוכמה, אך לא עוסקים בחוכמה העילאית ביותר, שהיא יראת ה': **"הַן יִרְאֵת ה' הִיא חֻכְמָה"**⁴⁷, **"שכן בלשון יוני קורין לאחת הן"**⁴⁸, כפי שכבר ציינו לעיל.

42 דברים ו, ה

43 יומא פו ע"א

44 עיין מועד קטן טז ע"ב: "דאמר רבא: כל העוסק בתורה מבפנים תורתו מכרזת עליו מבחוץ".

45 שבת קיד ע"א

46 משלי ג, כו

47 איוב, פרק כח, פסוק כח

48 שבת לא ע"ב. כתב על כך במסילת ישרים: "הרי שהיראה היא חכמה והיא לבדה חכמה, וודאי שאין נקרא חכמה

”אם אין תורה, אין דרך ארץ”

טענה נוספת העלולה להישמע היא שלשם עיון בענייני מוסר אין צורך בתורה, וניתן ללמודם אפילו מחכמי האומות המתוקנים הנוהגים בנימוס ובדרך ארץ מתוך מוסר אנושי טבעי. הלוא ישנם גויים בעלי ערכים ויושרה, שניתן ללמוד מהם ענייני מידות ודרך ארץ אנושיים כלליים.

בהקשר זה כותב הרב זצ”ל ב’מוסר הקודש’⁴⁹: **”מלאים אנו רגש מוסר”** - אדם מטבעו הוא מוסרי. אם הוא רואה מישהו מרביץ לשני הדבר מקומם אותו והוא אינו מסוגל לראות עוול ולשתוק. **”כמהים אנו לחיות חיים, חיי טוהר... וכל אלה התשוקות אינן מתגשמות כי אם על ידי מסירותנו הפנימית והחיצונה אל אור ד’, אל המוסר האלוקי, המתגלה בתורה, במסורת, בשכל וביושר”**. מלמדנו אפוא הרב זצ”ל: היכן נוכל למצוא את חיי המוסר שאנו כה כמהים אליהם? - **”בתורה ובמסורת”**. התורה היא המדריכה אותנו כיצד להתנהג באורחות יושר ובמידות מתוקנות, ואף יורדת לפרטי הפרטים אשר דווקא בהם נבחן האדם⁵⁰.

לעומת זאת, ממשיך הרב זצ”ל⁵¹, **”המוסר של החול איננו עמוק ואינו נכנס בפנימיות הנשמה. ואף על פי שהאדם נמשך אחריו לטובה... אין להדרכה זו תפיסה עומדת בפני ההסתערות של תאוות שונות, כשהן מתעוררות בחזקה”**. גם אם אדם יושפע בצורה חיובית על ידי מוסר החול, מוסר זה לא יקנה שביתה בנפשו במידה בה יוכל לשמור על יציבותו גם במצבים של ניסיונות ותאוות. אדם זה עלול לגנוב כאשר לא יראו אותו. אולי הוא יעדיף לכן פעולה זו בשמות ‘מכובסים’ כמו ‘השלמת ציוד’, כפי שיש מכנים זאת בצבא. מאידך גיסא, אדם הנאמן למוסר אבסולוטי ומוחלט, אדם הבורר את הלכותיו בהתאם ליושר האלוקי, לא ירמה גם בדברים יותר משמעותיים.

מוסיף הרב שמוסר החול האנושי גם איננו מסוגל להדריך ציבור: **”וקל וחומר שאין ביד מוסר רפוי כזה להדריך את הכללות... ולהפוך אל האדם הכללי והפרטי לב בשר תחת לב אבן”**. ניתן לציין שבאופן כללי במקומות בהם לומדים תורה מתנהגים בצורה יותר מתוקנת, ובמערכות של תורה גדלים תלמידים יותר מחונכים. למשל, בצבא יצא לבני הישיבות שם טוב כחיילים טובים וצייתנים. שאל אותי פעם אלוף-משנה כיצד אנו

מה שאין בו עיון.”

49 אורות הקודש ג, חטיבת מוסר הקודש, עמ’ א

50 עיין פירוש הרע”ב בתחילת מסכת אבות: “אומר אני: לפי שמסכת זו אינה מיוסדת על פירוש מצוה ממצות התורה כשאר מסכתות שבמשנה, אלא כולה מוסרים ומדות, וחכמי אומות העולם ג”כ חברו ספרים כמו שבדו מלבם בדרכי המוסר כיצד יתנהג האדם עם חברו, לפיכך התחיל התנא במסכת זו משה קבל תורה מסיני, לומר לך שהמידות והמוסרים שבדו המסכתא לא בדו אותם חכמי המשנה מלבם אלא אף אלו נאמרו בסיני.”

51 אורות הקודש שם, עמ’ ב

מצליחים להכין את תלמידינו לצבא בצורה טובה כל כך? השבתי לו שאיננו עושים דבר מיוחד, פשוט לומדים תורה...

באופן עקרוני אדם הלומד תורה הוא אדם יותר מתוקן. אדם שחי חיים בהם קיימת סמכות העומדת מעליו, יודע למשל שהוא לעולם לא יאכל מבלי לברך קודם. גם אם הוא לא זכה ללמוד תורה לאורך כל היום, מכל מקום הוא מכיר במרות סמכותנית, ובעקבות כך הוא יודע לציית לבעלי סמכות הורית או מדינית. זהו דבר חשוב מאוד.

על כן, אומר הרב, באופן כללי לא ניתן לתקן ציבור אלא באמצעות מוסר הקודש, המוסר האלוקי הנובע מתוך המסורת ומתוך הבנת נפש האדם, כפי שנמסרו לנו על ידי חכמי ישראל שבכל הדורות, שהיו בקיאים גם בנפש האדם.

יראת ה' היא אפוא החכמה הנבחרת והיא זו שבכוחה להפוך את האדם להיות אדם עליון הדומה למלאך, כדברי 'החזון איש'⁵²: **"וְאִמְנֵם הָאִישׁ הַזֹּכֵה לְיַדֵּיעַת הַתּוֹרָה, הוּא הוֹלֵךְ בֵּין אֲנָשִׁים וְנִדְמָה כְּבֵן אָדָם. אָבֵל בְּאֵמֶת הוּא מְלַאךְ הַדָּר עִם בְּנֵי תְמוּתָה, וְחֵי חַיֵּי אֲצִילוֹת וּמְרוֹמִם עַל כָּל תְּהֵלָה"**.

"יראת ה' היא אוצר"

כיצד יוצרים את הקניין הנפשי והבניין הרוחני, שייצרו את הקשר העמוק לתורה? כיצד מתגברים על ה'יצר הרע' המושך אותנו למחוזות אחרים?

בספר 'נפש החיים' מודגש שהדבר המקיים את לימוד התורה באדם הוא אוצרה של יראת ה' המפעמת בקרבו. ככל שיתעצם ויתחזק אוצר זה, כך יהיה האדם מחובר לתורה בכל נימי נפשו.

זו לשונו⁵³: **"ולפי ערך גודל אוצר היראה אשר הכין לו האדם, כן על זה הערך יוכל ליכנס ולהשתמר ולהתקיים בתוכו תבואות התורה כפי אשר יחזיק אוצרו"**. כמה דגן ניתן לאחסן במחסן? כפי גודל החדר. כמה ספרים ניתן להניח בארון? בהתאם לגודל המדפים שבו. כמה תורה תוכל להיכנס באדם? כפי גודל האוצר של יראת ה' שבו. יראת השמיים שבאדם היא הכלי שלתוכו נמסכת התורה שהוא עמל על קניינה. ככל שאוצר זה יהא מפותח ורחב, כך תתרחב יכולת קניין התורה שלו.

לאור זאת, מציע 'נפש החיים' הצעה מעשית⁵⁴: בכל פעם שאדם ניגש ללמוד תורה ראוי לו להכין את עצמו ללימוד זה באמצעות תשובה, תפילה ולימוד עניינה של תורה.

52 קובץ אגרות א, יג

53 נפש החיים ד, ה

54 שם, פרק ו: "לזאת האמת שזו היא הדרך האמתית אשר בזה בחר הוא ית"ש. שבכל עת שיכין האדם עצמו ללמוד ראוי לו להתיישב קודם שיתחיל, עכ"פ זמן מועט, ביראת ה' טהורה בטהרת הלב, להתודות על חטאתו מעומקא

כאשר אדם מכין את עצמו ומטהר את ליבו טרם ייגש לעסוק בדברי אלוקים חיים - כל לימודו ייראה שונה לגמרי. התורה שאנו לומדים, על כל חלקיה, היא תורה אלוקית וחוקיה הם חוקים אלוקיים. וכי ניתן לאחוז בתורה אלוקית בידיים מלוכלכות? וכי ניתן להכיל בתוכנו את דבר ה' ללא טהרת הלב וללא תיקון הנפש?⁵⁵ לכן לימודנו רבותינו שעל האדם להקדים תשובה ולימוד מוסר ללימוד התורה.

הכנה זו היא משמעותית ביותר, ובכוחה להשפיע גם על איכותו של הלימוד עצמו. כך כותב הרב זצ"ל בפסקה המופיעה פעמיים בכתביו⁵⁶: **"לפי ערך בהירות התשובה שלפני הלימוד תגדל בהירות ההבנה של הלימוד"**. על ידי התשובה שלפני הלימוד יקבל גם שכל האדם הארה, ותשתפר בהירותו ואיכותו של עצם הלימוד⁵⁷.

"אַרְחָה לְחַיִּים שׁוֹמֵר מוֹסֵר"

עבודה רבה מונחת אפוא לפנינו.

ניתן לסכם את האמור עד כה במספר נקודות מעשיות:

הראשונה שבהן - אדם היודע את נגעי לבבו ומודע לכך שיש דברים שעליו להשתפר בהם, נזקק לעמול לתקן את המידה או העניין שהוא מתקשה בו. כתוב בספרים⁵⁸ שאם מישהו נכשל בדבר מסוים, הרי שדווקא בעניין זה גנוזים תיקונו וגדלותו. לכן, אין לאדם לירא ולפחד, וחלילה לא ליפול ברוחו, אלא ילמד את ההלכות והמוסר הנוגעים לתחום שברצונו לתקן. אם, לדוגמה, ברצונו לתקן את מידת הקמצנות ילמד ספר שעוסק בעניין הזה; במידה והוא רוצה לתקן את טהרת לשונו יעסוק בלימוד הנוגע לכך, וכיוצא באלה.

הנקודה השנייה - נכון שכל אחד יקבע לו לימוד מוסרי קבוע ביום, בו יעסוק בתיקון נפשו ובתיקון מידותיו באופן כוללני. כראש וראשון בספרי המוסר בעולם הישיבות

דליבא. כדי שתהא תורתו קדושה וטהורה".

55 עיין בפתחת השל"ה: "לא יוכל אדם לבא לכתר תורה אם לא יהיה לו הכנה ביראת חטא, שנפשו חשקה בדבקות השם יתברך, ולב טהור לו, חושק ומתאהו להדבקות, דאם לא כן, עליו נאמר (תהלים ג, טז): 'לְךָ שֶׁע אֶמְר אֱלֹקִים מִה לֵךְ לְסֵפֶר חֻקֶיךָ'. על כן צריך להתלבש להיות יראת ה' נגד פניו". עיין עוד אורות התשובה ח, יד: "...ואין החכמה עולה אלא כפי ברכת הרצון שבה, והעונות הם מעכבים בעד הרצון שלא יתעלה, וצריך לשוב בתשובה כדי לברר את הרצון כדי שתתעלה החכמה כראוי"; שם, יד, א*.

56 אורות התורה ו, ב; אורות התשובה יד, יז

57 עיין עוד אורות התורה יא, ה: "כשהאדם קרוב ברוחו ורעיוניו אל התורה, מאירות עליו ההארות העליונות, ומידותיו וכל תכונותיו מתרוממות ומתעלות... ועל זאת יתפלל כל חסיד ויוהר... שלא תצא מתחת ידו שום תקלה ולא יגרום שום חטא ועוון, להיעשות מחיצה בינו ובין האור העליון".

58 צדקת הצדיק, אות מט: "כל אחד ידע שבמה שיצרו תוקפו ביותר הוא כלי מוכן לאותם דברים ביותר להיות נקיים וזכים אצלו. ובדברים שהירבה לפשוט בהם ידע שהוא כלי מוכן להיות דייקא באותו דבר נקי ובר לבב".

ובעולם היהודי כולו התקבל ספר 'מסילת ישרים' לרמח"ל, כפי שהרב צבי יהודה זצ"ל היה מדריך שזהו הספר הראשון שיש ללמוד בלימודי אמונה ומוסר⁵⁹. על לימודו של 'מסילת ישרים' לא ניתן לדלג, ועל ספר זה להיות מונח תדיר על שולחנו ובליבו של כל יהודי מתוך חזרה מתמדת עליו במשך כל החיים⁶⁰.

עם זאת, ברצוני להאיר נקודה מהותית ביותר. ישנם ספרי מוסר רבים ומגוונים, ועל כל אדם לשים לב עם איזה מהם הוא חש יותר הזדהות וחיבור. גם הרב זצ"ל מדריך ב'אורות התשובה'⁶¹ שכאשר אדם מרגיש שנפשו נקשרת לספר מסוים בעבודת ה' רצוי שילמד דווקא בו. לפני למעלה מארבעים שנה שאלתי על כך את מו"ר הרב אביגדור נבנצל שליט"א, והוא השיב לי באותו סגנון: "ייתכן שאדם יתחבר לפי סגנונו ואופי נשמתו לספר מסוים, ואם כן אדרבה שילמד אותו ויבנה על ידו". הרב נבנצל שיתף אותי שהוא עצמו אוהב את הספר 'תומר דבורה' ה"קטן בכמות ורב באיכות", כלשונו.

הנקודה השלישית נוגעת לדבר המרכזי שבגיניו בחורים צעירים באים בשערי הישיבה, והוא לימוד התורה. מומלץ ליהד בטרם הלימוד כחמש עשרה דקות ללימוד ספר העוסק בענייניו של לימוד התורה, ובפרט בתחילת היום לפני 'סדר בוקר'. ישנו מגוון ספרים העוסקים בכך: שער ד' ב'נפש החיים', 'אורות התורה', 'מעלות התורה' של רבי אברהם אחי הגר"א, 'בניין עולם' וספרים רבים נוספים. אין לי ספק שהרגל זה יניב את ברכתו בצורה שלא ניתן לתאר. אני יודע וְעַד לפי קוטני שהנהגה זו פועלת שינוי עמוק והיא בעלת ערך משמעותי.

העיקר העומד מעל הכל הוא עצם הבחירה לפעול ולבחור בדרך חדשה. הלוא ניתן לשמוע שיחה או ללמוד 'מסילת ישרים', מבלי לשנות מאומה בדרכי החיים. כמה חבל שיקרה כך⁶². הלוא יסוד חיינו מושתת על הבחירה החופשית, בפרט בדור הגאולה בו

59 שיחות הרב צבי יהודה - תלמוד תורה, עמוד 30

60 עיין אור ישראל (לרבי ישראל מסלנט), נתיבות אור, ד"ה אנוכי, על רבו רבי יוסף זונדל מסלנט: "אנכי הכותב זוכר אני... אחרי נסיעת החסיד מוהרי"ז הנ"ל לעיר הקדש. וראיתי בעיני כמה ניירות מכת"י הטהור. אשר שם יסופר השאלות ששאל מרבו הגאון החסיד מוהרי"ח זצוק"ל מוואלאזין... וראיתי שם אשר שאל מרבו הגה"ח הנ"ל בעת פרידתו מוואלאזין: איזה ספרי מוסר טוב לעסוק? והשיב לו בזה"ל: 'כל ספרי מוסר טוב ללמוד. אך ספר מסילת ישרים הוא יהיה מנהלך'".

61 אורות התשובה יד, טו

62 עיין שערי תשובה ב, כו: "אם האדם לא עורר נפשו מה יעילוהו המוסרים? כי אף על פי שנכנסים בלבו ביום שמעו, ישכחם היצר ויעבירם מלבבו... אכן צריך האדם בשמעו המוסר לעורר נפשו ולשום הדברים אל לבו, ולחשוב בהם תמיד, ועליהם יוסיף לקח, ומלבו יוציא מלין, ויתבודד בחדרי רוחו, וישבו יהפוך יד תוכחתו על נפשו, ולא יסמוך על תוכחת המוכיח לבדו. ותוכחתו לבקרים ולרגעים תהיה, עד אשר תקבל נפשו המוסר, ועד אשר תטהר".

הקב"ה מאלץ אותנו יותר ויותר לבחור בעבודת ה' מרצוננו. מאידך גיסא, אדם שאינו בוחר בעבודת ה' מתרחק אט אט ועלול להגיע למחוזות רחוקים מאוד, ה' ירחם. הרב אורי זוהר זצ"ל היה בבחינת רבי אלעזר בן דורדיא של דורנו⁶³. אינני מכיר מישהו כמוהו, שמקצוות כה רחוקים הגיע לשיא שכזה. הרב אורי זצ"ל היווה דוגמה מובהקת ליכולתו של אדם לבחור להשתנות ולחולל מהפך כה קיצוני בחייו. עלינו ללמוד ממנו את היכולת לבחור בחירות שיניעו אותנו לפעול ולשנות את חיינו מהקצה אל הקצה. ההפך מכך היא העצלות, עליה מדבר ה'מסילת ישרים', המותירה את האדם במצבו הקבוע ואינה מאפשרת לו לקום בבוקר, ללכת להתפלל ב'מניין', לעבוד, להתחתן וללדת ילדים. גם בהיבטים הגשמיים היא עלולה שלא להניח לאדם להתקדם ולהותיר אותו במצבו הנמוך. הפתרון מצוי בלימוד המוסר שהוא המנוע המסוגל להניע את גלגלי המהפכה בקרבנו. ובחרת בחיים.

רוחא דאורייתא

|||||||

לימודי אמונה

לאחר שביארנו את עניינה של קומת 'הנפש' - קומת העבודה המוסרית, נעפיל אל הקומה הבאה הכוללת לימוד גבוה יותר, לימוד השייך כבר לרובד 'הרוח' ו'הנשמה' - לימודי "דעת ה', בין על פי שכל אנושי ובין על פי סוד ה' ליראיו".

"דרך לענב גאולים"

רבי שמעון בר יוחאי אינו זועק רק על הבעיה ועל החסרונות הנגרמים מכך שאין עוסקים בצידה הרוחני של התורה, אלא אף מגלה לנו שעל ידי לימוד החלק הנשמתי שבתורה ייצא עם ישראל מהגלות¹: "וּבְגִין דְּעֵתִידִין יִשְׂרָאֵל לְמַטְעַם מְאִילָנָא דְּחַיִּי, דְּאִיהוּ הָאֵי סִפְרֵי הַזֶּהרָה, יִפְקֹדוּ בֵּיהּ מִן גְּלוּתָא בְּרַחֲמֵי"². רבי שמעון מבטיח שעל ידי הלימוד ב'זוהר' הקדוש ייצאו ישראל מגלותם ברחמים ובאהבה, שהלוא זהו עניינו של ספר זה - פרישת היריעה על האהבה ההדדית שבין הקב"ה לעם ישראל. אגב נעיר, כי לא לחינם מכנה רבי שמעון את לימוד ה'זוהר' כ'טעימה', משום שכל שנלמד ונהגה בו תהא זו רק טעימה בעלמא מהנועם האלוקי הגדול הגנוז באילן החיים שב'זוהר'.

אנו אמנם עדיין איננו במדרגת לימוד ספר ה'זוהר' הקדוש ותורת הקבלה, אך תורה עמוקה מניינים זו מתפרטת ומופיעה דרך מלבושיהם של ספרי האמונה השונים שאותם כן בכוחנו ללמוד³. ספרי אמונה רבים העמיד עם ישראל במהלך הדורות, וכולם הם ענפים של אילן החיים העבות של החכמה הפנימית - כספר 'הכוזרי', 'מסילת ישרים' (על אף שהוא מוכר כספר מוסר מכל מקום גנוזה בו פנימיות כקומה על גבי קומה), ספרי המהר"ל, 'נפש החיים', ספרי מרן הראי"ה קוק ובנו הרב צבי יהודה זצ"ל וכן שאר ספרי האמונה והמוסר הנלמדים בבית מדרשנו.

1 זהר נשא, רעיא מהימנא, קכד ע"ב

2 פירוש הסולם: "ומשום שעתידיים ישראל לטעום מעץ החיים, שהוא ספר הזוהר הזה, יצאו בו מן הגלות ברחמים".

3 עיין שיחות הרב צבי יהודה, תלמוד תורה א, 13

ברבות מאגרותיו כתב הרב זצ”ל שישנה חשיבות רבה בדורנו ליסד ישיבה ברוח חדשה, שתהיה נאמנת למסורת הישיבות ועם זאת תהיה מותאמת למציאות המתחדשת ולצורכי הדור. מכוח ראייה זו הוקמה ישיבת ‘מרכז הרב’, שניתן להגדירה כ’אם הישיבות הציוניות’. גרעינה הראשוני של ישיבת ‘מרכז הרב’ מנה כשני תלמידים בלבד, וכיום צמחו ועלו ממנה עשרות רבות של ישיבות והיכלי תורה לבנים ולבנות. ברוך ה’, עם השנים הניבו מוסדות אלו עשרות אלפי בני תורה ההולכים ושואפים ללכת במתווה אותו הניח לפנינו מרן הרב.

יש לעמוד על משמעותו ומאפייניו של חזונו של הרב זצ”ל ולהבהיר מהי הבשורה המיוחדת של עולם התורה אותו הוא זכה לייסד. הרב צבי יהודה זצ”ל נדרש לשאלה זה והגדיר זאת בהגדרה קולעת ומעמיקה.

על פניו נראה כי הגדרתן של הישיבות הציוניות היא: ישיבות הדוגלות באמונה במהלך הגאולה של עם ישראל, רואות את מדינת ישראל כראשית צמיחת גאולתנו ומחנכות לשירות בצבא. אולם, הרב צבי יהודה הגדיר זאת בצורה שונה⁴: **”בתוך כל מחזור של תלמידים חדשים שבאים לישיבה, יש מהם ששואלים: מה זה ‘מרכז הרב’? מה החידוש המיוחד והספציפי של ישיבה זו?”** הרב צבי יהודה אמנם דיבר על ישיבת ‘מרכז הרב’, אולם יש לראותה בהקשר זה כאב-טיפוס לכל עשרות בנותיה. **”אין הכוונה לחידושים הלכתיים, אלא לחידוש בדרך הלימוד. הרי קיימות עוד הרבה ישיבות? זאת הזדמנות לחזור על הדברים היסודיים שלא תמיד ברורים די הצורך: על גבי לימוד הלכה, לאמיתה של תורה, גם קיים לימוד אמונה. אמונה אינה מצטמצמת רק באמירת ‘אני מאמין’, בזמור ‘אני מאמין’ או בריקוד ‘אני מאמין’. אמונה היא לימוד. יש ללמוד, לשנן ולחזק בקרבנו את יסודי האמונה, עד שתהיה להכרה וידיעה שלמה באדם כולו, בכל נשימת החיים שלו, ומתוך כך היא מתגלה בשכל, ברגש ובשאר החושים”**.

הרב צבי יהודה זצ”ל מבהיר אפוא כי החידוש בדפוס הישיבות אותו הנחיל מרן הרב זצ”ל הוא בהקצאת מקום נכבד וקבוע ללימודי האמונה, שכאמור רשב”י אומר שבזכותם **”יפקון מן גְלוּתָא בְּרַחֲמֵי”**. לימודים אלו, לימודי דעת ה’ ופנימיות התורה, הם הם הכוח המניע את הגאולה⁵. לימוד תורת הרוח והנשמה יחולל את המהפך ממצאיות הרויחה במבט חיזוני-מערכי למציאות ההולכת בעקבותיו של רשב”י, איש הפנימיות.

4 שיחות הרב צבי יהודה-תלמוד תורה, תלמוד תורה ב, 1

5 עיין אורות, אורות התחייה, סד: ”סתרי תורה מביאים את הגאולה, משיבים את ישראל לארצו, מפני שתורת אמת בעו הגיונה הפנימי דורשת בהרחבתה את הנשמה השלמה של האומה, והאומה מתחילה על ידה להרגיש את הכאב של הגלות, ואיך שאי אפשר כלל שצביונה יצא אל הפועל כל זמן שהיא דחופה וסחופה על אדמת נכר”.

מוסיף הרב צבי יהודה ומבהיר כי 'אמונה' היא חכמה שלמה המזקיקה לימוד, עיון והעמקה. אמונה איננה רק רגש, והיא בודאי איננה מתמצת בהיגד, בריקוד או בשירה, אלא היא מצריכה לימוד עמוק ושיטתי. בלימוד זה צריך ליטול חלק כל השואף ללימוד תורת אמת בדור הגאולה.

כמו כן, לימודי אמונה אינם מתמצים רק בבירור עצם האמונה בה, כפי שטועים רבים. טעות זו גורמת לכך שלעיתים קרובות אדם שמושגי האמונה שגורים בו מילדותו סבור שלימודים אלו מיועדים רק למתחזקים, לבעלי תשובה או לפעולות של קירוב, אולי גם לתלמידי מכינות המעוניינים 'להתחזק' לפני הצבא, אבל הם מיותרים לבני עולם הישיבות.

כתשובה לכך חידד בפנינו הרב צבי יהודה זצ"ל שאמונה איננה רק רגש, כפי שתופסים רבים, אלא היא מקצוע שלם בתורה המצריך לימוד, כשם שכולנו מבינים שלא ניתן לקיים את ההלכה מבלי ללמוד הלכה כראוי⁶. הדברים נכונים שבעתיים בדור מתוחכם כשלנו, שבו על אחת כמה וכמה האמונה זקוקה ללימוד ולהעמקה.

משום כך, עורר הרב צבי יהודה זצ"ל רבות דווקא על לימוד ספר 'הכוזרי', כפי שינק מבית מדרשו של הגר"א.

הגר"א, שהיה מבשר הציונות הראשון, עוד לפני הרצל, היה בראש ובראשונה מעמיד התורה בדורות האחרונים. הוא העמיד הן את לימוד ההלכה, בכך שבביאורו ל'שלחן ערוך' הוא מראה כיצד כל הלכה והלכה משתלשלת מהר סיני, והן את לימוד פנימיות התורה.

ענק דורות זה היה ראש וראשון בין המעוררים לעסוק בענייני האמונה. תלמידו, רבי ישראל משקלוב, העיד עליו: **"והיה מחבב הגר"א ז"ל ספר 'מנורת המאור' וספר 'חובת הלבבות' זולת שער היחוד, ובמקום שער היחוד היה אומר" לתלמידיו שהיו בעצמם גדולי עולם "שילמדו בספר 'הכוזרי' הראשון" - להבדיל מ'הכוזרי' השני' המאוחר יותר⁸ - "שהוא קדוש וטהור ועיקרי אמונת ישראל ותורה תלוין בו". כמו כן, הנחיל הגאון את לימוד תורת הרמח"ל ותורת האר"י הקדוש, שהמשכן וגיליון הם במשנתם של מרח הרב ובנו הרב צבי יהודה זצ"ל.**

6 עיין הקדמתו של הרב שלמה אבינר לשיחות הרב צבי יהודה-בראשית, פסקאות 3-4

7 תוספות מעשה רב (בתחילת ספר בית יעקב), אות טו (מובא במעשה רב, מה' זלושינסקי, עמ' עא)

8 ספר זה חובר בידי רבי דוד ניטו (תי"ד-תפ"ח) ועוסק באמיתת התורה שבעל פה כנגד הקראים. שמו הוא 'מטה דן', והוא מכונה גם 'כוזרי שני'.

”לשקד על דלתתי”

מדוע ראו גדולי ישראל, ובראשם הגר”א, את לימודי האמונה כנחוצים כל כך? מדוע הם לא חדלו מלעורר על כך? מהי חשיבותם של לימודים אלו על פני לימודים אחרים? מדוע הם ראו אותם ככאלה שביכולתם להשפיע השפעה איכותית על כל שאר חלקי הלימוד, כפי שנראה בהמשך?

דומה שבתשובה לשאלות זו טמון המפתח לכל עבודת ה’, כפי שהרחיב על כך הרב זצ”ל באגרת ש”א מתוך ‘אגרות הראיה’, המכונה: ‘אגרת אַש’. באגרת זו פרש הרב יסודות בעבודת ה’, שבכוחו של העיון בהם לחולל באדם הנעה חזקה ומשמעותית, ולהעניק לו עוצמות להוסיף ולעלות עוד ועוד בעבודת ה’ בכלל ובלמוד התורה בפרט. כך כתב הרב זצ”ל באגרת זו המיועדת לרב צבי הירש ווייספיטש, שביקש עצה כיצד יש להתחזק ולאמץ את חיי נפשו בעבודת ה’: **”מכתבו היקר הגיעני. ואשר בעצתי ישאל על דבר חיזוק של חיי הנפש לעבודת ה”**. כוונת השואל הייתה דווקא לכך שיהא הדבר **”בשמחה ובגבורה”**. הוא נועץ ברב זצ”ל מהי הדרך להביא לכך שקיום המצוות ינבע ממקום אמיתי וחם בלב האדם, כך שיהיה מלא וגדוש ברצון ללמוד את התורה ולקיים את המצוות.

השיב לו הרב כי התוויית דרך סדורה בעניינים אלו היא סוד ייעודו הפרטי של כל אדם ואדם, ועל כן העלאתה על הכתב היא מורכבת וקשה: **”קשה מאד לברר בדברים קצרים גם יסוד אחד מאדני העבודה הטורה”**. אף על פי כן, הרב זצ”ל מייעץ לו ‘עצת זהב’ הנכונה לכל: **”כל עיקר זירוזי לדידי ולדְּכֹתִי”** - היינו: לעצמי ולאנשים כמותי השואפים לעבוד את ה’ - **”הוא רק לקבוע זמנים הגונים על חלק התורה הרוחני בכל מקצעותיו”**. מעיד הרב זצ”ל שמוכרת לו רק דרך אחת שבכוחה להניע את הרצון והחשק לפעול גדולות ונצורות, והיא באמצעות הבירור השכלי וההעמקה בתורת האמונה. רק בכוחם של אלו להצמיח באדם רצונות, שאיפות וכוחות להתאמץ ולהעפיל במעלה עבודת ה’.

גם במאמר ‘הדור’⁹ קובע הרב זצ”ל שיסודה של התרופפות שמירת התורה שבדורנו אינו נעוץ בהתפרצות היצר, אלא דווקא במחסור בבירור התודעת. בדורנו לא מספיק לצוות על אדם לקיים מצוות בצורה מכנית. ייתכן שכך פעלו הדברים בעבר, לפני מאתיים או שלוש מאות שנה, אולם כיום יכולתו של אדם להתפתח רוחנית תינבט

9 אדר היקר, עקבי הצאן, עמ’ קטו: “אבל זה הוא דבר מוחש וגלוי לעינים, כי אור הצדק הפנימי... נתרבה ונתעלה בלב הדור הצעיר... כל ההסברים של כל ארצות היהדות, של כל הדברים היותר עקריים יסודיים, המספיקים למי שתעודתם היא להיות כובשים... אינם מספיקים לאותם שכבר מלאו כח עלומים, ובלשד חייהם יש מקום לאור הצדק הכללי... להם אנחנו צריכים ללמד תורת חיים ממקור החיים, דרכי מוסר מלאי אורה וצהלה, דברי חן ושכל טוב, מוזיקים ומצורפים, מבוררים ומסומנים”.

מפנימיותו, מהבחירות אותן יבחר ומהאמת שתפכה בו ממעיין נפשו. ולהפך, כאשר הפעולות המצוותיות לא תִּבְעָנָה ממקום עמוק בנפשו הן עלולות להיות יותר מחוץ לו, וכך עבודת ה' תהפוך למעשה רובוטי שאינו מבטא עבודת ה' עמוקה ורעננה.

הדברים נכונים גם לאידך גיסא - ההיגררות אחר יצר הרע, האינטרנט והפורנוגרפיה, המחסלים את אישיותם של בני האדם, נובעת מריק תודעתי. כשייבנה באדם עולם שכלי שלם ומפותח כל הדברים הללו יהיו תפלים בעיניו וכלל לא יימשכו אותו¹⁰. הוא יהיה שרוי כולו בקרן אורה, ויהיה עסוק כל עיתותיו בהתקדמות ובהתפתחות.

על כן, קובע הרב זצ"ל שישנה רק דרך אחת שבכוחה להביא את האדם לכדי התפתחות רוחנית: **"לקבוע זמנים הגונים"**, ובעיקר קבועים (כפי שהוא הדגיש במקומות אחרים), **"על חלק התורה הרוחני, בכל מקצועותיו, שלא יהיה מונח בקרן זוית ונתון רק לקריאה ארעית"** - כלומר: אל לו ללימוד להיעשות תוך קריאה שטחית וחסרת העמקה. כי רק לימוד מאומן, מושקע ושיטתי בחלק הרוחני של התורה יביא לידי עבודה מתמדת ולבניין הנפש והרוח. אם אדם אכן יעשה כך, **"ממילא יזרח אור הנשמה, ורוח שמחה וגבורה תפעם בלב הדורש את האמת בלא לב ולב"**.

לימוד תורה וקיום מצוות הבאים רק מתוך חוסר ברירה והכרח לא יעמדו כנגד רוחות הזמן המצויות. נראה שבדורות עברו אכן הספיקה עבודה מתוך יראה גרידא כדי להניב פירות נפלאים, אך לא כן בדורנו, דור הגאולה. ייתכן שיש בכוחה של היראה 'לתזק' למשך זמן מה, אולם מבלי הנעה אמיתית ופנימית הבוקעת מעומק נפש לא יצמח האדם להיות לעובד ה' בתמידות. ללא מנוע של אהבה הוא לא יצליח בחלוף זמן להחזיק מעמד כנגד שלל הניסיונות הקשים עימם הוא עתיד להתמודד במרחבי החיים השונים - באמצעי המדיה, במהלך השירות הצבאי, בעולם האקדמיה, במקום העבודה וכדומה. כזה הוא לצערנו המצב בדורנו, כחלק מהבירור הנדרש בתהליך הגאולה של עם ישראל. לפיכך, לשם עמידה כנגד הרוחות העזות המנשבות מכל עבר, יש לאדם להעמיק שורשים ולבנות עולם תודעתי עמוק ומפותח, שיהא חסון ויציב חרף כל האתגרים שיעמדו בפניו.

העבודה העראית והשטחית לה הורגלנו בדורנו מסכלת את היכולת להעלות תרופה לתחלואי הרוחניים של האדם ולתיקון נפשו. אדם שיעשה את עבודתו הפנימית באופן שטחי ועראי, לא יצליח לקדם את עצמו ולשכלל את חייו בכל תחום. אדם הנוהג בארעיות ובשטחיות לא יצליח לפתח את קשריו עם משפחתו ועם שאר הסובבים אותו, ובשל אותה שטחיות הוא גם לא יזכה לרומם את תפילתו ולהדק את הקשר שלו

10 עיין רמב"ם, הלכות איסורי ביאה כב, כא: "גדולה מכל זאת אמרו יפנה עצמו ומחשבתו לדברי תורה וירחיב דעתו בחכמה, שאין מחשבת עריות מתגברת אלא בלב פנוי מן החכמה".

עם הקב"ה. לשם כך יש צורך בשינוי פנימי, המתחולל באמצעות התודעה הפנימית והעצמתה. את התודעה הזו ניתן לגבש, לעצב ולפתח רק באמצעות לימוד קבוע של ספרי מוסר ואמונה.

לא לחינם חזר הרב זצ"ל שוב ושוב על עמדתו שהתרופה למחלותיו הרוחניות של הדור היא לימוד האמונה. בלימוד זה טמונה התשובה האמיתית - הן לשאלות החיים הגדולות והן לשם הצבת העמדה האיתנה כנגד עולם המסרים הרדוד, האופף אותנו באמצעות אמצעי המדיה. כשזוכים לבנות עולם רוחני-אמוני איתן ניצבים ברמה רוחנית אחרת. כאשר אדם חש מלאות רוחנית הוא מלא גם מבחינה נפשית, והדבר מעניק לו תעצמות נפש להתמודד עם הכוחות האפלים הרוחשים בקרבו. את החושך אמנם לא ניתן לגרש או לכבות, אולם אדם שחייו שטופים באור, החי מתוך חיבור לעוצמותיה של הנשמה הטהורה שנופחה בו, שרוי במעין עולם אחר. על כן, התשובה העיקרית לעולם שבו אנו חיים כיום - עולם רווי מסרים רדודים, מכפיישים ומזהמים - היא בניית קומה רוחנית גבוהה יותר בלימודי המוסר והאמונה. כמובן, שאין הדבר פוטר מחובת היסוד של התקנת סינון לאינטרנט, שהרי **"אל תאמין בעצמך עד יום מותך"**¹¹, אך יותר ממה שיש להדגיש את הצבת הגבולות לחושך יש להעצים את קרינת האור.

"כִּי כֹחַ עַל לְךְ"

ידיעת ערכו העצמי של אדם מישראל והכרה בערכן של התורה והמצוות והשפעתן על העולם כולו, מסוגלת לחולל פלאות ביחס האדם אליהן. כך כותב הרב זצ"ל בהמשך: **"כי זה פשוט הוא, שגם הירוד שבאנשים אם יציעו לפניו שיכול הוא בכל רגע לעשות חסד על כל העולם כולו, הכולל בתוכו כל כך הוויות" - מציאויות - "עד בלי סוף, יתעורר בשמחה ובגבורה לעשות טוב".**

אם, למשל, אדם היה מכיר בגודל משמעותה של תפילתו וכיצד הוא עושה באמצעותה חסד עם כל העולם, אם היה ברור לו שביכולתו לפעול על ידה גדולות ונצורות - ברור שתפילתו הייתה שונה לגמרי. העובדה שלעיתים תפילתנו אינה נלהבת ואינה מלאת כוונה נובעת מכך שקיימת בנו נמיכות רוח, מכך שאיננו 'מחזיקים מעצמנו', מכך שאיננו מבינים את מהותנו ואת גדולתו של אדם מישראל. **"וכל העצלות והרפיון אינו בא כי אם מחוסר אמונה בגודל הטוב שעושים ממש עם כל היקום בעסק התורה, המצוות, העבודה, הזכיכות המידות"**. כאשר אני מתקן את מידותיי, מקיים מצוות או לומד תורה, אני גורם שהעולם יהיה יותר טהור, יותר גדול ויותר מתוקן. עיקרון זה נכון כלפי כל אחד מאיתנו, ללא שום הבדל.

גם בספר 'נפש החיים' מודגשת חשיבות ההכרה בגדלות האדם¹²: **"וזאת תורת האדם כל איש ישראל, אל יאמר בליבו, חס ושלום, כי מה אני ומה כחי לפעול במעשי השפלים שום ענין בעולם"**? 'וכי יש ביכולתי לפעול? מי אני ומה תרומתי?' ברם, עלינו לדעת כי בקרב כל אחד ואחד מאיתנו שוכנת נשמה של אדם מישראל, נשמה שהיא רבת עוצמה ויכולת. לאמתו של דבר, השפעתו השמימית של לימודו ותפילתו של כל אחד ואחד מאיתנו רבה יותר מפעולותיו הנועזות של קצין בסיירת מטכ"ל. אדרבה, הן אלו המעניקות לאותו לוחם אמיץ את העוצמות ואת העוז לבצע את המשימות שהוא נקרא אליהן¹³. אם היינו מבינים ומפנימים זאת כיאות, ודאי שהיינו מתמסרים ללימודנו ולתפילתנו בכל כוחנו.

על כל אחד לשאול את עצמו האם הוא חדור אמונה בכוחה של תפילתו לחולל תמורות במציאות - להביא להחלמתו של חולה או לגרום לנצחון-ישראל על אויביו, או שמא הוא מלא ספקות על כך, וממילא תפילתו מתנהלת ברפיון ובעצלתיים.

בימי מלחמת המפרץ עמדתי ליד מו"ר הרב יעקב כ"ץ שליט"א בשעה שנאמרו בשיבה פרקי תהילים תוך בכיות וסערת נפש. באותן דקות ממש חלפו מעלינו טילים, וכעבור שתי דקות נודע שלא נגרם מהם כל נזק. אמר לי הרב בשקט: "מי שלא מאמין שפרקי התהילים שאמרנו כעת הם שגרמו שהטיל הזה לא עשה כלום - הוא קטן אמונה". אדם חסר אמונה שכזה אינו מתחיל להבין מהו יהודי ומהן כוחה של תפילה.

הכרה בעוצמות הגלומות בכוח התורה והתפילה תוכל להיבנות רק מתוך העמקה ובידור אמוני. **"אשר עבור זה האיר ד' את עינינו בדברי קדושי עליון בעלי קבלת האמת, אשר הרחיבו המשכיות להודיע את גודל יקרת העבודה ואיך מעלים על ידה את כללות ההויה וכל פרטיה"**. על כן זעק רשב"י: 'וי לאלו העושים את התורה יבשה!' רבי שמעון הנחיל לנו את פנימיות התורה במטרה שפנימיותו של עם ישראל תהיה זכה ושלמה יותר. על כן, רבי שמעון תובע מאיתנו ללמוד אמונה כפי לבושיה המתחדשים בכל דור ודור.

ואכן, לא בכדי דווקא עתה בדור הגאולה ישנה התעוררות כה רבה ללימוד האמונה ופנימיות התורה, שהוא המנוע העומד בבסיס עבודת ה'. כאשר מנוע זה חסר לאדם, אומר הרב זצ"ל, חסר לו הדחף העיקרי להתעלות ולהתקדמות. על ידי כך אדם מגיע לידי "עצלות ורפיון" וקשה לו להגיע לתפילה בזמן, קשה לו לשמור על טהרתו וקשה

12 נפש החיים א, ד

13 עיין מעלות התורה ולרבי אברהם אחי הגר"א: "קולו של יעקב, והיינו לימוד התורה, אזי יהיה לו ג"כ הידים ידי עשן, שיהיה לו כח כיד עשן, שלא יוכל שום אויב לשלוט עליו. ואם חס ושלום לא יהיה קול יעקב, אזי לא יהיה לו ידי עשן, שירפו ידיו ויוכלו האויבים לשלוט עליו".

לו גם ללמוד תורה. מאידך גיסא, כאשר אדם לומד אמונה ומבסס את עולמו הרוחני הריהו מחזק בקרבו את כוחות הרצון הנחוצים לשם כך, מדרגה אחר מדרגה.

”אמנם צריך הדבר להתקרב אל הציור השכלי, כדי שיהיה הזירוז אמיץ והשמחה מבוססה”. על מנת שהדברים יתנו את פְּרָיָם הרצוי יש צורך שהם יובנו בשכל כיאות וככל הניתן, ולא ייוותרו רק כהרגשה עמומה בלבד. **”וזה הציור בא על ידי ההבנה של האחדות הרוחנית - דהיינו להשכיל שאור הנשמה של כל יחיד הוא מקושר עם הנשמה הכללית של כל ההוויה כולה, שממנה שואב כל היקום לכל פרטיו את אור השלמתו, ובידינו הוא להוסיף אור בנשמה שלנו על ידי התורה, החכמה, המצוות, העבודה, והמידות הטובות, בכל עת ורגע, ובכל רגע שאנו מוסיפים אור בנשמתנו”.**

הכרה זו מעצימה את התורה שאנו לומדים ואת ערך המצוות שאנו מקיימים. **”אם רק נשים דעתנו שלא על עצמנו בלבד אנחנו חֲשִׁים כי אם על כל ההוויה, כי כֹּל פֶּעַל ה' לְמַעַנְהוּ”¹⁴** - עלינו להפנים שאיננו לומדים תורה רק מתוך שאיפה פרטית להתגדלות, אלא משום שעל ידי כך אנו מתקנים את כללות כנסת ישראל, את חזרת עם ישראל לארצו ואת חזרת השכינה לירושלים, ומתקנים עולם במלכות שִׁדִּי. כל ההשפעות הללו טמונות במעשינו. אמנם ודאי שגם אנו נרוויח מכך, משום שאנו חלק מהאגד הכללי, אך עיקר התועלת שתצמח מכך היא טובת המציאות כולה.

על ידי עבודת ה' שלנו **”מוסיפים אנו השלמה וחיים בכל - והצדיק מוסיף על ידינו אומץ בעבודתו, והרשע מתמתקת רשעתו באיזה מדה, והרהורי תשובה באים לו”.** נשמת ישראל מזדככת על ידי עמלנו הרוחני, ועל כן גם אם כלל לא פגשנו את הרשע מעודנו, מכל מקום עבודת ה' שלנו מקרינה גם עליו ומשפיעה עליו השפעה חיובית.

לא זו בלבד, אלא **”אפילו הבהמות והחיות מתבסמות לפי ערכן, ואפילו היצורים הנוטים להזיק ולהחריב מתעדנים ומזדככים”.** לא רק האנושות מושפעת ממצוותינו, אלא העולם כולו הולך ומתעלה עד כדי התממשות הנבואה¹⁵: **”וְיָרַד זָאֵב עִם כְּפֹשׁ”.** כל זה מתרחש **”מזיו הקדושה הנוספת על ידי נשמה אחת השמה לב באמת על הכלל כולו, ואין צריך לומר גודל האור שמתוסף בצחצחות העליונות בנשמות, ובכל המדרגות של העולמות הרוחניים, שאין קץ ליפיים והוד קדושתם וחמדתם”.**

דברים אלו נכונים ביחס לכל יהודי ויהודי, בכל מקום אשר יהיה, אך יש בכך ייחודיות יתירה ליושבים לפני ה' בארץ הקודש: **”וזה נכון והגון לכל איש ביחוד מזרע עם קדוש, וביותר היושב על אדמת קודש”** - כאשר יהודי לומד תורה בארץ ישראל הדבר משפיע במידה יתירה. **”ובפרט מי שזכו להסתופף בצלצח של עיר ד', שכל ההוויה החמרית**

14 משלי טו, ד

15 ישעיהו יא, ז

והרוחנית קשורה בה כקשר הענפים בגזע ושורש” - הזוכים ללמוד תורה בירושלים עיר הקודש, ובפרט לפני מן החומות, מצויים על פסגתו של העולם הרוחני ויש בכוחם להשפיע ביתר שאת על כל המציאות. ניתן להמשיל זאת כאילו מבתי המדרשות בעולם כולו, ובפרט מאלו השוכנים בארץ ישראל ובירושלים, נמשכים כעין חוטים נסתרים לממשלה ולכוחות הביטחון, הנוסכים בהם כוחות לבנות את מדינתנו ולהילחם עבורה יותר ויותר.

הכרה זו בכוח פעולתן של התורה והמצוות היא כה עמוקה ורחבת־מבט, עד שיש בכוחה להטעין אותנו בעוצמות גדולות, וכן להצדיק את קיצור השירות הצבאי לשם לימוד התורה¹⁶.

לימוד האמונה משפיע כה רבות על האדם, כפי שמתאר הרב זצ”ל באגרת א”ש בה אנו עוסקים: **”מובטח אני, שכל מה שזה היסוד יבורר יותר ויהיה נקנה ביותר בינה ודעת ובהדר אמונה שלמה, שהיא מתוספת כל מה שהאדם שוקד יותר על דלתי תורה לשמה בכלל, וביותר על דלתי התורה הרוחנית, דהיינו הספרים העוסקים באור דעת ד’, בין על פי שכל האנושי בין על פי סוד ד’ ליראיו ורזי תורה - שכפי אותה המידה יתגבר בקרב הלב והנשמה אור השמחה והגבורה לאהבת ד’ וחשק המצות וקדושת תורתנו הקדושה”...**

מכלל הדברים עולה שכאשר אדם לומד אמונה הולכת ומתגבשת בקרבו חשיבה כלל־ישראלית, השמה לנגד עיניה את טובת האומה כולה. השקפה זו הינה הפוכה מתפיסת העולם הנוכרית הרווחת כיום, לפיה כל אחד יעשה את הנוח לו. תפיסת העולם כיום היא פרי התודעה הפרטית והאגוצנטרית, השמה את ה’אני’ במרכז ומחנכת את האדם לכך שעל הכל לסוב סביבו ולשרתו. העולם החיצוני מחנך במודע לתפיסה זו, ולצערנו היא חודרת גם למחננו. הגיע זמנה של תרבות עבודה זרה זו להיעקר מן העולם. תפקיד הישיבות להילחם פְּתוּפֵּעָה ולחנך לכך ש”לא על עצמנו בלבד אחנו חשים, כי אם על כל ההוויה כי כָּל פְּעֵל ה’ לְמַעַנְהוּ”¹⁷.

ברוך ה’, זכינו שציבורנו ספג לקרבו את אורותיו של הראי”ה והם אלו המניעים אותו. הדבר ניכר כבר בכל מרחבי החיים התרבותיים והפוליטיים - בצבא, בממשל, בתרבות ובאפיקים רבים אחרים. זהו אכן אתגר קשה ובעזרת ה’ יכול נוכל לו.

16 עיין אור לנתיבתי (לרצ”ה), עמ’ ש: “בחירי צעירינו אלה... במהלך התגדלותם בידיעת התורה ובדבקות התורה, בהכרת התורה ובאמונת התורה, הם מהווים נכסים לאומיים תרבותיים ממדרגה ראשונה לישראל ולתקומתו כולה, מרוממים את הרוח ומגבירים את המוראל - בכל נחיצותו החיונית - גם לכל יישובינו, לכל מדינתנו ולכל צבאנו”.

17 משלי טו, ד

מסיים הרב: "אמנם צריך להיזהר מאד בבריאות הגוף והנפש על פי הטבע, ולהתרחק מאד מכל מחשבות של פחדנות ושל עצבנות, כי אם להמשיך על עצמו תמיד עז ושמחה" - עם רוממות זו זוכר לומד התורה את חובתו לשמור על בריאותו בעיתות הפנאי, שהלוא חלק מתיקונו של עולם הוא לבנות עם הבריא בגופו, בנפשו וברוחו בארץ ה'.

"דרך אמונה בחרתי"

בין אגרותיו המרובות של מרן הרב זצ"ל מצויה אגרת משמעותית נוספת¹⁸, שכאשר למדתי בצעירותי היא שינתה עבורי את דפוס המחשבה על החיים כולם. אגרת זו כתב הרב כמכתב גלוי "לכבוד אחינו הצעירים האהובים אחינו האהובים תופסי התורה" - אלו הם אנחנו - "היושבים על אדמת הקודש".

שלום. הנני כותב לא מפני שיש בי כוח לכתוב אלא מפני שאין בי כוח לידום... ברוך ה' הננו עוסקים בתורה, בגופי הלכות", ובמשך כל היום אנו לומדים בישיבה ש"ס, פוסקים, ראשונים ואחרונים. אולם, "צריכים אנחנו לשים לב שהם הנים שערים למחשבה הפנימית ואוצר הגנוז, אוצר יראת ה' טהורה, שהוא ראשית דעת ומקור החכמה". לימוד החלק ההלכתי - גופי התורה: ש"ס ופוסקים - הוא אכן הבסיס, אך עם זאת בסיס זה דורש לב ונשמה, כי אלמלא כן שלל איבריו המסועפים עלולים לגווע. "אבותינו הגדולים הורישו לנו את האוצר הגדול והטוב בלב פנימה, בעמקי נשמה... הקובלנא הזאת" - טענה זו - "היא ישנה, אבל היא מוכרחת להתחדש כפרוטגמא חדשה", היינו: כמכתב חדש מאת המלך. כלומר: אמנם טענה זו מהדהדת מזה דורות, אך עלינו להתייחס אליה כאילו היא מופנית ישירות כלפינו. "רוח הקודש צווחת ואומרת¹⁹: 'וְהַפְּשִׁי הַתּוֹרָה לֹא יִדְעוּנִי'". זוהי זעקתו העתיקה של הנביא ירמיהו, ורש"י במקום מסביר שהכוונה היא לסנהדרין. משמעותם של דברים אלו מבהילה: יכול אדם להיות חבר בסנהדרין, ללמוד ש"ס ופוסקים ואף לדעת להכריע בהלכות קטנות וגדולות, ולמרות זאת להיות, חלילה, בגדר "לא ידעוני" במידה ואינו עוסק ביסודות דעת ה'²⁰. אדם שכזה אמנם יודע את התורה, אך הוא לא הגיע למדרגה הגבוהה יותר של "לדעת את ה'", כפי שפעמים רבות אדם הלומד תורה אך אינו לומד מוסר מידותיו אינו

18 אגרות הראיה א, אגרת כז

19 ירמיהו ב, ח - "וּמַלְפֵי אֹנִיָּהָ לֹא אֶלְפִי לְמִידַע דְּחַלְמִי" (תרגום יונתן).

20 עיין פרי צדיק, מטות, יד, ד"ה וזה: "שגם מי שהוא אחיד באורייתא והוא בכלל תופשי התורה מכל מקום יכול להיות 'לא ידעוני' שלא יזכו לסוד הדעת שיכנס לעומק הלב".

מתוקנות די הצורך. "על כן תפוג תורה, 'חכמות סופרים תסרח' ו'עמא דארעא אזלא ודלדלא', אין דובר דבר ואין מחזיק יד", כחלק מסימניה של תקופת ימות המשיח²¹.
"לא עת חבוק ידיים העת הזאת לנו... על כן אנחנו כולנו חייבים להתעודד בחיל עוז ואומץ, בבטחון ובגבורה פנימית, לקבוע מסכת ברחבה לכל המקצוע הגדול של תורת הלב והמחשבה, לכל הלכות הדעות שבתורה, מתחתית המדרגה של הלימוד המוסרי היותר נמוך וקל", החל בלימוד המוסרי העוסק בתיקון הרצונות והתאוות שבנפש, עבור בקומת לימודי האמונה, "עד רום פסגת המחשבה היותר עליונה ורוימה, עד מרום שיח קודש של רזי עליון וסתר תורה..." השוכן בפנימי פנימיות נשמתא דנשמתא דאורייתא, היינו פנימיות התורה.

כל הקומות הללו חשובות ובונות עולמות מלאים, "אבל מאוד מאוד אנחנו חייבים בשמירת הסדר, וחלילה לדלג אף מדרגה קטנה, רק הכל כסדר". בניין אמוני יציב דורש סדר - בתחילה לומדים היטב 'מסילת ישרים', לאחר מכן 'כוזרי' ומכאן עולים ומעמיקים. כיום, דווקא בשל שטחיות הדור, קיימת לצערנו תופעה המכונה 'קבלה לעם'. אנשים סבורים שניתן ליטול דברים עליונים ו'למכור אותם' בזיל הזול. זהו שיבוש חמור, משום שבניין רוח אמיתי מיוסד על תשתית יציבה המוצבת לפי סדר, ולא מתוך דילוג על שלבים ומדרגות. יש להתוודע לאוצרות האמונה "בדעה צלולה וגדולת הנפש, בזריזות ובמתניות, בסדר שיביאנו לדבר דברינו בשפה ברורה, נאה ומדויקת, וד' ייתן מפיו חכמה דעת ותבונה".

לפיכך, לימוד האמונה דורש הדרכה, כדי שהוא ייעשה בהדרגה הנכונה ללא דילוג על שלבים ומדרגות. כפי שצוין לעיל, הבסיס הוא 'מסילת ישרים' וספר 'הכוזרי', ש"עיקרי אמונת ישראל ותורה תלויים בו". יש להתרגל ללמוד גם ספרי המהר"ל, החל מ'נתיבות עולם' ו'נצח ישראל'. בנוסף לכך, נכון ללמוד 'נפש החיים' שהלימוד בו מזרים גודל לנפש, מפני שהוא מקנה מבט חדש ויחס אחר לתורה ולמצוות. בשיבת 'הכותל' הורגלנו על ידי מו"ר הרב חיים ישעיהו הדרי זצ"ל ללמוד 'דרך ה' ו'דעת תבונות' כספרי יסוד. על גבי הראשונים והקדמונים יש ללמוד את תורת הרב זצ"ל והרב צבי יהודה זצ"ל, המבארת את אורות האמונה באופן הנחוץ לבני דורנו.

עתה מפרט הרב את ההיבט המעשי של לימוד זה: הרב תובע מכל אחד מאיתנו לקבוע זמנים ללימוד אמונה ומוסר במשך "חלק גדול רשום ומצוין בכל יום ויום. אמנם רק חלק, כי ארבע אמות של הלכה הם היסוד, עיקר כוח החיים, שהכל עליו נבנה". הבסיס הוא לימוד ש"ס ופוסקים כל היום, ואילו ללימוד הרוחני יש להקדיש רק חלק קטן

באופן יחסי. ברם, חלק זה "הוא גם כן יגדל ויפרח, יחזק ויגב, לפי תחית המחשבה התובעת את תפקידה בחזקה..."

כאשר אדם הולך ומגבש בקרבו בניין אמוני נפשי-רוחני ייבנה בתוכו עולם מופלא, עד כדי כך שדברים זולים כלל לא יחדרו לתחום עולמו הפנימי, שיהיה ספוג ברוחניות. גם אם ב'בין הזמנים' הוא יצרוך תכנים אחרים, מכל מקום הוא יחוש שהם אינם מזוהים עם עולמו הפנימי הרחוק מהם עד מאוד. את עולמו הוא ימצא בסוגיות הש"ס והראשונים, ועל ידי כך הכל יתגדל.

בלימוד זה נתבעים ליטול חלק "בייחוד בני הישיבות, הקבועים באהלה של תורה כל ימיהם, שאין עליהם לא עול הוראה ולא טרדת ציבור, שמגמתם היא רק לעסוק בתורה - ודאי אין הפרש באיזה מקצוע שבתורה שהנם עסוקים, עליהם החובה יותר גדולה לתת כבוד לשם ד' ולירושלים עיר הקודש על ידי קביעת מסכת בלמודים הנוגעים לדעת ד' בהרחבה", כדי שלא נהיה חלילה מכלל אלו שעליהם נאמר 'ותפשי התורה לא ידעו'. על לימוד זה להתפשט במידה כה רבה "באופן שמקיבוץ כולם יצמחו לנו מחברים, מחדשים, הוגי דעות וחושבי מחשבות טובות על ישראל, תורתו וארצו". מתוך כך אף יעמדו לנו קצינים טובים ואידיאליסטים, שאישיותם נצרפה בכבשנה של התורה. "עד שבמשך הזמן ידע כל עם ד', הצמא מאוד לדבר ד', שמציון תצא תורה ואורה..."

מובן, שתביעה זו אינה נוגדת את זרימת כוחות החיים ועוצמתם, וודאי שיש להיות מלאי חיים, שמחה ואושר אמיתיים²² - "אבל חלילה לנו להשתומם ולהתרחק מן החיים, אנחנו חייבים לעבוד עם החיים ובעד החיים, כדי לקדש את החיים, לרוממו ולעננו. חלילה לנו ממחשבות קודרות ונוגות, המטמטמות את הלב ומחשיכות את הנפש. הן אינן באות כי אם מלימוד של ארעי והבנה שטחית. אבל הלימוד הקבוע, השואף להגדיל את הרכוש של הידיעה, בפרט בהמקצוע הגדול של הדעה והמחשבה צריך שיעודד את הנפש וישמח את הלב". אדרבה, דווקא ההעמקה הרוחנית תנביע בקרבנו מעיין של עוצמות חיים ורעננות.

לימוד יומי עקבי ומסודר, מצמיח אנשים בעלי מעוף רוחני, שעם זאת הם גם בעלי עוצמה לפעול בכל שטחי החיים. כולנו מתבוננים בהערצה על דמויות מופת מעוררות השראה בנות דורנו, כרועי קליין וכדרור וינברג הי"ד. תעצומות הנפש שפיקו בהן נבעו מלימוד התורה הגדולה הזו. כך נבנית דמות של גדלות, כך צומחים ארזים.

22 עיין אגרות הראיה ב, אגרת שעח: "ביסוד הכל צריכה לבוא ההסברה הכללית של בטחון התשובה, ועוצם השלוח, ושמחת עז, שצריכה להיות מתלבשת הנפש של איש אשר אור התשובה מאיר בנשמתו".

”שִׁטְטוֹ רַבִּים וְתַרְבֵּה הַדַּעַת”

דברים נוספים בעניין זה כתב הרב באגרתו לתלמידו חביבו, דוקטור משה זיידל²³:

”דבריך היקרים, יקירי, שמחו את לבבי, ובהיותי יושב פה בנאות דשא במושבה רחובות אשר ביהודה, והנני יושב ולנגד עיני נשקפים הררי יהודה, וגאון ד’, אשר עטרנו פה בשנים קדמוניות ואשר עוד יעטרנו בחסדו לימים הבאים, כי דברו יתברך לא ישוב ריקם, ירחיב לבבי”. כנראה שכבר אז חזה הרב בעיני רוחו את רחובות כעיר ואם בישראל ואת הרי יהודה הפוריים של ימינו. **”אמנם עלינו להתעתד לקראת עתידינו הנהדר ברוח ד’, ברוח דעת ואור ד’, שיהיה בכוחו לאחד את כל הכוחות הרעננים אשר בעמנו”.** בבני דורנו מקננים כוחות אדירים וגדולים, על אף המורכבות והאתגרים עימם הם מתמודדים. הלוא עינינו רואות שכאשר אך מציבים לפניהם אדיאלים גדולים וחשובים הם מתמסרים אליהם בכל ליבם. לא לחינם כתב רבי צדוק מלובלין²⁴ כי עצם העובדה שמאן־דהו חי בדור הגאולה היא אות לכך ששורה בו נשמה גדולה. אמנם, לנשמה זו יש למצוא את דרכי הביטוי הראויות לה, שהן הצבת אידיאלים גדולים ושאיפות אדירות. את כל הכוחות הללו עלינו ללכד סביב השאיפה **”להיות מוכנים לחיות חיים בריאים ושלמים, חיים כאלה שיהיו למופת לכל העמים תחת כל השמיים, בעוזם וגבורתם”**, המתבטאת בעוצמתה המדעית והצבאית של מדינת ישראל כיום, **”עם הוד קדושתם ורוממותם - שאז נוכל למלא את התעודה הראויה לישראל בארץ ישראל”.**

על מנת להקים את החיים הישראליים השלמים בגשם וברוח, יש לכוון עולם רוחני שיפרה את גובה־החיים הזה: **”על כן כל ישעי וחפצי שיתרגלו הצעירים בעלי הכישרון ללמוד, בגירסא תחילה ואחר כך בעיון, את החלק המוסרי והמדעי שבתורה, שהוא כלל תורת הלבבות, שכללם החסיד ב’חובות הלבבות’ בכללים קצרים וכוללים בספרו. הלימוד המתרחב והולך בהדרגה, בקביעות עת ושעה או שעתיים בכל יום”** - הרב צבי יהודה היה נוהג להסביר שהכוונה היא להקדיש פרק זמן בן לפחות שעה אך לא יותר משעתיים, כולל השיעורים, בעמל ובהיקף **”עד כדי רכישת השקפה הגונה ורגש פנימי על חלק המוסרי והעיוני שבתורה - יעדן את הרוח, וישובב את הנפש, עד שימצא האדם את עצמו מוכן ומוכשר לדרוש ולחקור, וימלא אומץ וגבורה, כי ד’ אוֹרֵי וְיִשְׁעֵי מִמֵּי אֵיֶרָא”**²⁵.

23 אגרות הראיה א, אגרת פט

24 עיין צדקת הצדיק, נב: ”ואין צריך לומר דורו של משיח ודאי יהיה חביבו... ועל כרחק ששורש נשמתם ממקום גבוה יותר מכל הדורות”.

25 תהלים כז, א

הרב מצפה שהלימוד יישא פירות ויתפשט בכל שדרות עולם התורה, "וכל כך תהיה ההתעסקות בהלכות דעות שבתורה עושה פריה - עד שהפלפול, החקירה, הביאור והחידוש, בעניינים הללו יהיה מצוי אצל כל צעיר בעל כשרון, כמו שהוא מצוי ברוך ה' בחלק המעשי, ואז יעשה את פעולתו לטובה עד שאפילו את הצד המעשי ידומם וירחיב". לימוד שיטתי ופורה מעין זה ישפיע גם על לימוד שאר חלקי התורה וישביח גם אותם.

ברצוני להדגיש נקודה נוספת שלא תמיד נותנים עליה את הדעת. לעיתים קיימת תחושה שניתן להסתפק בשיעורי האמונה הנמסרים על ידי הרבנים שבישיבה ובהם 'לצאת ידי חובה'. אמנם השיעורים הללו נפלאים, אך יש לדעת ששיעור מעמיק הריהו כקומה נוספת על גבי הלימוד העצמי ולא ניתן להמיר בהם את הלימוד האישי. שימת הדגש על העבודה העצמית היא חלק מהתבגרות האדם ונטילת האחזיות על בניינו הרוחני.

לכן, מומלץ למעוניין במימוש החזון לגבש לעצמו מערכת, שבה ייחד זמן קבוע ללימודי אמונה בצורה מסודרת ולא ארעית וישקוד על לימוד ספר אחר ספר בשיטתיות.

"וַיֵּךְ שְׂרָשֵׁי כְּלָבָנוּן"

הדברים שכתב הרב זצ"ל בשעתו וחזר ושינן, אמורים בפרט לדורנו, הדור הגדול של שיבת ציון. דורנו זוכה לאורות גדולים שהרב זצ"ל אמנם הספיק לטעום רק את ראשיתם, אך כבר הבחין בגודלם הקרב ומאיר.

במהלך כל הדורות, ובדורות אלו בפרט, הקב"ה מוליך את האנושות בתהליך שתכליתו לחדש את כוח האמונה בעולם. זהו תהליך מורכב, שבו עליות ומורדות, אך בטוחנו שבסופו תופיע הארת האמונה במלוא עוצמתה על כל יושבי תבל.

תהליך זה חורז את דורות האנושות משחר ההיסטוריה. הרמב"ם מתאר בתחילת הלכות עבודה זרה²⁶, שראשית המחשבה האנושית הייתה נטועה בהשקפה של עבודה זרה. השקפה זו שלטה "עד שנולד עמודו של עולם", אברהם אבינו, שפתח בפני כל באי-עולם את שערי האמונה. בשלהי הלכות מלכים, בקטע שצונזר בידי הנוצרים,

26 משנה תורה, הלכות עבודה זרה, א, א-ב: "בימי אנוש טעו בני האדם טעות גדול ונבערה... אמרו: הואיל והאלהים ברא כוכבים אלו וגלגלים להנהיג את העולם... ראויין הם לשבחם ולפארום ולחלוק להם כבוד, וזהו רצון האל ברוך הוא לגדל ולכבד מי שגדלו וכבדו... ואחר שארכו הימים עמדו בני האדם נביאי שקר ואמרו שהאל צוה ואמר להם עבדו כוכב פלוני או כל הכוכבים והקריבו לו ונסכו לו כך וכך... ומתקבצין ומשתחויים להם ואומרים לכל העם שזו הצורה מטיבה ומריעה וראוי לעובדה וליראה ממנה... וכיון שארכו הימים נשתחם השם הנכבד והנורא מפני כל היקום ומדעתם ולא הכירוהו... אלא הצורה של עץ ושל אבן וההיכל של אבנים שנתחנכו מקטנותם להשתחוות לה לעבדה ולהשבע בשמה... ועל דרך זה היה העולם הולך ומתגלגל עד שנולד עמודו של עולם והוא אברהם אבינו".

מוסיף הרמב"ם²⁷ שהדתות המונותאיסטיות, הנצרות והאיסלאם, הן שליחותיה של ההשגחה האלוקית להעלות האנושות מתהומוותיה של העבודה הזרה, המאמינה באלים מרובים, לאמונה באֵל אחד. על אף שגם בנצרות גופה ישנו צד של עבודה זרה, וגם דינה של דת האיסלאם נתון במחלוקת ראשונים, מכל מקום יש בהן עליית מדרגה מסוימת לעומת עבודה זרה שפלה.

משך שנים רבות וארוכות התנהלה האנושות בצילן של הדתות הללו, עד שההשכלה הכפרנית שטפה את העולם וניפצה את האמונה הדתית. ב'זוהר' הקדוש²⁸ מוזכרת שנת שש מאות שנה לחיי נח, בה פרץ המבול, כרמז לשנת השש מאות לאלף השישי, שממנה ואילך יפתחו מעינות החכמה בעולם. ואכן, מאותה תקופה התחוללו בעולם מהפכות חברתיות ורוחניות, שריסקו בעולם הכללי את כוחה של אמונה. חרף הקושי והצדדים המרים שבדבר - זהו מהלך אלוקי מכוון, שתכליתו לרומם מחדש את אמונת ישראל ואת האנושות כולה.

בעוד שבדורות עברו פעמה בכל יהודי אמונה תמימה ודבקות בה', עד שהיה מוכן למסור את נפשו למען ללא היסוס, כיום הדבר כמעט ואינו מצוי. הלוואי שאף בנו הייתה מקננת אותה אמונה תמימה שרחשה בלבבותיהם של אבותינו ואימותינו. אכן, העולם כולו עבר משבר והכפירה טלטלה את אושיותיו. משבר אמוני זה הלחל בעוצמה רבה גם לעולם היהודי מכיוון שההשכלה, על כל התוצאות הנגררות ממנה, החלישה מאוד את עוצמותיה של האמונה והביאה לרפיון בשמירת המצוות.

דרכים שונות הופיעו בעם ישראל על מנת להתמודד עם תופעה קשה זו. מצד אחד, קמה באותה תקופה 'תנועת המוסר' שפעלה בדרכה כדי למנוע את הסחף אחר ההשכלה, ומנגד הופיעה אז תנועת החסידות שהיו לה את דרכים משלה על מנת לעמוד בפרץ.

ברם, בעוד שבקרב תנועת החסידות שררה הגישה שיש להסתגר פנימה - כפי שהם נוהגים עד היום בהצלחה לא מבוטלת, הרי שמדן הרב גיבש צורת התמודדות שונה ככזו שתוביל לתיקון העולם. הרב הצביע על כך שעל אף לבושה הַיְצָרִי, שורשה של

27 פרק יא, הלכה ד: "וכל הדברים האלו של ישוע הנצרי ושל זה הישמעאלי שעמד אחריו אינן אלא לישר דרך למלך המשיח ולתקן את העולם כולו לעבוד את ה' ביחד, שנאמר: 'כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה' ולעבדו שכם אחד'. כיצד? כבר נתמלא העולם כולו מדברי המשיח ומדברי התורה ומדברי המצוות ופשטו דברים אלו באיים רחוקים ובעמים רבים ערלי לב והם נושאים ונותנים בדברים אלו ובמצוות התורה אלו אומרים מצוות אלו אמת היו וכבר בטלו בזמן הזה ולא היו נוהגות לדורות ואלו אומרים דברים נסתרות יש בהם ואינן כפשוטן וכבר בא משיח וגלה נסתריהם. וכשיעמוד המלך המשיח באמת ויצליח וירום וינשא מיד הם כולן חוזרין ויודעים ששקר נחלו אבותיהם ושנביאיהם ואבותיהם הטעום".

28 זוהר וירא, קיז ע"א: "יבְשִׁית מָאָה שְׁנַיִן לְשִׁתִּיתָאָה, יִתְפָּחֶחַן תְּרַעֵי דְחֻקְמָתָא לְעִילָא, וּמְבוּעֵי דְחֻקְמָתָא לְתַמְתָּא, וְיִתְפָּחֶחַן עֲלִמָּא" - "ובשש מאות שנה לאלף השישי... יפתחו שערי החכמה למעלה, ומעינות החכמה למטה... ויתתקן העולם" (הסולם).

אמרו חז"ל³³: "כיון שגלו ישראל ממקומן - אין לך ביטול תורה גדול מזה". לכאורה, מימרה זו איננה מובנת - וכי לא הייתה תורה בגלות? הלא כל לימודינו הם מספרים שחוברו בתקופת הגלות: התלמוד הבבלי, הרמב"ם, הרשב"א, הרמב"ן וכך רבים מאוד מחיבורי הראשונים והאחרונים!

אמנם, כוונת הדברים היא שתקופת הגלות היוותה ביטול תורה באיכות. שלימות הופעת התורה כרוכה בשלימות הופעתו של עם ישראל, שהלוא "אורייתא וישראל חד הוא"³⁴. על כן, דווקא כשעם ישראל שוכן בשלימות בארץ ישראל גם התורה תוכל להופיע בכל שלימותה הרוחנית האין סופית³⁵. זהו עומק המשמעות של שיבת עם ישראל לארצו ושל בניין מדינת ישראל, חרף הקשיים המרובים הניצבים בדרכנו.

כל מי שהתחיל לטעום מטעמה של תורה נוכח יותר ויותר עד כמה התורה היא בבחינת "אַרְפֵּה מְאַרְץ מְדָה וְרַחֲבָה מְנֵי יָם"³⁶. התחושה היא שכאשר פותחים דלת נכנסים לאולם גדול יותר, ומשפוחתים עוד דלת נכנסים לאולם גדול עוד יותר³⁷. אף על פי כן, כל התורה הרחבה והעמוקה שלפנינו הינה אך כקרן-אור לעומת השמש הגדולה, אשר היא בעצמותה אור אין-סופי³⁸. אור-עולם זה ילך ויתגלה בגאולתם של ישראל.

לימוד האמונה בעומק מפגיש אותנו עם מדרגת-החיים הרוחנית הגבוהה הזו. הוא מטיף עלינו ניצוצות מאורה הגדול של השמש העצומה שרבי שמעון כה הרבה לדבר על אודותה. שמש זו האירה בתקופת הנביאים, בה נבאו ברחובות ערי ישראל רבבות נביאים, "כפליים כיוצאי מצרים"³⁹, ומקדש עמד בליבה של ירושלים. בימים ההם "קִימָא סִיְהָרָא בְּאַשְׁלֻמוּתָא", כפי שמביא הרב ב'למהלך האידיאות"⁴⁰, ובהיותנו הוגים בדברי האמונה אנו זוכים לנטיפי אור ממנה הבוקעים עד אלינו. קרני אור אלו מצטרפות

33 חגיגה ה ע"ב

34 עיין זוהר, אחרי מות, עג

35 עיין אורות התורה א, ג: "וצריכה אדך ישראל להיות בנויה וכל ישדאל יושבים עליה מסדרים בכל סדריהם, מקדש ומלכות, כהונה ונבואה, שופטים ושוטרים וכל תכסיסהם, אז חיה היא תורה שבעל פה בכל זיו תפארתה".

36 איוב יא, ט

37 עיין רוח חיים ו, א: "כי על ידי אור שהשגנו נראה שיש עוד אור ונקוה להשיגו, כדמיון הנכנס לחדר המלך בבית גנזיו המלא אור יקרות, ומשם רואה דלת לחדר פנימי עוד וחפץ לנכנס לתוכו, ומשם רואה עוד חדרים פנימים, וכל הקרוב יותר לחדר המלך עצמו, יותר יקר ומהודר עד אין חקר מהחדר החיצון. ואם לא נכנס מתחלה בהחדר הראשון, לא היה יודע מאומה אם יש חדרים פנימים זה לפנים מזה. וכן לענין התורה, כי על ידי אור שמישיג מתחלה רואה כי יש עוד אור גדול מזה וכן להלאה. ועל ידי זה יתאוו תאוה להבין ולהשיג עוד, עד כי ישיג כל סתרי העולם ומלואה".

38 עיין קהלת רבה, יד ד"ה כי אם שנים: "תורה שאדם למד בעוה"ז הבל היא לפני תורתו של משיח".

39 מגילה יד ע"א

40 אורות, עמ' קד: "לעד לא ישכח מזכרונה אותו תור הזהב שבפריחת ימי שלמה, בבניין הבית הראשון... בהבעת עושר האידיאה האלקית והלאומית המשולבות זו בזו בהתאמה הרמונית, ז'קיימא סיהרא באשלמוּתא. אז באותה התקופה... שאפה האידיאה הלאומית רוח חיים מלאים... ותינק זיו הדרה מהרעיון האלקי הטהור".

זו לזו עד ששמש־אורה זו תזרח ביתר שאת, ומתוך התהליך המדורג ודורש־הסבלנות שאנו בעיצומו עוד יתחדשו דברים נפלאים בעזרת ה'.41

כָּלֵב בְּאֵינָרִים

אמנם, הזמן שעל בן־ישיבה להשקיע בלימוד חלק זה מתוך סדרי לימודו היומי הינו קטן יחסית, כאמור. עם זאת, כבר כתבו שלימוד מועט־בכמות זה גורר השפעה איכותית רבה בלימודם של חלקי התורה האחרים, והוא אף עתיד לתת את תרומתו וברכתו לכל בניין הנפש ועבודת ה'.

בסוף 'אורות התורה' הוסיף הרב צבי יהודה זצ"ל, שערך את הספר, לקט מתוך אגרותיו של הרב זצ"ל ובו הדרכות שונות בלימוד התורה וסדרי הישיבה. כך כותב הרב זצ"ל בקטע הראשון שבלקט זה: **"הנני מוסיף לזרז למזורז כמוך שיחיה, לשקוד על התורה ולחזור יפה על לימודך, כי זהו עיקר פרי הלימוד, וְלִשְׁוֹם לֵב לְמוֹסֵר וִירֵאת ד', כפי מיסת הפנאי, כי זהו עיקר הכל".** יש להבחין בין הביטויים בהם הרב משתמש: "עיקר פרי הלימוד" היא החזרה, אבל "עיקר הכל" הן דעת ה' ויראתו. **"ואם כי הזמן האפשרי ליחד ללימודים אלה הוא חלק קטן",** כפי שנקב באגרת אחרת בזמן של שעה עד שעתיים, **"אבל הוא נושא פרי ברכה אל כל יתר הפעולות והלימודים".** חלק זמן מזערי זה מזרים חיות ורענונות לכל שאר החלקים. הרב ממשיל זאת באופן נפלא: **"כמו שהמוח הוא קטן בשיעורו, והוא מטביע צורת האדם באדם",** ומכאן שלא תמיד הכמות היא זו הקובעת את מידת האיכות וההשפעה.

הדרך ללימוד אמונה אינה ליחד לכך פרק זמן ממושך רצוף מידי יום. לדעתי, מי שינהג כך לא יראה בכך ברכה בסופו של דבר, ועל כן לא זו הדרך. הדרך הראויה היא לקבוע זמנים ללימוד אמונה במספר נקודות־מפתח לאורך היום, ודווקא בשולי ה'סדרים'. לדוגמה: בתחילת 'סדר בוקר' בנוגע לחשיבות לימוד תורה, בהפסקת הצהריים, בתחילת 'סדר ערב' ובסופו.

את ה'סדרים' עצמם יש ליחד לעיסוק ב'גופי תורה', היינו: בחלק 'הגוף' של התורה - במסכת הנלמדת בישיבה באותה העת, בלימוד ההלכה או בדף היומי. מתוך פיתוח 'הגוף' התורני יש מקום וצורך לתוספת החיות על ידי לימודי האמונה. זאת מאחר ועיקר הלימוד הוא 'הלחם' של לחמה של תורה, ועליו נוספת בחינה זו של 'יין', שהיא הלימוד של חלק הנשמה שבתורה, כאמור⁴²: **"לְכֹן לְחַמּוֹ בְּלַחְמֵי וְשֵׁתוֹ בַּיַּיִן מְסַכְתֵּי".**

41 שם, עמ' קטז: "עתה מכות הן גלים, האידיאה האלקית והלאומית, למהלך התאחדותן הטבעית הברורה בתחית האומה".

42 משלי ט, ה. עיין הקדמת המשנה ברורה: "שהתורה הקדושה היא בפשיטות מזון רוחני להנפש, כמו הלחם שהוא

ה'לחם' עוסק באופן בו האור האלוקי מתפלש לתוך החיים, מצוי בכל מערכותיהם ומאיר אותם, ועל כן לא ניתן להתקיים בלעדיו⁴³. לעומת זאת, לימוד האמונה עוסק בלימוד האור האלוקי עצמו, ולפיכך הוא הקומה הנוספת על זו הבסיסית.

”איש על מחנהו”

בהקשר לכך, יש השואלים מהו יחסנו ללימוד שיטות רוחניות אחרות, שאיננו חיים לפיהן או שאיננו מבליטים אותן מפאת חוסר הזמן.

ראשית, יש להישמר מאוד מלהתייחס בזלזול לאוהזים בדרך אחרת מאיתנו. האדמו”ר הזקן לבית חב”ד כתב לחסידיו דברי תוכחה חריפים על אלה מבית מדרשו **”אשר השמיעו קולם במרום ויקומו לצחק... לשפוך בוז וקלון על כל תופשי התורה... אשר אינם מהאנשים השלמים אתנו, לומר כי העדה שלנו לבדה קדושה”**. הוא הזהיר מיצירת פילוג וחלוקה בעם ה’: **”חס וחלילה, הס מלהזכיר! כי כל העדה כולם קדושים ובתוכם ה’ ומדוע תתנשאו על קהל ה’”**⁴⁴.

אחיו הצעיר של הרב זצ”ל, שמואל, תינה לפניו את כאבו על כך שיש החולקים ומוחים כנגד הרב. בתשובה כתב לו הרב שיש לזכור שיש מקום גם לשיטות נוספות⁴⁵: **”לעולם לא נכון לשכח, כי בכל מלחמה ממלחמות הדעות, אחרי שהתסיסה עוברת, מוצאים המבקרים בכל הצדדים גם אורות וגם צללים, וברוח דעת ויראת ד’ נדע שכל עלילות מצעדי גבר... הכל ערוך ומסודר מקורא הדורות מראש, לעזור לשכלול העולם וקדמתו...”**

ואם שאנחנו מתאמצים ללחום בעד אותם הדברים הקרובים לרוחנו, צריכים אנו שלא להיות מכורים בידי רגשותינו ולדעת תמיד, שגם לרגשות ההפוכות משלנו יש מקום רחב בעולם... ורעיון זה, אף על פי שלא ימנע אותנו מלהלחם על הקדוש, האמת והיקר לנו, אבל ימנע אותנו מליפול ברשת הקטנות, הזילותא והקפדנות, ונהיה תמיד מלאים אומץ רוח, מנוחת הנפש ובטחון בד’ אוהב אמת”.

מזון לגוף. וזהו שכתוב: 'לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי', וכידוע שה'לחם' הוא רמז להלכות של התורה, ו'יין' הוא רמז לסודות התורה הצפונים בתוכה כמו היין הצפון בהענבים”.

43 עיין חגיגה יד ע”א: ”כל משען לחם' אלו בעלי תלמוד, שנאמר: 'לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי'. 'וכל משען מים' - אלו בעלי אגדה שמושכין לבו של אדם כמים באגדה” - 'ואמר 'משען לחם' אלו בעלי תלמוד כמו שהלחם הוא עיקר מזון הגוף כך התלמוד מזון הנפש... ומייתי שנאמר: 'לכו לחמו בלחמי גו' כמ”ש שהתלמוד הוא עיקר מזון הנפש להישען עליו, כמו שהלחם עיקר מזון הגופני” (מהרש”א).

44 אגרות קודש לאדמו”ר הזקן, אגרת טט

45 אגרות הראיה א, אגרת שיד

עלינו לכבד את כל הדעות שנחצבו ממקור התורה ולדעת שכולן ניתנו מריבוננו של עולם, שהלוא שבעים פנים לתורה⁴⁶.

יש מקום לדמות זאת ללימודי העיון או ההלכה. תמיד אנו שואפים לברר את הסוגיה הדק היטב ממקורותיה, על כל הסתעפויותיה והדעות המתפשטות ממנה. אולם, לעיתים הזמן או הצורך בהכרעה אינם מאפשרים לנו זאת, ואנו נאלצים להתמקד בשיטות המרכזיות הנוגעות להלכה. כך יש לנהוג גם בנוגע ללימודי האמונה. אמנם, שאיפתנו היא להכיר את מכלול היובלים הנמשכים ממעינה של תורה, אך באופן מעשי אנו משתדלים לרוות את צמאוננו דווקא באלה שיהוו עבורנו מקור מים חיים. לאמתו של דבר, משאב הזמן העומד לרשותנו מוגבל, בפרט אם בכוונתנו לשהות בישיבה רק במשך זמן קצר. בהתאם לכך, אנו משתדלים להתמקד באותן שיטות המסוגלות להפרות ולהדריך את חיינו בארץ ישראל המתחדשת.

אנו מעדיפים להקדיש את זמננו היקר והקצר ללימוד עיקרי השיטות הנותנות את הבסיס הרוחני למשמעות חיינו, מתוך גישה אמונית עמוקה שתולך כל אחד ואחד מאיתנו לתת מכוחו ולהוסיף בכל מעגלי החיים שהוא שייך אליהם. אנו שואפים שבכל דרך אשר נפנה, תעמוד לפנינו השקפת עולם ברורה ויציבה, שתהיה עבורנו כעמוד האש שלאורו נלך. משום כך, על אף שאנו מכבדים את כל השיטות, ו"אלו ואלו דברי אלוקים חיים"⁴⁷, נעדיף להתמקד באלו הנוגעות לחיינו ולזהותנו התורנית-הציונית, הן מבחינה כללית והן מבחינה פרטית.

מסיבה זו עמוד-השדרה של לימודי האמונה בישיבותינו כולל את לימוד 'מסילת ישרים' ו'שמונה פרקים לרמב"ם' העוסקים בעולמו של הפרט, כמו גם את הלימוד בספר 'הכוזרי' וכתבי המהר"ל ואת העיון במשנת הרב זצ"ל ובית מדרשו, שכל אלו הוסיפו את ההיבט הכללי. לאורם נלך ומכוחם ניושע.

"לֵב נַגְוֹן יִבְקֵשׁ דַּעַת"

בירורי האמונה, הנעשים בבתי-המדרשות, שהם חדרי-לבבה של האומה, חודרים ומקרינים לכל שדרותיה. הם מכים גלים ומשנים את השיח ואת המוכנות הנפשית בקרב האומה כולה. כך עולה מדבריו הנפלאים של הראי"ה, כפי שנראה לקמן.

46 עיין חגיגה ג ע"ב: "בַּעֲלֵי אֲסֻפֹּת" (קהלת יב, יא) - אלו תלמידי חכמים... הללו מטמאין והללו מטהרין, הללו אוסרין והללו מתירין, הללו פוסלין והללו מכשירין. שמא יאמר אדם: היאך אני למד תורה מעתה? תלמוד לומר: 'נִתְּנוּ מִרְעָה אֶחָד' - כולם א-ל אחד נתנו, פרנס אחד אמרו, מפי אדון כל המעשים ברוך הוא."

47 עירובין יג ע"ב; גיטין ו ע"ב

הגמרא במסכת ברכות מורה מהי ההנהגה הראויה כאשר חלות תמורות בצביונו של המרחב הציבורי הכללי-ישראלי⁴⁸: **"אם ראית דור שהתורה חביבה עליו - פזר... ואם ראית דור שאין התורה חביבה עליו - כנס"**.

הרב זצ"ל מעמיק כדרכו ב'עין אי"ה'⁴⁹ לבאר את דברי חז"ל, ודבריו הנוקבים נוגעים אלינו מאוד. **"חיבת התורה תלויה בעיקר בהכשרת הנפשות וטהרת הלבבות להבין ערכה הגדול של התורה, המאור שבה וההצלחה האמתית שהיא מצלחת את העוסקים בה ואת הכלל כולו על ידם"**. היחס החיובי, יחס הכבוד והחיבה לתורה ולנושאייה, תלוי קודם כל בהכשרת הנפשות ובטהרת הלבבות להבין את ערכה וגדולתה של התורה. 'הדעת' היא הגורם המעצב את החיים, משום שכל אדם פועל בחייו לאור תפישת העולם שגיבש לעצמו. על כן, הבקשה להארת הדעת ניצבת בראש בקשותינו בתפילת 'שמונה עשרה'.

"והנה אלה הדיעות התחלתם תלויה בהבנות רבות ערך של עקרי תורה עמוקים ורמים. וזה הכלל, שכל נפילה מוסרית שתהיה בעולם התחלתה באה בסיבת נפילת הדעת, כשמשבתשבות הדיעות מתקלקלת השורה של ההנהגה הישרה בין אותם שהם מצויינים בידיעה והשכלה" - ראשיתו של הקלקול היא בבלבול ביחס לעניינה של התורה השורר דווקא בין תופשיה, האמונים על פיתוח הצד הרוחני של האומה. אמנם, קלקול זה הוא בתחילתו מופשט וחסר ביטוי, אך עם הזמן הוא ילך ויחלחל מראשה של האומה אל כל איבריה, ובשדרותיה הנמוכות הוא אף יבוא לידי ביטוי גם ובזוי - **"ומזה ישתררב הדבר עד שמתקלקלת גם כן השורה ההמונית עוד באופן יותר שפל ומכוער"**. בית המדרש הוא מקום-משכנה של הדעת. כאשר מתרחשת בו "נפילת הדעת", כלשונו של הרב, נגרמים קלקולים עמוקים עוד יותר במעגליו הרחבים של העם. **"על כן, אם ראית דור שאין התורה חביבה עליו, הוא אות שנתקלקלו הדיעות"**.

ישנן תקופות בהן נפילת הדעת נגרמת בשל חילופי ערכים ו"שינוי בסדרי החיים". השינויים בסדרי החיים גורמים לכך שהקומה הרוחנית שהתאימה לבני הדורות הקודמים וריוותה את צימאונם, איננה תואמת לתביעתם הרוחנית של בני הדורות הללו. בעוד שבדורות הקודמים היה די בציורים מסוימים של תודעת-הקודש, הרי שבדורותינו יש צורך בפתיחת שערי-דעת רחבים יותר. **"וסבת קלקולי הדיעות בא ברוב מפני שנשנתנו סדרי החיים, וההבנה שהיתה מתלבשת בצורה ידועה לפי ערך הדור הקודם, שהיתה מספקת לחבב את התורה על הדור אינה מספקת כעת"**.

48 ברכות סג ע"א

49 ברכות ט, רעז

על כן, החובה להוסיף דעת בדברים הגדולים שהם עקרי תורה, לברר הדברים ביותר בעומק הגיון. וכשישכילו משכילי הדור היחידים את החסר להם באמונות ודיעות, תועיל ההדרכה, שבהמשך הזמן תתקן הנהגתם ויחשם אל התורה, וממילא תשוב גם כן החבה לתורה בכלל הדור...". כאשר בתוככי בתי המדרשות תתגדלנה הדעות ותתבכרנה, כאשר ליבות תופשי התורה יפתחו להכרה עמוקה ורחבה יותר - ילך התיקון ויתפשט לכל חלקי האומה.

לכן, "לא יעלה על לבך שתתקן המעוות בהרבותך דברים פשוטים, בתוכחות מוסר של גערה ורעיונות המוניים שלוקחים ללב כל איש תם וישר, אף על פי שנכונים ואמיתיים הם, כי לא זאת המְרַגְעָה". הַסְפָּרָה פשוטה של התורה והאמונה אכן תועיל לחלקים מסוימים של האומה, אך לא לשדרותיה הרחבות. "וראוי לרפאות המחלה בשרשה, כי שורש המחלה שבאה עד מדה זו של סילוק חיבת התורה, היא מניעת וחסרון הַבְּרוּר של הידיעות העיקריות, המביאות בהבנתם הברורה לחבב את התורה על הבריות". על כן, בעתות כאלו, הדרך הנכונה היא "פְּנִס - תראה להוסיף עומק בדעות העיוניות שבתורה, שהם ענינים מכונסים למקומות פרטיים אף על פי שאינם שוים לכלל הדור, אבל רק בזאת תרפא מחלת מאסה של תורה".

בבתי המדרשות מتركז דופק החיים של כלל ישראל. לפיכך, בירורי עומק אמוניים שיערכו בין כותליהם יחלחלו לכלל ישראל ויהוו מזור ותעלה למכאוביו הרוחניים.

"אַרְחַת חַיִּים לְמַעְלָה לְמַשְׁכִּיל"

אחדד נקודה נוספת. בוגרי 'ישיבות ההסדר' מסיימים את שנות לימודיהם בישיבה, בהן הם עסקו בצורה שיטתית ואיכותית בלימוד השי"ס ובלמוד ספרי האמונה, כשהם טעונים במטען רוחני משמעותי. בעזרתו של מטען חשוב זה הם עתידים לפגוש את החיים מתוך מבט שונה לגמרי.

אמנם, לעיתים ישנה תחושה המבדילה בין שנות ההתפתחות הרוחנית בישיבה לבין השנים שלאחריהן, בהן נדרש כביכול רק לשמור על הקיים ולא להתקלקל. זוהי טעות! בכל שלב בחיים נחוץ להמשיך ולהתקדם. העמדה הרוחנית והדתית של האדם אינה מצב קבוע וסטטי. מצבו הרוחני של אדם תלוי בשאלה אחת: האם עודנו חותר בכל כוחו להתעלות ולהתקדם? אם הוא איננו נוהג כך, הרי שודאי שהוא ילך וירד⁵⁰.

50 עיין ביאור הגר"א למשלי טו, כד: "האדם נקרא 'הולך' שצריך לילך תמיד מדרגא לדרגא, ואם לא יעלה למעלה ירד מטה מטה ח", כי בלתי אפשר שיעמוד בדרגא חדא"; העמק דבר, במדבר כד, ו: "האדם שאינו מתחזק בכל יום, מעצמו יורד מעט מעט ממעמדו בעבודת ה'"; מאירי על פרקי אבות ב, ד: "לא יניח מה שעלה בידו מן המוסר והמדות ומן החכמה כשיאמר 'כבר עלה זה בידי', אלא יתמיד במעלותיו כמה שיוכל, שהכל אפשר שיסור ממנו ושלא יאמין בכל אלו כלל עד יום מותו".

רבותינו ביישיבת 'הכותל', ובראשם מורנו הרב יעקב כ"ץ שליט"א, חינכנו לכך שיש גלגלות עירוניות מתמדת למצב עבודת ה' ולעמול על המשך פיתוחה. על האדם לדרוש מעצמו עוד ועוד בכל מצב ובכל זמן, בין אם הוא רב עיר, ראש ישיבה, דיין, סוחר, מדען או בעל תפקיד אחר⁵¹. אני הקטן אוסיף על כך שגם כאשר אדם מתגייס לצבא אַל לו לחשוב שעכשיו מוטל עליו רק לשמור על הקיים וחובתו רק להיזהר מלהתקלקל. גם כאשר תלמיד יוצא מהחממה של הישיבה, אין לו להסתפק בשמירה על קביעות עיתים לתורה בלבד, אלא עליו לשאוף להתקדם עוד ועוד בעבודת ה'. כך נראים חיים שלמים.

לסיכום:

טעמנו מעט מאגרותיו של מרן הרב זצ"ל, בהן קרא הרב לתופשי התורה שבארץ ישראל לעמוד על החובה הגדולה והקדושה של לימודי נשמת התורה - לימודי האמונה. עלינו לעשות כל מאמץ שלימודים אלו לא יהיו ארעיים ושטחיים, אלא ייעשו מתוך קביעות והעמקה, שהלוא אמונה אינה מסתכמת בהכרה כללית במציאותו של כוח עליון. כאשר עבודת ה' מיוסדת על אמונה ותפילה כמצוות אנשים מלומדה היא עתידה להיחלש, כפי שכל ערך נאצל נשחק כיום. לכן, יש לבנות גודל אמוני, שיניב גודל בדעת ה' ובעבודתו. לשם כך, יש צורך בעבודה גדולה ושיטתית. עלינו לעמול בכל יום על בניין נשמתנו - הן בלימוד עצמי ובחברותות והן מתוך האזנה לשיעורים שיקנו גובה ועומק, כפי שנהוג בלימודי העיון. אַל לנו להתייחס ללימודים אלו כהתרחשות ברת-חלוף, שיש לה מקום רק בשנים בהן אנו שוהים בישיבה. אדרבה, עליהם להמשיך וללוות אותנו גם בשלבים אחרים בחיינו, כדי שנמשיך לפתח את עולמנו הרוחני ואת עבודת ה' שלנו בכל שלב ומצב בו נהיה.

בכוחם של לימודי האמונה ליצב את עולמנו הרוחני אל מול הסערות הרוחניות המצויות בעוצמה בעולמנו, בפרט בדורנו. עם זאת, לימודים אלו יגביהו את מבטנו ויְחַשְׁפוּ בפנינו מעט מְזַעֵר מהאופק הגאולי. זו תרופתו של משבר האמונה המתחולל בשל בקשה פנימית להתחדשות ולהעמקה רוחנית, בואכה הגאולה השלמה.

חלילה לנו מלהותיר את עולמנו הרוחני כגוף נטול נשמה. גוף שכזה מתנהל בצורה מְכֻנֵּית ומשול לרובוט או למחשב. אדרבה, היות ושוכנת בקרבנו נשמה אלוקית ואנו חיים בדור גדול, שומה עלינו לגדל ולהצמיח את הנשמה האדירה שניטעה בנו. אם חלילה לא ננהג באופן זה, הרי שעלול הדבר לעכב את שלמות בניין האומה בארצה.

51 עיין מסילת ישרים, פרק כו: "זוה פשוט כי כל אדם לפי האמונות אשר בידו, והעסק אשר הוא עוסק, כך צריך לו הישרה והדרכה, כי דרך החסידות הראוי למי שתורתו אומנתו אינו דרך החסידות הראוי למי שצריך להשכיר עצמו למלאכת חבירו... כל אחד ואחד לפי מה שהוא רואים לו דרכי החסידות... וכבר יכול להיות חסיד גמור איש אשר לא יפסוק מפיו הלימוד כמו מי שמפני צרכו הוא בעל מלאכה פחותה".

עלינו להכיר כי אנו בני דור גדול ובעל כוחות וודאי שיש ביכולתנו ומחובתנו לבנות בניין
אמוני נישא. בניין זה יהווה מגדלור רוחני לאומה כולה, ויצמיח בה את הקומה הרוחנית
שכה נחוצה לה כעת.

נשמתא דאורייתא

|||||

לימוד פנימיות התורה

הקומה השלישית והעליונה בלימודי החלק הרוחני שבתורה היא קומת 'נשמתא דאורייתא' - קומתו של לימוד פנימיות התורה וסתריתה.

מהי מהותם של רזי התורה ומה עניינה של תורת הסוד? 'סוד' הוא דבר שלא ניתן לאומרו בצורה גלויה. יש לכך מספר סיבות, וביניהן שה'סוד' אמור להישמר כסוד וכאשר הוא יפורסם הרי שהוא כבר לא יהיה בגדר סוד. כמו כן, קיים חשש שהוא לא יובן כיאות, מפאת עומק המושג וקוצר המשיג, וכתוצאה מכך עלולים להתחולל נזקים. אי לכך, כאשר רבו של הרמח"ל, מהר"י בסן, הקשה עליו כיצד הוא מעז לגלות יותר מאשר גילה האר"י הקדוש, הוא השיב לו¹: **"ידע כי באמת עדיין לא הגעתי להשגת האר"י זלה"ה... אלא שלא ניתן לו הרשות לכתוב... ואני יען צויתי לכתוב על כן רבו הכתבים מאוד"**. העולם הולך ומתקדם כל העת, וישנם דברים שהגיעה עיתם להתפרסם בעולם. מאחר ועניינה של תורת הסוד הוא לגלות את הקב"ה ואת דרכי הנהגתו, הדברים הולכים ומתבררים מדור לדור ומתקופה לתקופה. לכן, ישנם סודות שעל האריז"ל היה לחושפם וישנם כאלה שרק הרמח"ל הצטווה לגלותם².

לאור זאת, נבין את דברי רשב"י ב'זוהר' הקדוש³, שהובאו כבר לעיל: **"וּבְגִין דְּעֵתִידִין יִשְׂרָאֵל לְמִטְעָם מְאִילָנָא דְּחַיִּי, דְּאִיהוּ הַאי סִפְר' ה'אֵהָר', יִפְקֹן בֵּיהּ מִן גְּלוּתָא בְּרַחֲמֵי..."** - רשב"י מגלה שעל ידי התגלות ספר ה'זוהר' הקדוש יצאו ישראל מהגלות. שלמות הגאולה תלויה בשלמות הופעת התורה ובשלמות הופעת עם ישראל ובהיותו כולו בארצו. כהמשך לכך מובא בשם הגר"א ב'אבן שלמה'⁴: **"הגאולה הזאת לא תהיה רק על ידי לימוד התורה, ועיקר הגאולה תליא בלימוד הקבלה"**. זאת משום שלימוד פנימיות התורה חושף לפנינו את דרכי הנהגת ה' בעולמו, ומתווה לנו דרך גם בינות

1 ירים משה, אגרת יא, עמ' קג

2 עיין דעת תבונות, מבוא לספר הכללים, עמ' רלב-רלד

3 זוהר, רעיא מהימנא, ג קכד ע"ב. תרגום הסולם: "משום שעתידים ישראל לטעום מעץ החיים שהוא ספר הזוהר הזה, יצאו בו מן הגלות ברחמים".

4 אבן שלמה יא, ג

לסיבוכים המזדקרים בימי עקבתא דמשיחא. רק מכוחם של סתרי התורה נדע כיצד לסלול נתיבה גם במציאות הסבוכה בה אנו שרויים. על כן, כתב הרב מרדכי עטיה זצ"ל, אחד מגדולי הדור שלפנינו⁵, שלא ניתן להבין את עניינה של ארץ ישראל ואת המתרחש בתקופתנו מבלי ללמוד פנימיות התורה, משום שרק על ידה תיפתרנה כל הקושיות ותיעלמנה מאליהן⁶.

”הביאני המלך חדריו”

למרות שלימוד פנימיות התורה והקבלה חיוני לדורנו הוא איננו מיועד לרבים, כי אם ליחידי סגולה. אף על פי כן, הוא מקרין על קומות הרוח הנמוכות יותר הקודמות לו. הלוא כבר הסברנו, שכלל לימודי המוסר והאמונה הם כעין לבוש לפנימיות התורה, והם מנסחים אותה מחדש בשפה המובנת לנו.

אביא דוגמה לכך. פעמים רבות נשאלתי ביחס למקומו של לימוד ספר 'התניא'. כתשובה לזאת יש לחדד הבחנה שנחוץ לחזור עליה שוב ושוב. כשאנו לומדים 'נפש החיים' אנו אמנם עוסקים בפנימיות התורה, אך בספר זה היא כתובה בצורה הקרובה אל הנגלה. בדומה לכך, ספר 'דעת תבונות' עוסק בפנימיות התורה, אולם אף הוא נכתב בצורה נגלית. גם כתביהם של מרן זצ"ל והרב צבי יהודה מבארים את סודות פנימיות התורה בשפה השווה לכל נפש. זכורני שמו"ר הרב הדרי זצ"ל הגדיר פעם את הרב צבי יהודה כמקובל, על אף שודאי שהרב צבי יהודה לא החצין זאת. לעומת זאת, ישנם ספרים שהם יותר פנימיים. 'תניא', למשל, שייך לחלק פנימי יותר של רזי התורה. רק לאחר שאדם ספג לקרבו את הקומות הבסיסיות של התורה מצויים ברשותו הכלים המתאימים להכיל את אורותיהם של רזים אלו. זאת, אף מבלי להזכיר לימוד סתרי תורה של ממש.

מה טוב ומה נעים ללמוד ספרי חסידות, כפי שאכן התחנכנו בישיבה. הרב הדרי זצ"ל לימד מידי שבוע מתוך ה'שפת אמת' ואנו זכינו לקבל עושר רוחני רב בשיעורים מתוקים אלו. אולם, נראה לעיתים שבדורנו נוצרה רדידות גם בתחום זה והתקבע הרגל להגות בספרות רחבה זו בטעימות קלות ושטחיות. לא זו הדרך. גם את תחום החסידות יש ללמוד בצורה שיטתית ומעמיקה ובאותה יסודיות בה אנו נוהגים ללמוד גמרא - בחברותא, בשיעורים ובשימוש תלמידי חכמים.

5 הקדמת המו"ל לספר פרדס רמונים לרמ"ק (מה' ירושלים תשכ"ב)

6 עיין אגרות הראיה ב, אגרת תמוז: "כי אין כמעט גם ספר קבלה אחד שלא ידבר על דבר ארץ ישראל וגאולה, כי הקבלה כולה היא צפיית ישועה... וחכמי ישראל לא יוכלו לדבר בחזון אמת ונורא זה כי אם על ידי ארץ וגאולה".

העיקר העולה מדברינו הוא שתחום לימודי האמונה הוא מקצוע שלם בתורה, ולכן יש להשתלם בו בצורה שיטתית ויסודית. נגזרת משמעותית מצורת הלימוד השיטתית היא העלייה המסודרת בסולמו של תחום זה, שלב אחר שלב ומדרגה אחר מדרגה. כך נתקדם ונתעלה עוד ועוד, ובעזרת ה' נגיע לפסגות שלא שיערנו.

נהורא דאורייתא

|||||||

אורותיה של 'התורה הגואלת'

לימוד תורת הראי"ה ובית מדרשו

”כִּי עֵין בְּעֵין יֵרָאֵי”

לאחר בירור חשיבות לימודי האמונה, נוסף נדבך על כך שלא ניתן בדורנו ללמוד אמונה מבלי החתימה של תורת הרב זצ"ל, המכונה 'התורה הגואלת'. בלימוד זה גלומים הן המענה האמיתי לשאלות הגדולות של חיינו והן היכולת להבין ולקרוא נכוחה את המציאות בתהליך הגאולה שאנו בעיצומו. יכולת מעמיקה זו מתפתחת רק כאשר נכנסים לאולמה הרחב של "ראשית צמיחת גאולתנו" חבושים במשקפיים המתאימים לה - משקפיים שבעזרתם ניתן לראות עין בעין בשוב ה' ציון.

אנו חיים במציאות שלה מספר ממדים - מחד גיסא, חסד עליון ועצום עוטף את עם ישראל, הארץ פורחת והמדינה צוברת שיאים בכל התחומים; מצד שני, שאלות מוסריות קשות מנסרות בחלל האוויר. יש ממד של פריחת התורה ובמקביל לו ישנו ממד של נסיונות העלולים להוביל לשאול תחתיות, יש ממד של שפע ולצידו ממד של צמצום. המשקפיים המיוחדים הללו יודעים להבחין בתוך המציאות הרב-ממדית בתוכה אנו חיים, בגוונים הראויים להעצמה ולהדגשה. הם מקנים לנו את הפרספקטיבה הנכונה ואת המסוגלות לקבל במידה הנכונה את הזעזועים, מתוך שקלול התמונה הכוללת. משקפיים אלו מתעצבים על ידי לימוד תורתם הגואלת של הרב זצ"ל ותלמידיו, ובראשם בנו ממשוכו הרב צבי יהודה זצ"ל. בלעדיה היינו הולכים בחושך - לא היינו קוראים את המציאות כראוי, לא היינו מבינים דבר ואף היינו עלולים ליפול לייאוש.

משל לאדם הנכנס לאולם בו מוקרן מיצג פירוטכני תלת-ממדי מרהיב ביופיו, הכולל פעלולים ויכולות טכנולוגיות מדהימות, אשר לשם מיצוי החוויה הרב-חושית שבו

יש לעטות משקפי תלת־ממד ייחודיים. אם האדם יתעקש ולא יניח על עיניו את המשקפיים המיועדים לכך ויישאר באולם, כל הפעילות הפירוטכנית שתתרחש שם תהיה לו לזרא. הוא לא יבין את פשרם של תזוזת הכסא עליו הוא יושב ואת הבזקי האור המסנוורים וכיצד הם שלובים יחד ביצירה מופלאה. אדרבה, הם רק יגרמו לו לסבל. הוא אמנם יחווה את כל הדברים הללו, אך העיקר יחסר מן הספר. לעומתו, חברו היושב לצידו ומצויד במשקפיים המתאימים מתפעל מהיופי הגדול, ואף כשכסאו מתנועע כחלק מהמופע המרהיב הריהו כולו מלא התפעלות מהפלא הנגלה לנוכח עיניו.

זהו ההבדל בין האדם החי בדור זה מתוך חיבור עמוק לראייתם של הרואה הגדול ובנו, לבין האחר שלא זכה לכך. בלתי אפשרי להשתתף במיצג המופלא שהקב"ה מציג לפנינו בדור הזה מבלי להיעזר במשקפיים המתאימים. על דורנו התנבא הנביא זכריה²: **"וְהָיָה יוֹם אֶחָד הוּא יוֹדַע לַה' לֹא יוֹם וְלֹא לַיְלָה"**, ומבאר רש"י שבתקופה זו אור וחושך משמשים בעירבוביא. זהו המיצג הנגלה לעינינו בדורנו - בדור זה זורחים אורות כה רבים, ומנגד קיימות בו גם נקודות הזקוקות להארה ולפיתוח. לא לחינם מובא בסידורים של עדות המזרח כי נחוץ להתפלל על יציבותו ואיתנותו של **"כֶּסֶף דָּוִד עֲבֹדָה"**³. כמה רעידות הוא רועד!

לשם כך, יש צורך באלומת־האור הבוקעת מתורתם של הרב זצ"ל ובנו הרב צבי יהודה ושל תלמידיהם וממשיכיהם. רק תורה זו מאפשרת לנו למצוא את דרכנו בין הממדים הרבים שהקב"ה מגולל לפנינו בתקופה זו. חלילה לנו מלהיות כאותם אנשים החיים בדור זה ושקועים בענייניהם, הן הגשמיים והן הרוחניים, ומתקשים להבחין במציאות הסובבת אותם. אי לכך, מי שיעמיק ויתבונן, לא יופתע אם יבחין שאותם גדולי עולם שהתנגדו לציונות התנגדו גם ללימוד תורת הסוד וללימודי ענפיה השונים בספרות האמונה.

"דָּרַךְ לַעֲבֹד גְּאוּלִּים"

מניין נדע כיצד יש להתבונן על המאורעות המתרחשים בתקופתנו, בפרט על אלה שהתרחשו במהלך השנה האחרונה? הלא לא נמסרו לנו ב'שלחן ערוך' הלכות מדינה ולא התייחסויות למציאויות המתחדשות! וכי ייתכן שהקב"ה הותירנו ללא יד מכוונת?! האם ישנה אפשרות שהקב"ה השאיר אותנו ללא תשובות וללא יכולת לדעת מה עלינו לעשות? ודאי שלא!

2 זכריה יד, ז - "לא אור נוגה באור של עולם הבא... 'ולא לילה' - ולא עת צרה כצרת שיעבוד גלויות, שמקודם שימי משיחנו יהיו ואין בהם שיעבוד" (רש"י).

3 בסידורים אלו מובא כי בתפילה זו יש לכוון על כך שלא ייהרג משיח בן יוסף על ידי ארמילוס הרשע (עיין בן איש חי, שנה ראשונה, בשלח, כ).

לא לחינם שלח לנו קורא הדורות מראש את רבן של ישראל - מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק, את בנו הרב צבי יהודה זצ"ל ואת תלמידיהם. צופי הישועה הללו הוצבו בידי ההשגחה העליונה על סיפונה של ספינת גאולת ישראל כקברניטים מיומנים, המסייעים לה לפלס את דרכה בינות לגלי הים הרוגשים סביבה. גדולי עולם אלה נשלחו אלינו במטרה שהם יפרסו בפנינו את משנתה הצפונה של הגאולה⁴.

הרב זצ"ל ותלמידיו אכן כוננו למעננו תורה של גאולה, המורה לנו את דרכנו במציאות הסבוכה בה אנו נתונים. עד כמה נחוצים לנו כיום משקפיים בעדם נוכל לראות עין בעין בשוב ה' ציון, משקפיים שעל ידם נסגל לנו את הראייה האלוהית במציאות חיינו המורכבת! משקפיים אלו טמונים בתורת הסוד אותה הנחילו לנו מרן הרב זצ"ל ותלמידיו הדגולים, ובראשם רבנו הרב צבי יהודה זצ"ל.

תורתו של האב ומשנתו של הבן בונות ומפרות זו את זו. בפתיחת ספר 'אור לנתיבת'⁵ ציין הרב צבי יהודה זצ"ל את המשימה הגדולה שאביו הדגול הטיל עליו - כתיבת הגיונותיו. אף אם הם נראים לו עצמו כפשוטים, הרי ש"אתעודד בפקודת קדשו, ואשר הואיל בהוד חסדו לעודדני, לפני הרבה שנים במאמרו של רשב"י"⁶: 'ראיתי בני עלייה והם מועטים וכו' אני ובני הן'.

נראה שפירושם של הדברים הוא שהרב זצ"ל היה בבחינת איש החזון, בהיותו שליח משמיא לדור הגאולה להכין ולבנות את חזון הגאולה. לעומתו, עניינו של הרב צבי יהודה, שחי ופעל בתוך דורו, היה לפעול להוריד את החזון למציאות. הרב זצ"ל נשלח לעולם להנחות את עם ישראל והסתלק עוד טרם הוקמה המדינה. בנו, הרב צבי יהודה, המשיך את דרכו לאחר תקומת המדינה, ביסס את תורת אביו ולימדה ברבים. לאחריו ממשיכים בזאת תלמידיו ותלמידי תלמידיו. אמנם לא זכינו להמשכיות ביולוגית מהרב צבי יהודה, אך תורת הגאולה שהנחיל הולכת ומתפשטת כיום בשדרות רחבות, גם בקרב חוגים שלא הגו בה בעבר.

אמנם אפשר, ואף יותר קל, להתחבר לשפה עממית המתאימה יותר לסגנון החיים כיום מאשר לשפתו הגבוהה של הרב, ולימוד כתבי הרב צבי יהודה קשה אף יותר, אולם מאחר וזוהי הדרך היחידה כיום שבעזרתה נוכל להתעלות ולהתרומם עלינו להתאמץ בכך ובעזרת ה' אף נצליח. בשביל הדברים הגדולים והאמיתיים בחיינו עלינו צריכים להתאמץ ולהשקיע, וכגודל המאמץ כך יהא גודל השכר שהרי "לְפִנֵּי צַעֲרָא - אַגְרָא"⁷.

4 עיין אגרות הראי"ה, אגרת קמו: "ידעתי כי למחיה שלחני ד' אל אדמת הקודש".

5 פרק א, עמ' כא

6 סוכה מה ע"ב: "ואמר חזקיה אמר רבי ירמיה משום רבי שמעון בן יוחי: ראיתי בני עלייה והן מועטין, אם אלף הן - אני ובני מהן, אם מאה הם - אני ובני מהן, אם שנים הן - אני ובני הן".

7 אבות ה, כג

”וְגַם מֵאֵה אֶל תִּצַח אֶת יָדְךָ”

ככל שתורת הראי"ה חינונית עבורנו, ודאי שלימוד משנת 'התורה הגואלת' אינו יכול לבוא כתחליף לבניית הקומות הראשוניות של עולם המוסר והאמונה או בהתעלמות מהן. מסופר, כי לאחר מספר שנות לימוד בישיבה כלשהי פנה אחד התלמידים לרב צבי יהודה זצ"ל ושאל אותו בנוגע לכך שברצונו ללמוד את תורתו של הראי"ה. הרב צבי יהודה השיב לו שעליו ללמוד 'מסילת ישרים'. לשמע תשובה זו סבר התלמיד שהרב צבי יהודה לא הבין את שאלתו וחזר עליה בשנית: הוא מבקש הדרכה בלימוד משנת הרב קוק. שוב הפנה אותו הרב צבי יהודה לספר 'מסילת ישרים'. לאחר שכך הרב ענה לו גם כששאל בפעם השלישית, שאל התלמיד והתייעץ עד שהבין שהרב צבי יהודה כמחנך גדול הודריך אותו הדרכה חינוכית. הוא העמיד אותו על כך שתורת הרב גבוהה ועליונה, ובטרם הוא מעפיל אליה עליו לבנות את הקומה המידותית הראשונית, המתומצתת בספר 'מסילת ישרים'.

לאור הדברים הללו, גם אנו נאמר כי אמנם לא נכון ללמוד רק את תורתם של הראי"ה והרב צבי יהודה זצ"ל, אולם מצד שני לא ניתן בדורנו ללמוד אמונה מבלי להגות בתורה זו. על כן, יש לקבל הדרכה כיצד ראוי לשלב בין בניית שתי הקומות הללו במקביל.

”נוח עז לך”

לאמתו של דבר, יש קשר הדוק בין שתי הקומות הללו, כפי שנבאר. אנו חיים בדור, שכתוצאה מהתפיסות הרווחות בעולם הרחב, מתחבר מאוד לצדדי הנפש הפרטיים. ישנם כאלה שאכן נותרים רק ברובד זה, ואינם יוצאים מתחום אזור-הנוחות האישי שלהם. אולם, מי שחי כך הוא נעדר התלהבות ומפסיד את 'הברק שבעיניים', משום שעולמו הפנימי חסר ניצוץ הממלא אותו ומלהיב את נפשו. ישנם אף הטועים לחשוב שמשנת הראי"ה ובנו זצ"ל נוגעת רק לענייני כלל ישראל וארץ ישראל, ולכן נוטים להתמקד בלימוד שיטות רוחניות אחרות, שלטענתם עוסקות במידה רבה יותר בַּפְּרָט ובתיקונו, כתורתו של רבי נחמן מברסלב למשל. זהו אכן דבר מבורך אם הוא מקדם את האדם למדרגות גבוהות בעבודת ה' בצורה מאוזנת, כפי שלימדנו מו"ר הרב הדרי זצ"ל שקיבל מהרב צבי יהודה⁸. אולם, האמת היא שהמכיר את תורתו של הרב זצ"ל יודע שבמשנתו רחבת הפנים וההיקף ישנו מקום נרחב הן לתורת הפרט והן לתורת הכלל. הרב רואה בנו דור גדול ותורתו הגדולה מחנכת אותנו לגדולות, גם במציאות החומרנית בה אנו נתונים.

8 עיין ליקוטי הראי"ה ב, עמ' 262

נטעם מעט מהמקומות בהם גוון זה מופיע בכתבי הרב. כידוע, יסוד משנתו של הרב זצ"ל הוא "האחדות הכוללת". הרב מרחיב ב'אורות הקודש'⁹ על כך שהאדם משפיע על העולם השפעה כבירה. השפעה זו איננה רק באופן חיצוני - טכנולוגי או מְכַנִּי - אלא עיקרה הוא השפעה עצמית-פנימית, השפעה שהעולם כולו משועבד כלפיה ומושפע ממנה. זהו סוד שחשפו בפנינו חכמי הנסתר ו"ככה תאמר תורת הרזים". הבנה עמוקה זו תרומם אותנו למבט חדש בו נבין "שלא יש נשמה בודדת, גְּרִגְרִית, גְּדוּעָה, בהווייה כולה, אלא הכל מחובר משורג וארוג" ולהכרה בזאת שבבריאה שוררת אחדות מופלאה.

אם כן, עלינו להשריש בקרבנו את ההכרה בכך שאיננו מבינים דיינו את הכוח העצום הגלום בעשיית המצוות, בלימוד התורה ובתפילה שלנו. לעיל הובא מתוך אגרת ש"א ב'אגרות ראה' שאפילו האדם הפשוט ביותר, כאשר היה מודע לכך שעל ידי פעולה מסוימת שלו יש ביכולתו להציל את העולם, לא היה מהסס מלעשות זאת. בדומה לכך, ככל שנדע ונפנים את היקף התמורה שהמצוות שאנו מקיימים מחוללות בעולם כך נרדוף אחריהן יותר ויותר.

בדומה לכך, הרמח"ל מתאר בסוף ספר 'דעת תבונות'¹⁰ שב"יום הגדול" יפרוס הקב"ה את היריעה, ואז ייגלה לאדם כיצד כל מעשה פרטי שעשה מחובר לארג הכללי של מהלך העולם מראשיתו ועד גאולתו.

כך כותב הרב גם ב'אורות התשובה'¹¹: "התשובה הכללית, שהיא עלוי העולם ותקונו, והתשובה הפרטית, הנוגעת לאישיות הפרטית של כל אחד ואחד, עד כדי דקות הפרטים... הן ביחד תוכן אחד" - כל פרטי העבודה האישית של כל אחד ואחד מחוברים

9 אורות הקודש ב, שלט: "כשאנחנו אומרים, שהאדם לא לבד שהוא מושפע מהעולם כולו, אלא הוא משפיע עליו, והשפעתו היא השפעה כבירה עצמית, כללית ורוחנית חיובית, כלומר לא רק אותה ההשפעה החלקית, שאנו רואים שהאדם מכריח כחות הטבע להשתמש לרצונו, הקיטור, האש, המים, החשמל, וכאלה עושים דברו, כי כל זה הוא רק בחלק מוגבל ושטחי, כי אם העצמיות אשר להעולם, בכל מילואה ובכל הקיפה, מתיחשת אליו יחס של שעבוד ושל קבלת השפעה, ככה תאמר תורת הרזים, ובהיותו אומרים ככה, הרינו גוזרים לומר שיש מציגה עצמית בין הנשמתיים שהיא פועלת בעולם כולו לנשמיותו של האדם. וכשאנו אומרים, שהאדם בהתעלותו, כשרואים ששם ד' נקרא עליו, יראים ממנו, שבעלי חיים וכחות הטבע מוכנים לעבדו... כשבני אדם פראים חזקי מצח ונכנעים מפני הוד אצילות שבנשמה מלאה חכמת אלקים... - הכל מוליך אותנו למקום אחד, שלא יש נשמה בודדת, גרגרית, גְּדוּעָה, בהווייה כולה, אלא הכל מחובר משורג וארוג..."

10 דעת תבונות, קע: "כי אין תולדת כל מעשה אלא לפי מה שקדם לו, ולפי ההוה עמו, ולפי כל הבא אחריו. ואחר כל המשפט הזה נקבע לו שכר לעתיד לבא, שכר ההגון לו לפי מעשיו, וזה פשוט. והנה ביום הדין הגדול יפרוש האדון ב"ה את השמלה לעיני כל היצור, מכל מה שנעשה מיום ברוא אלקים אדם על הארץ עד היום ההוא, ויראה ישר משפטו בכל מעשה ומעשה, קטן וגדול, ומה גזר עליו לפי משפטו האמיתי לזמן קיבול השכר שלעתיד לבא. ואחר כך יצאו צדיקים לקבל שכרם, איש איש כפי מעשיו".

11 אורות התשובה ד, ג

אל המהלך הכללי. ידיעה זו מעניקה לנו כוח רב, מפני שעל ידה אנו מתוודעים לכך שאיננו חיילים בודדים במערכה, כי אם חלק ממערך רחב ומדויק.

מתוך אמונתו של הרב זצ"ל באדם ובכוחותיו כוחותינו הוא הציב לפנינו רף גבוה. לאור זאת הוא כתב ב'אורות הקודש'¹²: **"אם תרצה, בן אדם, הסתכל באור השכינה... דע את עצמך ואת עולמך... עלה למעלה עלה, כי כוח עז לך, יש לך כנפי רוח"**. ראשית החינוך, בה נעוץ היסוד של יכולת האדם להתפתח ולהצליח בכל תחום בו יחפץ, הוא הכרת הערך העצמי האלוקי של האדם בעיני עצמו, כמו שכתב רבי צדוק הכהן מלובלין¹³. אמון האדם בעצמו ובכוחותיו הינו הכרחי להתפתחות האדם, ולעומת זאת "דימוי עצמי נמוך" אינו מאפשר לאדם להתרומם. בכך הרב זצ"ל הקדים את הפסיכולוגיה המודרנית בעשרות שנים.

רבים מתאוננים כיום על חומרת ירידת הדורות ועל הדור הקלוקל המשועבד למסכים עד שאינו מסוגל להביט מחוץ להם. אכן, ריבונו של עולם מעמיד אותנו, בני דור זה, בניסיונות שלא שערום אבותינו. אדרבה, רבותינו בעלי העבודה¹⁴ לימדונו שהחי בדור הזה ומחזיק מעמד בקדושה - נחשב כצדיק עליון. מצידו השני של המטבע, ברור שאם הקב"ה הציב בפנינו את הניסיונות הללו סימן שביכולתנו להתעלות ולהתגבר עליהם. גם הרב זצ"ל מאמין בכוחותינו ומפציר בכל אחד מאיתנו: יש לך כוח עז, יש לך כנפי רוח! אין לך שום מניעה בעולם להגשים כל שאיפה שתחפץ בה, הלוא יש לך כוחות אדירים שתוכל לנסוק למרומים בעזרתם!

”עם תורתו בלבם”

בעולם פתוח המאפשר כל דבר יש להכרה האמורה משנה חשיבות. הרב כותב ב'מוסר הקודש'¹⁵: **"כל אדם צריך לדעת שקרוי הוא לעבוד על פי אופן ההכרה וההרגשה שלו, על פי שורש נשמתו... אל יבלבלוהו תוכנים שוטפים אל תוכו מעולמות זרים, שאינו**

12 אורות הקודש א, סד

13 צדקת הצדיק, אות קנד: "כשם שצריך אדם להאמין בהשם יתברך כך צריך אחר כך להאמין בעצמו. רצה לומר שיש להשם יתברך עסק עמו ושאיינו פועל בטל שבין לילה וגו' וכחיתו שדה שלאחר מיתתם נאבדו ואינם. רק צריך להאמין כי נפשו ממקור החיים יתברך שמו והשם יתברך מתענג ומשתעשע בה כשעושה רצונו". עיין עוד בדברי רבי נתן מנמירוב בשיחות הר"ן, אות קמ: "כשאמר לי (רבי נחמן מברסלב)... שעל ידי קטנות אמונה צריכין לעבדות קשות... עמדתי לפניו כמשותם ומחשבותי היו תמהים בעיניו זה, כי נדמה לי שיש לי אמונה קצת. ענה ואמר בלשון גערה קצת, כאומר: ואם יש לך אמונה, אין לך אמונה בעצמך... והכלל המובן מדבריו שהאדם צריך שיהיה לו אמונה בעצמו שגם הוא חביב בעיני השם יתברך, כי לפי גדלת טובותו של השם יתברך גם הוא גדול וחשוב בעיניו יתברך".

14 ספר החזיונות (שבחי רבי חיים ויטאל) עמ' כד, מובא באם הבנים שמחה, עמ' עב (מה' פרי הארץ)

15 אורות הקודש ג, עמ' רכא

קולטם כהוגן, שאינו מוכשר לאגדם יפה בצרור החיים שלו... הוא צריך לרכז את חייו בעולמותיו הוא, בעולמות הפנימיים שלו".¹⁶ גם ב'אורות התורה'¹⁶ הוא מדגיש שעל אדם ללמוד במקום אליו נפשו מושכת אותו כפי נטייתו הרוחנית וכך הוא יצליח. ספר 'ערפלי טוהר' הוצא לאור בחטף, "כְּלָחֶם חֵם בַּיּוֹם הַלֶּקְחוּ"¹⁷, בתקופה בה שהה הרב זצ"ל בלונדון. בספר מופלא זה מספר הרב רבות על עצמו, בדומה למופיע בליקוט 'חדריו' שהוציאו שנים רבות לאחר מכן. בקטע יומן אישי חשף הרב את כמיהתו הפנימית לשקוע בלימוד פנימיות התורה, שבין רמזיה העמוקים מצא את מקומו האמיתי¹⁸: "לא מקרה הוא, כי אם עצמות טבע נפשי, מה שאני מרגיש עונג ונחת רוח בעסק הנסתרות האלהיות בהרחבה וחופש. זאת היא עיקר מטרתני... אני צריך למצוא את אושרי בקרבי פנימה". אכן, אנשים רבים אינם מוצאים את אושרם משום שהם אינם מחפשים אותו בקרבם הם - "לא בהסכמת הבריות, ולא בשום קריירה איזו שתהיה".

כך היה נהוג להדריך הרב צבי יהודה זצ"ל גם בנוגע ללימוד התורה. הרב צבי יהודה היה שב ומדגיש שעל אף שהגמרא בפסחים¹⁹ מלמדת ש"אילמלא תורה לא נתקיימו שמים וארץ, שנאמר²⁰: 'אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתיו', מכל מקום "מעיקרא כי עביד איניש - אדעתא דנפשיה קא עביד" - כאשר אדם מגיע לשיבה מטרותו הראשונית היא לבנות את עצמו ואת אישיותו. אמנם, כמובן שהמצופה ממנו הוא שלא יעצור בכך אלא ימשיך לשאוף גבוה, מתוך אמונה בכוחות האדירים שקיימים בו. זו 'אבן הראשה' בחינוך אותו הנחיל לנו הרב צבי יהודה - לשאוף לבניין רוחני אישי השלוב באחריות לאומה ולעולם כולו.

"הַבֵּיטוּ לְדַאוֹת"

עם זאת, מנסרת בחלל בית המדרש שאלה קשה המעוררת מבוכה רוחנית: הלוא ידוע שרבים מגדולי ישראל עדיין אינם לומדים או מלמדים, לפחות לא בגלוי, את תורתו של הרב זצ"ל. אדרבה, רבים מהם מביטים על המדינה במבט שונה משלנו ומפרשים את

16 אורות התורה ט, א

17 על פי שמואל א, כא, ז. עיין אגרות הרא"ה ב, אגרת תרפז: "תקו עלי רגשי תשוקה להדפיס איזה מרשימות כסדר כמו שהם והחילתי להדפיס אצל איתן בשם 'ערפלי טהר'. כמה גליונות אסכים לא אדע. אקווה שהדברים כמו שהם בלא שרק ועיבוד גם הם יהיו לברכה, ואולי מהם ימצאו שברכתם תבולט דוקא על ידי חסרון העיבוד, ילחם חם כיום הלקחו".

18 ערפלי טוהר, עמ' לא; שמונה קבצים ב, עז

19 סח ע"ב

20 ירמיהו לג, כה

המציאות באופן אחר מזה שאנו מפרשים. מניין אפוא ידע הרב קוק שכך יש לראות את הדברים? אולי האמת היא עם החולקים עליו? כשהייתי בשיעור א' העזתי לשאול על כך את הרב צבי יהודה זצ"ל: "הרב, אבל רוב גדולי ישראל חושבים אחרת?", הרב השיב לי בחריפות כדרכו, אבל מעולם לא חשפתי ברבים את תשובתי לשאלתי. מסופר שהרב זצ"ל היה נוהג ללמד שיעור במשניות לקבוצת 'בעלי בתים' בשפת האידיש. 'הרב הנזיר' היה משתתף בקביעות בשיעורים אלו, אולם מכיוון שדעתו לא הייתה נוחה מהשימוש בשפת האידיש, הוא חדל במפתיע מלהגיע אליהם. כאשר שמע הרב זצ"ל סיבת הדבר הוא אמר על כך בדרך מליצה את דברי המשנה²¹: **"אפילו תשעים ותשעה אומרים לחלק ואחד אומר לבוז - לזה שומעין שאמר כהלכה"**. מכך הסיק הראי"ה שיש לעשות כדברי 'הנזיר', למרות שהיה יחיד בדעתו, משום שהורה כהלכה²². דומה כי התשובה לשאלה הנזכרת רמוזה גם בסיפור זה.

ניתן להצביע על סעיף מכוון בתחילתו של החיבור 'אורות ארץ ישראל', בו מברר הראי"ה את המקור ממנו הוא שאב את השקפתו על מדינת ישראל ועל החיים בה בתקופת המעבר שאנו בעיצומה²³: **"על ידי התרחקות מהכרת הרזים" - היינו מתורת הסוד של רבי שמעון בר יוחאי, הרמח"ל והגר"א לכל סגנונותיה עד הרב קוק - "באה ההכרה של קדושת ארץ ישראל בצורה מטושטשת. על ידי ההתנכרות אל סוד ד' נעשות הסגולות העליונות של עומק החיים האלקיים לדברים טפלים שאינם נכנסים בעומק הנשמה, וממילא יחסר הכח היותר אדיר בנשמת האומה והיחיד, והגלות מוצאת היא חן מצד עצמותה. כי למשיג רק את השטח הגלוי" בתורה, הסובר כאילו כל עניינה של היהדות מתמצה בקיום המצוות, עם כל חשיבותו, אך אינו מבין את עומק ערכה של ארץ ישראל - "לא יחסר שום דבר יסודי בחסרון הארץ והממלכה וכל תכני האומה בבניינה"**.

לצערנו, לעיתים אכן ניתן לשמוע מפי תלמידי חכמים שונים שאין צורך במדינה וניתן היה להמשיך ללמוד תורה גם ביערות פולין ועיירותיה, חלילה. אומנם כן, עבור "המשיג רק את השטח הגלוי" לא השתנה שום דבר מהותי בהקמת המדינה. בעיני זהו רק שינוי חיצוני, משום שבמדינה מצויים חסרונות לא מעטים. למשל, בכך שחוקי המדינה מושתתים על החוקים העות'מניים והבריטיים, ואפילו בתי המשפט אינם פוסקים כראוי לפי ה'שלחן ערוך'. זהו אכן חילול השם גדול, כפי שהרב צבי יהודה

21 משנה פאה, ד,א

22 הסיפור מובא בשבחי הראי"ה 227-228 (מה' תש"ע)

23 אורות, ארץ ישראל, פרק ב

עצמו אמר פעמים רבות²⁴, אך אין סתירה בין הדברים, כפי שידוע לנו כי בדור זה "אור וחושך משמשיין בערבוביאי"²⁵. הקב"ה שב לציון בתהליך מסובך ומורכב, דווקא משום עומק גדולתו. כך דרכו של עולם – ככל שדברים גדולים יותר כך הם מורכבים ומסובכים יותר. על אופניים כל אחד יכול לרכוב, אבל רק מעטים מסוגלים להטיס מטוס קרב. המתבונן על התורה מבלי לחדור לפנימיותה רואה את מרחבי יהודה, שומרון וחבל עזה כנטל גרידא. על כן, זהו אינו מקרה שההתיישבות ביהודה ושומרון קמה דווקא על שולחנו של רבנו הרב צבי יהודה זצ"ל. לא מדובר ב'צירוף מקרים היסטורי'. הדבר נבע מכך שעל שולחנו זה נלמדה והתבררה תורה גדולה, תורה שבכוחה להניע מהלך גאולי. מתוקף זאת היא לא התייחסה לשטחי ארץ ישראל כאל נכס מעיק שהיינו שמחים לוותר עליו לו רק היה ביכולתנו, אלא כנתחי-חיים מגופה של האומה ומגאולתה.

אי לכך, לא רק את ארץ ישראל יש לנו ליקר, אלא אף את "כל תוכני האומה בבניינה", כלומר: את כל תנופת ההתפתחות המופלאה של בניין הארץ. רבי אבא היה מגדולי תלמידיו של רשב"י, ובשעת הסתלקותו של רבו הוא היה ליד מיטתו יחד עם רבי אלעזר בנו²⁶. הוא לְמַדְנו כי כאשר הארץ נבנית, מתפתחת ומתייפֶה "אין לך קץ מגולה מזה"²⁷.

לעומת זאת, "המשיג רק את השטח הגלוי" רואה רק את הפרטים, וגם את הארץ ואת המדינה הוא רואה רק כמשאת נפש למקום נוח מבחינה ביטחונית. בעיני העולם החילוני, שלא למד את דברי רש"י הראשון בתורה²⁸, הארץ והמדינה ממלאות רק תפקיד של 'מקלט בטוח' ואמצעי טכני לקיום חיי העם היהודי. בדומה לכך, ייתכן שהגלות תמצא חן גם בעיני מי שלא נכנס בסוד ה' והוא יראה בה מקום אפשרי לחיים טובים ונוחים. אדם כזה כלל אינו מכיר בשייכות הקיומית של עם ישראל וארצו²⁹, ובגין

24 עיין לנתיבות ישראל, חלק ב, עמוד ססה (במה' בית אל תשע"א)

25 רש"י בראשית א, ד; ראה רש"י זכריה יד, ו-ז. עיין אדר היקר, עקבי הצאן, מאמר הדור, עמ' קח: "דורנו, הוא דור נפלא, דור שכולו תמהון. קשה מאד למצא לו דוגמא בכל דברי ימינו. הוא מורכב מהפכים שונים, חושך ואור משמשים בו בערבוביה. הוא שפל וירוד, גם רם ונשא".

26 זוהר, סוף אדרא זוטא

27 סנהדרין צח ע"א: "ואמר רבי אבא: אין לך קץ מגולה מזה, שנאמר (יחזקאל לו, ח): 'אִתְּמַם הָרִי יִשְׁרָאֵל עֲנַפְכֶם תִּתְּנוּ וְכָרְתֶם תִּשְׂאוּ לְעַמִּי יִשְׂרָאֵל כִּי קָרְבֵי לְבָא' - "כשתתן ארץ ישראל פריה בעין יפה אז יקרב הקץ, ואין לך קץ מגולה יותר" (רש"י).

28 זו לשונו: "אמר רבי יצחק: לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מ'הַחֲדָשׁ הַזֶּה לְכֶם' (שמות יב, ב), שהיא מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל, ומה טעם פתח ב'בראשית? משום "כִּחַ מְעַשְׂיוּ הַגִּיד לְעַמּוֹ לְתַת לָהֶם נִחְלַת גּוֹיִם" (תהלים קיא, ו), שאם יאמרו אומות העולם לישראל לסטים אתם, שכבשתם ארצות שבעה גוים, הם אומרים להם כל הארץ של הקדוש ברוך הוא היא, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו, ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו".

29 עיין אורות, ארץ ישראל, א: "ארץ ישראל היא חטיבה עצמותית קשורה בקשר חיים עם האומה, חבוקה בסגולות פנימיות עם מציאותה".

כך לא יקשה עליו לוותר עליה לצורך נוחות־מה או כאשר הנהגת המדינה לא תמצא חן בעיניו.

”עני ורכב על תמור”

מבט זה החודר למעמקי התורה וצפיית הישועה משפיע גם על יכולת העמידה נוכח 'חבלי המשיח'.

הגמרא בסנהדרין³⁰ מציינת שרבים מבין האמוראים הביעו חשש מלהיות בתקופה בה עתידה הגאולה להתרחש. עולא, רבה ורבי יוחנן התבטאו על כך באותו אופן: "ייתי ולא איחמינה" - 'אני אמנם מלא דריכות וציפייה לכך שהמשיח יבוא, אך איני מעוניין לחיות באותם ימים ולראותו'. זאת חרף העובדה שהם עצמם חיו בתקופות בהן עם ישראל סבל סבל רב!

הרב זצ"ל מבאר³¹ שדווקא בשל גדלותם חששו חכמי ישראל לראות את "תגבורת החבלים הרוחניים" ואת ההתמודדויות הרוחניות העצומות "שבהכרח יבואו בתגבורת התביעות לְבַצֵר את החומריות שנעזבה הרבה במשך הגלות, שעיקרו בא לחזק ולהציל את הרוחניות". ידוע ידעו חכמים אלו כי בהכרח שכחלק מתהליך הגאולה יבוא זמן שיופיעו בו 'חבלים רוחניים', כלומר: ייסורים רוחניים, ואת זאת הם מיאנו לחוות. האמוראים היו אכולי דאגה וחרדה מפני העתיד להתרחש באותם הימים: מה יהיה אז על התורה? מה יהא אז על התפילה? כיצד שארית ישראל תעמוד אז נוכח האתגרים הרוחניים? חבלים אלו ינבעו כאמור מ"תגבורת התביעות לְבַצֵר את החומריות שנעזבה הרבה במשך הגלות" - כלומר: מפאת הצורך הרב שיעלה אז לחזק את הצד החומרי של עם ישראל, שהוזנח במשך שנות הגלות הארוכה. לאור חששם זה הם קיוו כי "ייתי ולא איחמינה". המעבר החד מחיי גלות רוחניים לחיים לאומיים בעלי נטייה חומרית עורר חשש עמוק בליבם של גדולים אלו.

היחיד שהצהיר שברצונו להיות נוכח בימים בהם יגיע המשיח היה רב יוסף שאמר: "ייתי, ואזכי דאיטיב בטולא דכופיתא דחמריה" - היינו: לוואי שיבוא, ואשב בצילם של גללי חמורו. זהו משפט טעון ביותר. רב יוסף מכריז שהוא מוכן לחיות גם בדור שכולו חומרנות שפלה; בדור בו אנשים, שבמיטב שנותיהם מסרו את נפשם למען המדינה, מוכנים 'לשרוף את המדינה' אם לא יעשו לפי רצונם; הוא מוכן להתמודד עם החומרנות הנושבת מאמצעי המדיה; רב יוסף מוכן להתמודד עם השאיפות החומרניות ההולכות

30 סנהדרין צח ע"ב

31 מאמרי הראיה, המספד בירושלים, עמ' 99

ומתעצמות ברדיפה אחר משכורת שמנות, רכבים חדישים והישגים קלים ומהירים -
ובלבד שיזכה להיות בדור הגאולה.

”וְנַתַּתִּי רוּחִי בְכֶם”

נבאר זאת יותר. כאשר עם ישראל גלה מארצו והתפזר בכל קצוות תבל, בימים בהם
”מִפְּנֵי חַטָּאֵינוּ גָּלִינוּ מְאֹרְצָנוּ וְנִתְרַחַקְנוּ מֵעַל אֲדָמָתֵנוּ”, לא היה לאומה כל קיום לאומי.
גופו הלאומי של עם ישראל התפורר לחלוטין. הגר”א³² מתאר בציוריות רבה את זאת
שהגלות היא בית-הקברות של החיים הלאומיים של עם ישראל. היהודים ששרדו
גלות נאבקו על עצם הבידול שלהם, והצליחו לכל היותר לייצר קהילות, כפי שהרב
זצ”ל מנתח זאת ב”למהלך האידיאות”³³. זהו אכן מפעל חשוב, משום שעד היום מוסד
הקהילות משמר את היהדות בגולה ומהווה תקווה עבור החברים בו שצאצאיהם
ישמרו על קשר כלשהו עם העם היהודי. אך כל אלה הן בבחינת גחלים רוחשות בלבד.
על מכלול חיים לאומיים כלל לא ניתן היה אפילו לדמיין במשך אלפיים שנות הגלות.
עם זאת, היה ברור לבני כל דורות הגלות שיום יבוא ועם ישראל ישוב לארצו ותתקבצנה
הגלויות מכל כנפי הארץ. כל יהודי חלם על היום שיבוא ונצעד יחד אחר משיח צדקנו
לארצנו הקדושה. אומנם, מצב זה מצריך כוחות מעשיים רבים שיבנו את המדינה
ויצקו את המסגרת הלאומית, שתהווה מעין מסד עבור השכינה ההולכת ושבה לציון.
הלוא הקמת מדינה והפרחת השממה דורשות התעסקות רבה בעולם החומר - סלילת
כבישים, נטיעת עצים, ייסוד ערים והקמת צבא ומוסדות שלטון. זוהי תמורה גדולה
בחיי האומה - ממצב בו עם ישראל היה נתון ראשו ורובו רק בהישרדות פרטית אל
עיסוק בבניין גופה הלאומי של האומה. שינוי זה גורר מטבעו קושי עצום, מאחר והוא
כרוך בשקיעה עמוקה בעולם החומר ובבניינו. ברם, גם שלב זה הוא חלק מהמהלך
האלוקי שמחולל ריבונו של עולם המחזיר שכינתו לציון.

על מנת לעלות במעלה הגאולה נחוץ לבנות את קומת החול של האומה **”שנעזבה הרבה
במשך הגלות”**, משום שבסופו של דבר בניין הרוח נשען על בניין הגוף, **”שעיקרו” של**

32 ליקוטים בסוף פירושו לספרא דצניעותא: ”כי מעת שחרב הבית יצאה רוחנו עטרת ראשנו ונשארנו רק אנחנו
הוא גוף שלה בלא נפש. ויצאה לחוץ לארץ הוא הקבר ורימה מסובבת עלינו ואין בידינו להציל, הן הגויים
האוכלים בשרינו, ומ”מ היו חבורות וישיבות גדולות. עד שנרקב הבשר והעצמות נפורו פיזור אחר פיזור, ומ”מ
היו עדיין העצמות קיימות, שהן הת”ח שבישראל מעמידי הגוף. עד שנרקבו העצמות ולא נשאר אלא תרוד
רקב מאתנו, ונעשה עפר. שחה לעפר נפשינו, ואנחנו מקוין עתה לתחית המתים... ויערה רוח ממרום עלינו”.

33 אורות, עמ’ קח-קט: ”הגלות - החורבן הפנימי והפזור החיצוני - הכתה לרסיסים ותאבד עד היסוד את האידיאה
הלאומית החרבה... התכנסה האידיאה האלהית בכל ימי הגלות בקן הקטן והדל, במקדש מעט שבבתי כנסיות
ובתי מדרשות, בחיי הבית והמשפחה הטהורים, ברשמי שמירת דת ותורה. ערכם של אלה הוא בתור ציונים
בגולה, שרידים מדבר שהיה חי ושלם ושעתיד לחיות בשלמות בשב”ד את שבות עמו”.

החיזוק החומרי "בא לחזק ולהציל את הרוחניות". הלוה המדינה היא תומכת התורה הגדולה בעולם.

כך הוא סדרו של עולם - הנשמה נשתלת בגוף גשמי הממתין לה. גם אדם הראשון נוצר ראשית כגוף, ורק לאחר מכן הוטלה בו נשמה. כך מבואר בפסיקתא המפרטת את סדר האירועים ביום בריאת האדם³⁴: **"בשעה רביעית גבלו, בחמישית רקמו, בשישית עשאו גולם, בשביעית זרק בו נשמה"**. (כידוע חשבון זה עולה לשנת תש"ח³⁵).

ממילא, מאחר ובתקופה הרת-עולמים זו יתעוררו צורך ותביעה לחיזוק הצדדים הגשמיים, עתידים להתחולל גם מאבקי-רוח ו"חבלים רוחניים". מצב זה יוליד בהכרח דילמות מעשיות רבות. למשל, על רבים יהיה להכריע אם עליהם לפתח את כוחותיהם בתחומי בניין התורה והחינוך או שמא עליהם להתמסר לבניינה המעשי והחומרי של האומה. (העיקרון המנחה בהתלבטויות מעין אלו הוא שלא להיות מרוכז אך ורק בחשבוננו הפרטי ובהגדלת פרנסתו, אלא לשים את עיקר מעייניו בשאלה כיצד עליו ליטול חלק בתהליך הגדול והמקיף של בניין האומה בארצה ועד כמה יתרום לו ממשאביו.)

לאור תמונה מורכבת זו רבים מבין חכמי ישראל חששו והעדיפו שלא להיקלע למאבקים ולשאלות כבדות משקל מעין אלו. עם זאת, רב יוסף, שהיה אישיות מיוחדת במינה³⁶, סבר אחרת.

כך הציג הרב זצ"ל את גישתו של אמורא מיוחד זה: **"אמנם התחזק רב יוסף שסוף כל אלה הוא להיכנע מאורה של תורה ודעת אלוקים, על כן יתיב בטולא דכופתא דחמריה, ובעוצם חושך הצל... ידליק הוא נר מצווה ואור תורה, ומעט מן האור דוחה הרבה מן החושך"**. רב יוסף, דווקא מתוך עומק התבוננותו, היה מלא ביטחון בנוגע לניצחונם של התורה ובית המדרש. הוא כלל לא התיירא מההפגנות הרועשות ומהמאבקים הגדולים שיינטשו בין החול והקודש. כל אלה הם בעיניו בירורים בחייו של עם שעלה מן השאול ועתה עליו להסתגל לחיי מדינה משלו. רב יוסף ראה בעיני רוחו את גור אריה יהודה שניעור מתרדמת גלותו³⁷, הולך ובונה את עצמו מחדש, משכלל את קומת התורה שבו ומבסס את עולמו החומרי, על אף שפָּרַקע מאבקי-הרוח רועמים ברחובות.

34 מובאת בר"ן, ראש השנה ג ע"א (מדפי הרי"ף) ד"ה בראש השנה

35 עיין בקול התור שבתוך ספר התקופה הגדולה א, הערה נג (במהדורת תשס"א); ארבעת הרועים, עמ' נג (במהדורת תשמ"ה)

36 כמבואר במקומות רבים בש"ס. עיין באריכות באגרות הראיה ב, אגרת תקנה, עמ' קפח: "ורב יוסף היה דרכו להביט על הפנימיות".

37 עיין אגרות הראיה ב, אגרת תקעא, עמ' רט: "לא הד קול שעם שנאו בעולם הולך לבקש לו מקלט בטוח מרודפיו... אלא שגוי קדוש, סגולת העמים, גור אריה יהודה, נעור מתרדמתו הארוכה והנה הוא הולך ושב אל נחלתו".

חרף כל התלאות והמורכבויות רב יוסף אינו מתייאש. גם בעומדו בצילה של חשכת הכופתא הוא מדליק נר תורה, מגדיל תורה בקרבו ובסביבתו, מתוך מבט עמוק אל תוככי המציאות המתחדשת. **"ומעט מן האור דוחה הרבה מן החושך, ויהפך גם כן הרע לטוב והקללה לברכה"**.

את הדברים הללו אמר הרב זצ"ל קבל עם ועדה, בהספדו על הרצל בכ"ד בתמוז תרס"ד, כמעט חודשיים לאחר שעלה ארצה.

מו"ר הרב הדרי זצ"ל היה מספר שרבים ממוקיריו של הרב זצ"ל הזהירו אותו שלא ליטול חלק בהספידו את הרצל. גם הרב חרל"פ זצ"ל ניסה להניאו מכך. הרב הדרי סיפר שהרב קוק השיב לרב חרל"פ: **"אדרבה, הצטרף אלי והשתתף בעצרת ושמע את דבריי. גם במהלך צמיחת הישועה יש צללים, חבלים רוחניים, ריבוי חומריות ודברים שנראים כרעים"**.

התהליך האלוקי של שיבת ציון מתקדם אט־אט ונבנה נדבך אחר נדבך. אין בו קיצורי דרך ולא דילוגים. לא לחינם הרב צבי יהודה זצ"ל היה מדגיש שבדורות אלו נחוצים לנו 'עצבים של ברזל'.

"טב מלגאו וביש מלבר"

הקב"ה, קורא הדורות מראש, הכין מראשית מקדם את כל התוכנית היעודה לעולם. הוא הגיש לנו את הכלים לבחור בטוב ולשם כך שלח אלינו משמיא לארעא את אותו קדוש עליון, רבי שמעון בר יוחאי, שגילה לנו את הצפוי באחרית הימים. רשב"י העניק לנו מצפן, הצפון בדבריו ב'זוהר' ובשאר כתבי פנימיות התורה.

רשב"י כתב ב'תיקוני זוהר'³⁸ שדרא דעקבתא דמשיחא איהו **"טב מלגאו וביש מלבר"** - טוב מבפנים ורע מבחוץ. אנו נוכחים בכך באופן מוחשי. כמה קל להבחין בסתירות ובפערים האדירים בין החוץ והפנים המצויים בבני דורנו - אמנם כלפי חוץ ישנן תופעות קשות והדבר נראה מאוד מאיים, אך כשמקלפים מעט מהקליפה החיצונית נוכחים כי הפנים מלא קודש. זהו ה"טב מלגאו" שבדור, זוהי התנוצצות הבחינה של **"קֹדֶשׁ יִשְׂרָאֵל לֵה"**³⁹ שאינה ברת־חלוף.

זוהי הגדרתו של דור הגאולה שאנו חיים בו - דור של סתירות עמוקות בין פנימיות לחיצונית, בין "ירושלים" ל"תל־אביב"⁴⁰. לכאורה הקל והנוח ביותר היה לוותר על

38 תיקון ס, דף צג. עיין אגרות הראיה א, אגרת שלב; שם, אגרת תקנה, עמ' קפח

39 ירמיה ב, ג

40 עיין עקבי הצאן, מאמר הדור, עמ' קט: "מוזר הוא הדור הזה - שובב הוא, פראי הוא, אבל גם נעלה ונשא... נמצא כי מעבר מזה חוצפא ישגא... ולעומת זה רגשי החסד, היושר המשפט והחמלה עולים ומתגברים, הכוח המדעי

ה"תל-אביבים" ולהיפטר מהצורך להתחשב בהם. אולם, אם היינו מוותרים על חלקים מעם ישראל לא היינו שורדים. איננו מוותרים על שום יהודי, גם אם חיצונית הוא נראה כרחוק ואף משתמש בסגנון בוטה. איננו מוותרים על שום יהודי, על אף כל הפערים והסתירות אליהם אנו כה מודעים⁴¹. אם הוא מצידו מוכן לוותר עלינו הוא אכן מסכן ואומלל, אך אנו מצידנו לא ניזום ויתור עליו, חלילה⁴².

מכאן נובעת הוודאות של קביעתו של הרב שלבסוף **"יהפך גם כן הרע לטוב והקללה לברכה. על כך אמרו ב'זוהר' בראשית⁴³ ד'רב מתיבתא אשר בהיכלא דמשיחא אמר: מאן דלא הפיך מריא למתיקא וחשוכא לנהורא לא ייתי הכא"** - כל שאינו יודע להפוך מר למתוק וחושך לאור אינו רשאי להיכנס לשיבתנו של משיח. אדם שנעדר ממנו ידע זה חסר את תעצומות הנפש הנדרשות על מנת לעמוד איתן בבירור הקשה שבין הפנים והחוץ, שבין "הטב מלגאו" ובין "הביש מלבר", ועלול להתעייף וללקות ברפיון ידיים. כל שכן שהוא לא יהיה מסוגל להמיר את ה'ביש' ל'טב' ואת ה'מר' ל'מתוק'. **"כי יסוד הכשר דורו של משיח הוא להשתמש בכל הכוחות היותר גסות לצד הטוב והקדושה היחידית שנתעטרו בה ישראל"**.

אם כן, נדרש מאיתנו, שזכינו לחיות בְּדור המופלא אותו חזה רב יוסף כבר לפני שנים רבות, להיות מתלמידיו. אנו נקראים לאחוז בשיפולי גלימתו ולְבָנוֹת בקרבנו קומה אידיאליסטית עליונה, קומה שמכוחה נחוש אחריות כלפי עם ישראל, ארץ ישראל ותורת ישראל. מי ילמד תורה את נדחי ישראל? מי יוציא מתוכנו את ה'ביש' ויחשוף את ה'טב'? מי יבעיר את הניצוץ הפנימי והחבוי עד שיהיה לשלהבת העולה מאליה? על מי מוטלת המלאכה אם לא עלינו תופשי התורה?

"וְדָוִד הַקֹּדֶשׁ יִקְרָא לָהּ"

רק מתוך גודל אמונה ומתוך לימוד מעמיק בכתבי הרב זצ"ל וממשיכי דרכו ניתן לגשת לעבודת הקודש המורכבת הזו, שכה נחוצה לנו כיום.

והאידיאלי פורץ ועולה".

41 עיין שיחות הרב צבי יהודה - עם ישראל, עמ' 178: "המצואות היא שיש אפיקורסים... ויש מבוכות... אבל אין מינים היוצאים מכלל ישראל. לצערנו, יש במדינה הרבה אפיקורסים, אמנם יש בהם דברים טובים בכיוון אחר. במשך שנים, במשך דורות, נרבה אורה של תורה ונקווה שיהיה לנו כוח לרפא".

42 עיין שיחות הרב צבי יהודה - תלמוד תורה, עמ' 85: "אגב יש מקום להזכיר את דברי אבא הרב זצ"ל שמעולם אנו לא הוצאנו אנשים מכלל ישראל. במשך אלפי שנים היו הרבה קלקולים באמונה והרבה סוגי אפיקורסים... אבל לא קרה בהיסטוריה שלנו שבת דין קם והוציא יהודים מכלל ישראל, אפילו במצבים המקולקלים ביותר... אלא הם הוציאו את עצמם".

43 זוהר, הקדמה, ד ע"א

דרכה של תורת ארץ ישראל, דרך 'התורה הגואלת', היא להבין שאיננו מצויים עוד באותו המצב כפי שהיה לפני מאה שנים, אלא התחוללה מהפכה בעולם - עם ישראל שב לארצו. כעת, לאחר כשבעים וחמש שנים נוספות, הקב"ה שב ומזעזע את אמות־הסיפין על מנת שנתעורר⁴⁴. הוא חפץ שנשיב אל ליבנו את נחיצותם הרבה של לימודי נשמתה של התורה וההעמקה בהם. בירור מעמיק בשורשי התורה והתחייה עתיד להצמיח פירות־ברכה בכל מרחבי החיים של בניין האומה. בידינו הדבר.

44 עיין אורות הקודש א, עמ' קמא: "לטהר את הלבבות, ולהעסיק את המוחות במחשבות נאצלות, שמקורן ברזי תורה, נעשה בדור האחרון הכרח גמור לקיום היהדות. וירידה זו בעצמה, שהביאה את הכרח ההשתמשות באמצעי נשגב זה, היא היא העלייה".

ימא דאורייתא

|||||

”ומעין מבית ה' יצא”

חתימה

לסיום, נשוב לדברי רבי שמעון בר יוחאי ונחתום בזעקתו הנוראה ב'תיקוני זוהר'¹ על לומדי התורה: **”כָּל אֵינוֹן דְּמִשְׁתַּדְּלִין בְּאוּרֵייתָא כָּל חֶסֶד דְּעֵבְדִין לְגַרְמֵיהוֹ עֵבְדִין...”**, ועל ידי אלה “רוחא דמשיחא” מתעכב - **”דְּגַרְמִין דִּזְיֵל לֵיה מִן עֲלָמָא וְלֹא יְתוּב לְעֲלָמָא, דְּאֵלִין אֵינוֹן דְּעֵבְדִין לְאוּרֵייתָא יְבִשָּׁה, וְלֹא בַעָאן לְאַשְׁתַּדְּלָא בְּחַכְמָה דְּקַבְּלָה”**. היינו: לדעת רשב”י אריכות הגלות נובעת מאלה ה”עושים את התורה יבשה”, בכך שהם אינם לומדים את חכמת האמונה ופנימיות התורה, אינם הוגים בדברי רבותינו הראשונים והאחרונים, אינם מעיינים בתורת הראי”ה קוק, אינם עוסקים בתורת הסוד ואינם מעמיקים בַּתורה המורה ומבהירה לנו את פשרה ומובנה של התקופה הקשה בה אנו שרויים.

לאור אמירתו הקשה של רשב”י, כתב הרב זצ”ל דברים נוקבים המובאים בספר ‘אורות’²: **”אחינו היקרים, חכמי תורה, וסופרים משפיעים! גם אנו נואלנו וחסאנו. למדנו וחקרנו, פלפלנו וחיידשנו, כתבנו וציירנו, אבל שכחנו את האלוקים ועזו. לא שמענו לקול נביאי האמת, לקול מעולי חכמי דורות עולמים, לקול הצדיקים והחסידים, חכמי המוסר וחכמי העיון והרזים, שצוחו והכריזו בקולי קולות כי סוף הנהר של התלמוד המעשי לבדו להיות יבש וחרב אם לא נמשוך לתוכו תמיד מים מני ים, מימא דחוכמתא וקבלה, מים דעת האלקים, מים טוהר האמונה הטהורה הנובעת מנשמתנו פנימה משרשה ממקור החיים”**.

1 תיקון ל, עג ע”ב

2 אורות, קריאה גדולה, עמ’ קא. עיין עוד אגרות הראי”ה א, אגרת צה: “שאם אך היה בכוחי לא הייתי פוסק אפילו רגע מלקרוא בגרון בקול גדול... למחר ברוב כוח וחיל לתקן את המעוות האיום ולשוב אל החלק הנעזב הזה שבתורה שהוא בית חיינו, שדוקא עימו ועל ידו ישוקה כל עץ החיים של כללות עסק התורה והעבודה, וכל השפלות והאורך של הגלות הוא רק משום ‘דעבדין לאורייתא יבשה’”.

את השורות הללו למדתי בצעירותי אצל הרב צבי יהודה זצ"ל. דברים רבים למדתי ממנו בשיעוריו, אולם הדבר שנחרת לעד בליבי הוא שכאשר רבנו הגיע לשורות הללו בספר ה'אורות' הוא פרץ בבכי תמרורים ללא מעצור. זוכר אני כיצד כבחור צעיר התבוננתי בתדהמה על יהודי כבן תשעים, תלמיד חכם עצום הבקי בנגלה ובנסתר, הבוכה בכי נורא על חורבנה ויבשותה של הארץ התורה.

לוואי ודמעותיו הרותחות של רבנו הרב צבי יהודה תיטופנה על לוח ליבנו ותחדורנה אליו. עלינו לממש את אתגר גדול זה העומד לפתחנו, אין לנו כל יכולת לחמוק מכך. מטלה זו היא קיומית עבורנו, ובלעדיה לא נמצא את ידנו ורגלינו נוכח שלל האתגרים העומדים בפנינו כיום ונתייאש. אולם, לא זו בלבד שאין לנו מנוס מכך ו"אין לנו ארץ אחרת", אלא שלאור דברי רבותינו אנו בטוחים שכך אמור לכתחילה להתנהל תהליך הגאולה. ודאגת זו נוסכת בנו את תעצמות הנפש להעפיל במעלה הגאולה דרך סערות המלחמה ונפתולי בירורי הדרך.

מתוך אמונתנו ביד ה' המוליכה וגואלת את עמו אנו לומדים תורה, נלחמים ופועלים לתקומת אומה בארצה. שומה עלינו לשאוב מבאר האמונה מים חיים, מיישועה, שיחיו את נפשנו במעלה הדרך התלול, מים שייצקו בנו את הביטחון ואת העוז כי יכול נוכל לו.

